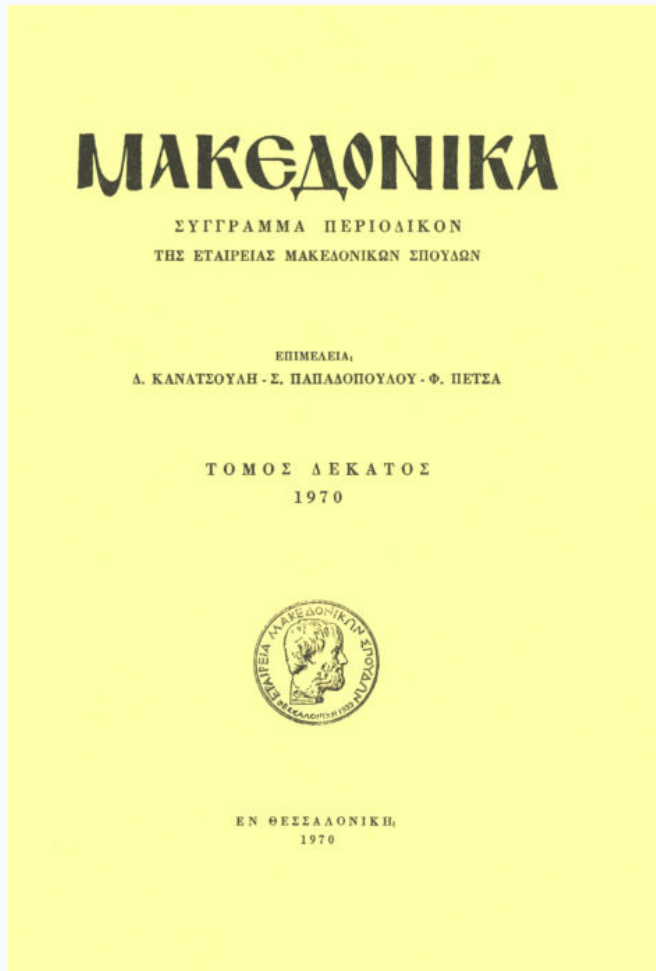

Μακεδονικά

Τόμ. 10, Αρ. 1 (1970)

Τα γεγονότα της Θεσσαλονίκης τον Απρίλιο του 1903 με βάση έγγραφα του ιστορικού αρχείου του ελληνικού Υπουργείου Εξωτερικών

Ιωάννης Σωτ. Νοτάρης

doi: [10.12681/makedonika.746](https://doi.org/10.12681/makedonika.746)

Copyright © 2014, Ιωάννης Σωτ. Νοτάρης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Νοτάρης Ι. Σ. (2015). Τα γεγονότα της Θεσσαλονίκης τον Απρίλιο του 1903 με βάση έγγραφα του ιστορικού αρχείου του ελληνικού Υπουργείου Εξωτερικών. *Μακεδονικά*, 10(1), 35-96. <https://doi.org/10.12681/makedonika.746>

ΤΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΤΟΝ ΑΠΡΙΛΙΟ ΤΟΥ 1903
ΜΕ ΒΑΣΙ ΕΓΓΡΑΦΑ ΤΟΥ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΑΡΧΕΙΟΥ
ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ ΕΞΩΤΕΡΙΚΩΝ

*Μνήμη τοῦ καθηγητοῦ μου
ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΒΛΑΧΟΥ*

Ι. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στις ἀρχές τοῦ 1966 δημοσιεύτηκε ἡ ἐργασία μου «Ἡλίν - Ντέν»¹. Πρόθεσί μου ἦταν νὰ καταστήσω μὲ αὐτὴν γνωστὸ στὸ μορφωμένο ἑλλη-
νικὸ κοινὸ ἓνα γεγονὸς τῆς Βαλκανικῆς Ἱστορίας, ποῦ ἀγνωεῖται, δυστυχῶς,
ἀπὸ τοὺς περισσότερους Ἕλληνες, ἐνῶ οἱ βόρειοι γείτονές μας ἔχουν μεγα-
λοποιήσει ὑπερβολικὰ² τὴ σημασία του· ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμή οἱ Βούλγα-
ροι, ποῦ τὸ ὀργάνωσαν, καὶ μετὰ τὸν δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο καὶ οἱ
αὐτοκαλούμενοι «Μακεδόνες» τῶν Σκοπίων, ὁ καθένας, βέβαια, ἀπὸ τὴ
σκοπιά του καὶ σύμφωνα μὲ τὶς ἀπόψεις καὶ τὰ συμφέροντά τους, ποῦ σήμερα
τόσον ἀλληλοσυγκρούονται.

Ἐκείνη, λόγῳ τῆς φύσεως καὶ τοῦ προορισμοῦ
της, δὲν ἦταν, νομίζω, δυνατό νὰ ὑπάρχουν ἀπαιτήσεις γιὰ συμβολὴ στὴν
ἐρευνα. Ἐπιθυμία μου ὅμως ἦταν νὰ προχωρήσω καὶ σ' αὐτὸν τὸν τομέα
μὲ τὴ μελέτη τῶν φακέλων τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἑπιχειρήματος Ἐξωτερικῶν.
Τοῦτο ἄρχισα νὰ τὸ πραγματοποιῶ τὴν ἀνοιξὶ καὶ τὸ καλοκαίρι τοῦ 1969,
χρησιμοποιώντας τὸν λιγοστὸ ἐλεύθερο χρόνον, ποῦ διέθετα.

1. Βλ. τὶς «Ἐποχές», τεύχος 33 (Ἰανουαρίου 1966), σ. 43-51, καὶ 34 (Φεβρουαρίου 1966), σ. 139-145.

2. Τὴν ἐξέγερσι τοῦ Ἡλίν-Ντέν τὴν ἀποκαλοῦν ἐποποιία καὶ τὴν παραβάλλουν μὲ τὴν Γαλλικὴ ἐπανάστασι! Γιὰ τοῦτο καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία τους εἶναι πλουσιωτά-
τη. Μικρὴν ἰδέα γι' αὐτὴν παίρνει κανεὶς, ἂν ἀνατρέξῃ στὰ «Δελτία Σλαβικῆς Βιβλιογρα-
φίας», ποῦ ἐκδίδει τὸ τμήμα Σλαβικῶν σπουδῶν τοῦ Ι.Μ.Χ.Α. Στὸ 24ο τεύχος του ἰδίας
(Θεσσαλονίκη, Ὀκτώβριος 1969) παρουσιάζεται ἡ τελευταία βουλγαρικὴ ἐργασία γιὰ τὸ
Ἡλίν-Ντέν, τῶν συγγραφέων G. G e o r g i e v καὶ J. Š o p o v, *Ilidensko to vastanie* (= Ἡ
ἐπανάστασι τοῦ Ἡλίν-Ντέν), Σόφια 1969, σ. 245. Ἐπίσης ἡ συλλογὴ μελετῶν τῶν Σκο-
πιανῶν «Kniga za Plinden» (= Βιβλίον γιὰ τὸ Ἡλίν-Ντέν), Skopje 1969, σ. 332. Οἱ Georgiev
καὶ Šorov γράφουν συγκεκριμένα, πὼς «εἰς τὴν Ἱστορίαν τοῦ βουλγαρικοῦ λαοῦ ἡ ἐξέ-
γερσις τοῦ Ἡλίν-Ντέν, τὸ ἔτος 1903, καταλαμβάνει θέσιν μεγαλειώδους ἐθνικῆς ἐπο-
ποιίας (σ. 6).

Στὸ χρονικὸ αὐτὸ διάστημα ἐρεύνησα, προπάντων, ἓνα φάκελο τοῦ 1903, ποὺ ἐπιγράφεται «Μακεδονικὸν Ζήτημα», ἰδιαίτερα δὲ τὸν 4ο ὑποφάκελό του.

Ἔλα σχεδὸν τὰ ἔγγραφα τοῦ ὑποφακέλου τούτου¹ εἶναι ἐκθέσεις, ἀναφορὲς καὶ τηλεγραφήματα τοῦ τότε Γενικοῦ Προξένου μας στὴ Θεσσαλονικὴ Εὐγενίου Εὐγενιάδη², ποὺ ἀναφέρονται στὴν προετοιμασίᾳ τοῦ Ἡλιν-Ντὲν ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους, στὴ φάσι του τὴ σχετικὴ μὲ τὰ γεγονότα τῆς Θεσσαλονικῆς τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1903, στὴν ἔκρηξι καὶ τὴν πορεία του καί, τέλος, στὰ ἐπακόλουθά του. Στους ἄλλους ὑποφακέλους ὑπάρχουν ἔγγραφα τῆς Πρεσβείας μας στὴν Κωνσταντινούπολι ἢ Προξένων μας στὶς διάφορες πόλεις τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης, ὅπως στὸ Μοναστήρι, στὶς Σέρρες, στὴν Ἀδριανούπολι, καὶ σὲ κέντρα τῆς τότε Βουλγαρικῆς Ἡγεμονίας, ὅπως στὴ Φιλιππούπολι καὶ στὴ Σόφια. Σποραδικὰ ὅμως ὑπάρχουν καὶ στοὺς ὑποφακέλους αὐτοὺς ἔγγραφα τοῦ Εὐγενιάδη.

Στὴν ἐργασία μου αὐτὴ γίνεται παρουσιάσι καὶ ἐκμετάλλευσι τῶν ἐγγράφων τοῦ Ἑλληνικοῦ Γενικοῦ Προξενείου στὴ Θεσσαλονικὴ, ποὺ ἐκθέτουν τὴν κατάστασι κατὰ τὶς παραμονὲς τοῦ Ἡλιν-Ντὲν καὶ τὰ γεγονότα τοῦ Ἀπριλίου τοῦ 1903 στὴν πρωτεύουσα τῆς Μακεδονίας. Γιὰ νάναί ὅμως ἡ εἰκόνα πληρέστερη, γίνεται χρῆσι, ὅπου κρίνεται ἀναγκαῖο, καὶ ἄλλων ἐγγράφων, ποὺ ἀναφέρονται στὰ ἴδια ζητήματα³.

Τὰ ἔγγραφα αὐτὰ ἔχω λόγους νὰ πιστεύω ὅτι εἶναι ἀνέκδοτα καὶ σχεδὸν ὅλα ἀνεκμετάλλευτα. Ὁ Διευθυντῆς τοῦ «Ἰδρύματος Μελετῶν τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἴμου» κ. Βασίλ. Λαούρδας σὲ μιὰ παλαιά, σχετικῶς, ἐργασία

1. Ὅταν θὰ παραπέμω σ' αὐτὸ τὸ φάκελο καὶ ὑποφάκελο, δὲν θ' ἀναφέρω τὰ στοιχεῖα τοῦ. Τοῦτο θὰ γίνεται μόνχα γιὰ ἔγγραφα, ποὺ βρίσκονται στοὺς ἄλλους ὑποφακέλους ἢ σὲ ξεχωριστοὺς φακέλους.

2. Τὴ διπλωματικὴ σταδιοδρομίᾳ τοῦ Εὐγεν. Εὐγενιάδη μπορεῖ κανεὶς νὰ τὴν παρακολουθήσῃ στὶς ἐπετηρίδες τοῦ Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν. Ὁ Εὐγενιάδης, ποὺ ἀναφέρεται ὡς διδάκτωρ τῆς Νομικῆς, εἰσῆλθε στὴν ὑπηρεσίᾳ τὸ Νοέμβριον τοῦ 1880 μὲ τὸ βαθμὸ τοῦ Ὑποπροξένου. Ἀπεχώρησε ἀπὸ αὐτὴν τὸ ἐνωρίτερον στὰ 1915 μὲ τὸ βαθμὸ τοῦ πληρεξουσίου ὑπουργοῦ. Κατὰ τὸ μακρὸ αὐτὸ διάστημα ἀπολύθηκε δύο φορές (1882-85 καὶ 1886-90). Ἀρχισε τὴ σταδιοδρομίᾳ του στὴ Ρουμανία (Σουλινᾶς) καὶ κατόπιν ὑπηρετήσε διαδοχικὰ σὲ διάφορα μέρη τῆς Αἰγύπτου, στὴν Ἀλβανία (Κορυτσά), στὴν Τραπεζοῦντα, στὴ Ρόδο, στὴν Κωνσταντινούπολι. Στὴ Θεσσαλονικὴ τοποθετήθηκε ὡς Γενικός Πρόξενος στὶς 23 Μαρτίου τοῦ 1899, παρέμεινε δὲ σ' αὐτὴν ὡς τὸ Μάιο τοῦ 1904, ὅταν τὸν διαδέχτηκε ὁ Λάμπρος Κορομηλάς. Κατόπιν ὑπηρετήσε στὴ Σμύρνη μέχρι καὶ τοῦ 1908 καὶ ἀπὸ τὸ 1909 μέχρι καὶ τοῦ 1914 στὴν Κετίγνη τοῦ Μαυροβουνίου ὡς Γενικός Πρόξενος, συνάμα δὲ καὶ Διπλωματικὸς πρᾶκτωρ, δηλ. ἀντιπρόσωπος, τῆς Ἑλλάδος. Γιὰ τὴ δράσι καὶ τὴν ἀπόδοσί του θὰ μοῦ δοθῇ ἡ εὐκαιρία νὰ μιλήσω, ὅπου πρέπει. Βλ. στὴν ἐπετηρίδα τοῦ Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν τοῦ 1915 τὶς σσ. 139 - 140. Ἐπετηρίδες τῶν ἐτῶν 1916 καὶ 1917 δὲν ἔχουν ἐκδοθῇ, προφανῶς ἐξ αἰτίας τῆς τότε πολιτικῆς καταστάσεως. Στὴν Ἐπετηρίδα τοῦ 1918 δὲν ἀναφέρεται πιά ὁ Εὐγενιάδης.

3. Ὅλες οἱ ἡμερομηνίες τῶν ἐγγράφων ἀκολουθοῦν τὸ παλαιὸ ἡμερολόγιον.

του γιὰ τὸ Ἑλληνικὸ Γενικὸ Προξενεῖο Θεσσαλονίκης¹ ἀναφέρει βέβαια, ὅτι ἀντίγραφο τοῦ ἀρχείου τοῦ Προξενείου, ἐπομένως καὶ τῶν ἐκθέσεων κλπ. τοῦ Εὐγενειάδη, ὑπάρχει στὴ βιβλιοθήκη τοῦ Ἰδρύματος. Ἄπ' ὅ,τι ὁμως γνωρίζω, ἂν ἐξαίρεσωμε τὴν εἰκόνα τῆς νοοτροπίας καὶ τῆς πολιτικῆς τοῦ Εὐγενειάδη, ποῦ μᾶς δίνει στὴν παραπάνω ἐργασία του ὁ συγγραφεὺς τῆς, στηριζόμενος στὰ προξενικὰ ἐγγράφα, ἐκμετάλλευσί τους πάνω σὲ θέμα συγκεκριμένο δὲν ἔχει γίνει, τουλάχιστον ἕως τώρα. Γιὰ νὰ περιορισθῶ ἐξ ἄλλου στὰ σημαντικώτερα ἔργα Ἑλλήνων καὶ ἐνὸς ξένου, τὰ σχετικὰ μὲ τὸ Μακεδονικὸ ζήτημα, ὁ Γνάσιος Μακεδνός (=Στέφανος Νικ. Δραγούμης) στὴν ἐργασία του «Μακεδονικὴ Κρίσις», ποῦ ἐκδόθηκε ἀπὸ τὸ 1903 ὡς τὸ 1907 τμηματικὰ σὲ ἕξι τεύχη, δὲν ἀναφέρεται σὲ ἐγγράφα τοῦ ἀρχείου τοῦ Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν. Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μὲ τὸν Βασίλ. Κολοκοτρώνη στὸ γνωστὸ ἔργο του γιὰ τὴ Μακεδονία². Ἀντίθετα καὶ οἱ δύο, ἰδίως ὁ δεύτερος, ἔχουν λάβει ὑπ' ὄψιν τους καὶ παραπέμπουν συχνὰ σ' αὐτὲς τὶς βίβλους τῶν Εὐρωπαϊκῶν Δυνάμεων, καθὼς τὴν «*Livre jaune français*» (*Affaires de Macédoine*), τὴν Ἀγγλικὴ «*Blue Book*» (*Turkey*) καὶ τὴν Ἰταλικὴ «*Libro verde*» (*Macedonia*). Ὁ Βλάχος³ πάλι καὶ ὁ Dakin⁴, ποῦ ἐρεῦνησαν τὸ ἀρχεῖο τοῦτο, δὲν μνημονεύουν καθόλου τὸν Εὐγενειάδη. Ὁ πρῶτος κατὰ τὴν ἐρευνά του εἶχε δεῖ τὴν ἐκτενῆ καὶ βασικὴν ἐκθεσὶ τοῦ Εὐγενειάδη γιὰ τὰ γεγονότα τοῦ Ἀπριλίου καὶ σ' αὐτὴν στηριζόμενος τὰ παρουσιάζει περιληπτικώτατα, μέσα σὲ πέντε μονάχα γραμμές⁵, ἐνῶ ὁ δεύτερος δείχνει ὅτι δὲν ἐχρησιμοποίησε τῆς ἐκθέσεις του. Τὸ ἴδιο συμβαίνει, ὅσο μπορῶ νὰ ξέρω, μὲ τὶς σχετικὲς ἐργασίες καὶ ἄλλων⁶.

II. ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ ΚΑΙ Η ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ ΣΤΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ 1903

Ἡ Ἑλλὰς τῶν ἀρχῶν τοῦ 1903 εἶναι ἓνα ἡττημένο, πάμπτωχο καὶ ἀδύναμο «Κράτος», ποῦ μαστίζεται ἀπὸ τὴν μικροπολιτικὴ, μὲ λίγες φωτει-

1. Τὸ Ἑλληνικὸν Γενικὸν Προξενεῖον Θεσσαλονίκης (1903-1908). Ἐκδοσι I.M.X.A., ἀριθ. 42, Θεσσαλονικὴ 1961.

2. Βλ. V. Colocotronis, *La Macédoine et l'Hellenisme*, Paris 1919.

3. Βλ. Νικολ. Βλάχου, *Τὸ Μακεδονικὸν ὡς φάσις τοῦ Ἀνατολικοῦ Ζητήματος*, ἐν Ἀθήναις 1935.

4. Βλ. Douglas Dakin, *The Greek Struggle in Macedonia*. Ἐκδοσις I.M.X.A., ἀριθ. 89, Θεσσαλονικὴ 1966.

5. Ἐ.ἀ., σ. 262, ὑποσ. 2.

6. Μὲ συντομία παρουσιάζει τὰ γεγονότα καὶ ἡ Μελομένη Αὐγερινὸς ὁ στὸ βιβλίον τῆς «Μακεδονικὰ Ἀπομνημονεύματα», ἐν Ἀθήναις 1914, σ. 32-39. Λογοτεχνικὰ τὰ ἐκμεταλλεύτηκε καὶ παρουσίασε ὁ Γιώργος Δέλιος στὸ ἐμπνευ-

νές ἐξαιρέσεις μέσα σ' αὐτὸν τὸν κανόνα, καὶ ἔχει ἐξασφαλίσει ἐξ αἰτίας ὄλων αὐτῶν τὴν ἀνυποληψία τῆς Εὐρώπης. Δικαιολογημένα γράφτηκε γιὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴ τῆς παρακμῆς ὅτι «παρουσιάζει ἐρημίαν πολιτικῆς ἠθικῆς»¹. Κυβερνᾶται γιὰ μιὰν ἀκόμη φορὰ ἀπὸ τὸν Θεόδ. Δηλιγιάννη, τὸ κόμμα τοῦ ὁποίου εἶχε κερδίσει τὶς ἐκλογές τῆς 17ης Νοεμβρίου 1902. Ἡ κυβέρνησις του παρέμεινε στὴν ἐξουσία μέχρι τῶν μέσων Ἰουνίου τοῦ ἄλλου χρόνου. Τὴν διαδέχτηκε ἡ ὀλιγοήμερη Κυβέρνησις τοῦ Γεωργ. Θεοτόκη μετ' Ὑπουργοῦ Ἐξωτερικῶν τὸν ἴδιο τὸν πρόεδρό της καὶ τούτη, ἀπὸ τὰ τέλη Ἰουνίου ὡς τὶς ἀρχές Δεκεμβρίου τοῦ 1903, ἡ Κυβέρνησις τοῦ Δημ. Ράλλη μετ' Ὑπουργοῦ Ἐξωτερικῶν τὸν Πρωθυπουργό.

Ὅπως βλέπομε, ἄλλο κύριο χαρακτηριστικὸ τῆς ἐποχῆς ἐκεῖνης ἦταν ἡ πολιτικὴ ἀστάθεια, ποὺ πολλὰς φορὰς τὴν προκαλοῦσαν οἱ ἐκβιαστικὲς ἐνέργειες τῶν βουλευτῶν, μετ' ἀποτέλεσμα τὴν οὐσιαστικὴ ἀκυβερνησιὰ τοῦ τόπου. Κράτος ὅμως χωρὶς πολιτικὴ σταθερότητα, χωρὶς αἴσθημα εὐθύνης τῶν δημοσίων ἀνδρῶν του, χωρὶς εὐνομία καὶ ἰσχυρὲς ἐνοπλεις δυνάμεις δὲν μπορεῖ νὰ ἀσκήσῃ ἐθνικὴ πολιτικὴ, ὅπως ἦταν τότε ἀπόλυτα ἀναγκαῖο, μετὰ τὴ δημιουργία ἀπὸ μέρους τῆς Βουλγαρίας τοῦ «Μακεδονικοῦ Ζητήματος», ποὺ ἀρχίζει εὐθὺς ὕστερ' ἀπὸ τὸ σχίσμα² μετ' ἄγωνα τῶν Βουλγαρῶν στὸν ἐκκλησιαστικὸ καὶ τὸν ἐκπαιδευτικὸ τομέα καὶ παίρνει νέα μορφή, ἐνόπλιον ἀγῶνος πλέον, μετὰ τὸ 1897.

Στὴ δημιουργία λοιπὸν τοῦ ζητήματος αὐτοῦ δὲν εἶχε συντελέσει λίγο καὶ ἡ ἑλληνικὴ κακοδαιμονία. Τὸ 1897 ἔρριχνε στὶς ἀρχές τοῦ αἰῶνος μας

σμένο ἀπὸ τὸν Μακεδονικὸ Ἄγωνα πρόσφατο μυθιστόρημά του «Δοκιμασία» (βλ. τὸ κεφ. 1). Ἐκδοσις τῆς Ἑταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν. Μακεδονικὴ Λογοτεχνικὴ Βιβλιοθήκη, ἀριθ. 3, Θεσσαλονίκη 1969.

1. Βλ. Γ. Ἄσπρέα, Πολιτικὴ Ἱστορία τῆς Νεωτέρας Ἑλλάδος (ἐκδόσεις «Χρῆσιμα Βιβλία»), τόμος Β', σ. 33.

2. Ἀπὸ τὸ 1870 φαινότανε καθαρά, ποιὰν ἐξέλιξι θὰ ἐπαιρναν τὰ πράγματα στὴ Μακεδονία, ὅπου οἱ Βούλγαροι εἶχαν πιά ἀρχίσει τὴ δρᾶσι τους. Εἶναι, σχετικὰ, πολὺ χαρακτηριστικοὶ οἱ στίχοι, ποὺ ἔγραψε λίγο ἀργότερα, στὶς 30 Ἰανουαρίου τοῦ 1874, ἡ Ἀρσινόη Παπαδοπούλου στὰ «σαράντα» τοῦ πατέρα της Γρηγορ. Παπαδοπούλου, ἐπιφανοῦς λογίου καὶ πατριώτη, ποὺ πρωτοστάτησε στὴν ἴδρυσι τοῦ «Συλλόγου πρὸς διάδοσιν τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων» καὶ στάθηκε Γενικὸς Γραμματεὺς του μέχρι τοῦ θανάτου του (1869-73), ἀγωνιστοῦ γιὰ τὰ δίκαια τοῦ Ἑλληνισμοῦ στὴ Μακεδονία, ὅπου καὶ πέθανε, κυριολεκτικὰ, «ἐν διατεταγμένῃ ὑπηρεσίᾳ». (Βλ. γι' αὐτὸν τὴ μελέτη τοῦ Διοῦσ. Στεφάνου στὸ «Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον» τοῦ 1910, σ. 283-297). Ἀπὸ τὸ ποίημά της, ποὺ τιτλοφορεῖται «ἀστειρευτὸ δάκρυ» (ἐ.ἀ., σ. 298-299), ἀντιγράφω τοὺς στίχους αὐτοῦ:

«Ἐχθροὶ μας εἶναι οἱ Βούλγαροι, ἐπίβουλοι, κρυμμένοι,
σὰν ὄρνεα νυκτερινὰ αἶμα νὰ πιοῦν ποθοῦν.

Στὴ χώρα τὴν Ἑλληνικὴν, τὴν πλέον δοξασμένην,
τὰ γαμψοτὰ τὰ νύχια των νὰ μῆξουν προσπαθοῦν».

τῆ βαρεῖα σκιά του πάνω στὸ Ἑλληνικὸ Κράτος, καί, μὲ ἐπέκτασι, σὲ ὄλο τὸν Ἑλληνισμό, χωρὶς ὁμως νὰ φαίνεται — καὶ τοῦτο ἦταν τὸ χειρότερο — πὼς εἶχε σταθῆ γιὰ τοὺς Ἕλληνας καὶ δίδαγμα ὀφέλιμο, ὥστε νὰ τοὺς κἀν νὰ συνέλθουν.

Κατὰ τὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 1903 διαχειριστῆς τῶν Ἐξωτερικῶν ὑποθέσεων τῆς Κυβερνήσεως Δηλιγιάννη ἦταν ὁ βουλευτῆς Ἀθηνῶν Ἀλέξ. Σκουζές, γόνος τῆς γνωστῆς Ἀθηναϊκῆς οἰκογενείας, ὁ συνηθισμένος Ὑπουργὸς Ἐξωτερικῶν τῶν Δηλιγιαννικῶν Κυβερνήσεων¹.

Πρὸς αὐτὸν ἀπευθύνονται τὰ ἐγγραφα τοῦ Εὐγενειάδη, ποὺ θὰ μᾶς ἀπασχολήσουν, καθὼς καὶ τῶν λοιπῶν διπλωματικῶν. Ἀπὸ αὐτοὺς πρέπει νὰ ἀναφερθῆ ἄλλος ἓνας, ἐπειδὴ κατεῖχε μιὰ πολὺ νευραλγικὴ γιὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη θέσι. Πρόκειται γιὰ τὸν Πρόξενο τῆς Ἑλλάδος στὸ Μοναστήρι Κιουζὲ Πεζᾶ². Γιατὶ τὸ Μοναστήρι τότε εἶχε ἐξαιρετικὴ σημασία καὶ γιὰ τὶς τρεῖς ἀντίπαλας ἐθνότητες· τοὺς Τούρκους ποὺ τὸ χρησιμοποιοῦσαν ὡς σπουδαῖο στρατιωτικὸ τοὺς κέντρο, τοὺς Βουλγάρους ποὺ ἀγωνίζονταν νὰ ἐπικρατήσουν μέσα στὴν πόλι καὶ τὴν περιοχὴ τῆς καὶ τοὺς Ἕλληνας ποὺ ὑπερεῖχαν, χάρι στοὺς Βλάχους μὲ τὸ τόσον ἀκμαῖο ἑλληνικὸ φρόνημα. Γι' αὐτοὺς τοὺς τελευταίους ὁ Γενικὸς Πρόξενος τῆς Μεγ. Βρετανίας στὴ Θεσσαλονικὴ Sir Alfred Biliotti³ ἐδήλωνε ἀπερίφραστα, πὼς «εἶναι καὶ αὐ-

1. Γιὰ τὴν ἀκρίβεια ἀπὸ τὶς 24 Νοεμβρίου 1902 ἕως τὶς 14 Ἰουνίου 1903. Καὶ ἦταν ἡ δευτέρη φορά, ποὺ γινότανε Ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν. Γιὰ πρώτη φορά ἔγινε κατὰ τὴν τραγικὴ διετία τῆς 31ης Μαΐου 1895 μέχρι τῆς 18ης Ἀπριλίου 1897. Γιὰ τὶς ὑπόλοιπες βλ. «Πίνακα Χρονολογικὸν τῶν διατελεσάντων Ὑπουργῶν τῶν Ἐξωτερικῶν ἀπὸ τῆς ἀφίξεως τοῦ Κυβερνήτου μέχρι σήμερον» στὴν Ἐπετηρίδα τοῦ Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν τοῦ 1918, σ. 135 κ.ε.

2. Ὁ Κιουζὲς Πεζᾶς εἰσῆλθε στὴ διπλωματικὴ Ὑπηρεσία τὸν Ἰούνιο τοῦ 1886. Στὸ Μοναστήρι ὑπηρετήσεν ὡς Πρόξενος ἀπὸ τὰ τέλη Ἰουλίου τοῦ 1900 ἕως τὰ τέλη Ἰουνίου τοῦ 1903, ποὺ μετατέθηκε στὴ Ρόδο. Βλ. τὴν Ἐπετηρίδα τοῦ Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν τοῦ 1911, σ. 125.

3. Ὁ Alfred Biliotti ἦταν λεβαντίνος καὶ γεννήθηκε τὸ 1832 στὴ Ρόδο. Τὸ 1849 εἰσῆλθε στὴν Προξενικὴ Ὑπηρεσία τῆς Μεγ. Βρετανίας καὶ τοποθετήθηκε στὴ Μάρκη τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ἀργότερα μετατέθηκε στὴν πατρίδα του, ὅπου παρέμεινε ἐπὶ δεκαετηρίδες ὡς Ὑποπρόξενος, ἐνῶ συγχρόνως καταγινότανε μὲ τὴν ἀρχαιολογία. Αὐτὸς ἀπεκάλυψε μὲ τὶς ἀνασκαφές του στὴ Ρόδο τὴν ἀρχαία Κάμιρο, ἔκανε δὲ ἀνασκαφές καὶ στὴν Ἀλικαρνασσό. Ὡς Ὑποπρόξενος ὑπηρετήσε καὶ στὴν Τραπεζοῦνα. Τὸ 1885 τοποθετήθηκε Πρόξενος στὰ Χανιά, ὅπου παρέμεινε πολλὰ χρόνια. Κατὰ τὴν Κρητικὴ ἐπανάστασι τοῦ 1896-97 ἡ στάσι του ὑπῆρξεν ἐχθρική γιὰ τοὺς Χριστιανοὺς τῆς Κρήτης. Τὸ 1899 τοποθετήθηκε Γενικὸς Πρόξενος στὴ Θεσσαλονικὴ, ὅπου παρέμεινε μέχρι καὶ τοῦ 1903, διεδράματισε δὲ ρόλο σπουδαιότατο καὶ ἔδειξε ἀμεροληψία. Τὸν ἴδιο χρόνον ἀποσύρθηκε ἀπὸ τὴν ὑπηρεσία καὶ ἔζησε ὡς τὸ 1915, ποὺ πέθανε, στὴ Ρόδο. Τὴν ἐντυπωσιακὴ δραστηριότητα, ποὺ ἀνέπτυξε ὁ Biliotti στὴ Μακεδονία, παρουσιάζουν οἱ Ἀγγλικὲς βίβλοι. Ὁ Γνάσιος Μακεδνὸς ἔγραψε τὰ ἀκόλουθα γιὰ τὸν Biliotti. «Ὁξυδερκέστατος καὶ ἰκανώ-

τοὶ Ἕλληνες μέχρι φανατισμοῦ καὶ δύναται τις νὰ ἰσχυρισθῆ περὶ αὐτῶν ὅτι εἶναι Ἑλληνικότεροι καὶ αὐτῶν τῶν γνησίων Ἑλλήνων»¹.

Τὴν κατάστασι, ποῦ ἐπικρατοῦσε στὴν Ἑλλάδα, ἦταν φυσικὸ νὰ τὴν ἐκμεταλλευθοῦν τὰ δυὸ βουλγαρικὰ κομιτᾶτα, ἡ Ἐσωτερικὴ καὶ ἡ Ἐξωτερικὴ ἑπαναστατικὴ ὄργανωσις, ἀναπτύσσοντας στὸ ἔπακρο τὴ δρᾶσι τους στὴ Μακεδονία, ὁ Ἑλληνικὸς πληθυσμὸς τῆς ὁποίας ζούσε, γιὰ νὰ θυμηθοῦμε τὴν ἔκφρασι τοῦ Ἰωνος Δραγούμη, τὴν περίοδο τῶν μαρτύρων. Τὸ Ἑλληνικὸ Κράτος ἐξεδήλωνε γι' αὐτὸν περιωρισμένο καὶ χλιαρὸ ἐνδιαφέρον, δίνοντάς του μὲ τοὺς διπλωματικούς του ἀντιπροσώπους, ποῦ ἔπαιρναν τέτοιες ἐντολές², συμβουλές γιὰ ὑπομονὴ καὶ ἔγκαρτέρησι. Εἶναι γε-

τατος, οὐτινος τὰ ἔγγραφα ἀποτελοῦσι καὶ λόγῳ τῆς ἄλλης αὐτῶν ἀξίας, ἀλλ' ἰδίῃ λόγῳ ἀκριβείας ἀντιλήψεως τῶν πραγμάτων, λόγῳ φιλαληθείας καὶ λόγῳ γενικωτέρας πολιτικῆς εὐθυκρίας τὸ κάλλιστον κόσμημα τῶν περὶ τῶν Μακεδονικῶν πραγμάτων ἐκδοθεισῶν Ἀγγλικῶν βιβλίων». «Μακεδονικὴ Κρίσις», Στ', σ. 27-28.

1. Βλ. στὴν ἐφημερίδα «Ἐμπρὸς» τῆς 27ης Φεβρουαρίου 1903, σ. 2-3, συνέντευξι τοῦ πρὸς τὸν ἀνταποκριτῆ τῆς Δημ. Φιλίππιδη. Δὲν εἶναι διαφοροτικὴ καὶ ἡ σλαβικὴ ἄποψι γιὰ τοὺς Βλάχους. Ἐτσι σὲ πρόσφατῃ ἐργασία γράφονται γι' αὐτοὺς τὰ ἀκόλουθα. «Ἀπαξ καὶ ἐξελληνίζοντο οὗτοι, καθίσταντο ἀσυνήθως δραστήριοι κήρυκες τοῦ Πανελληνισμοῦ καὶ πείσμονες ἀγωνισταὶ τῶν μεγαλοελληνικῶν σχεδίων τοῦ Πατριαρχείου καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους, τὸ ὅποιον ἴστατο ὀπισθεν τούτων. Εἰς τὸ Μοναστήριον, πλὴν ἀσμάντων ἐξαίρεσων, οἱ Βλάχοι εἴτε εἶχον ἐξελληνισθῆ εἴτε ἦσαν προσανατολισμένοι πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν Ἰδέαν». Βλ. Desamiljosa, Ταξικὴ διάρθρωσις τῆς Μακεδονικῆς κοινωνίας κατὰ τὸ δευτερον ἡμισυ τοῦ 19^{ου} αἰῶνος. Στὸ περιοδικὸ τοῦ Βελιγραδίου «Jugoslovenski Istorijski Časopis». τεύχη 1-2, 1966. Δημοσιεύτηκε σὲ μετάφρασι ἀπὸ τὰ σερβικὰ στὸ 23ο τεῦχος τοῦ «Δελτίου Σλαβικῆς Βιβλιογραφίας» τοῦ Ι.Μ.Χ.Α. Θεσσαλονίκη, Αὐγούστου 1969, σ. 43.

2. Τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1903, πᾶνω στὸ ἀποκορύφωμα τῆς Βουλγαρικῆς δράσεως, τὸ Ἑλληνικὸ Προξενεῖο Μοναστηρίου ὑπέβαλε στὸ Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν τηλεγραφικῶς αἴτησι, μὲ τὴν ὁποία ζητοῦσε «τὴν ἠθικὴν καὶ ὕλικὴν συνδρομὴν τῆς Κυβερνήσεως ὑπὲρ τοῦ συστηθέντος ἀπὸ τοῦ ὑποκρίτων ὁμογενῶν μυστικοῦ ἀμυντικοῦ κομιτᾶτου». Καὶ ὁ Σκουζῆς στὴν ἀπάντησι του (ἀριθ. 516/7-3-1903) ὑπενοθεῖει σ' αὐτό, ἀλλὰ καὶ στὰ Προξενεῖα Θεσσαλονίκης καὶ Σερρών, τὸ ἐξ αἰτίας τῆς σκιάς τοῦ 1897 γεμᾶτο δισταγμοῦ καὶ φόβου παλαιότερο ἔγγραφο τοῦ Ὑπουργείου (ἀριθ. 3040/14 Δεκεμβρίου 1901), ποῦ ἐτόνιζε τὰ ἀκόλουθα: «Χωρὶς τὸ παρᾶπαν νὰ ἐπιζητῶμεν τὴν ἐπὶ τῇ βάσει ἐγγειρημάτων τοῦ παρελθόντος, ἅτινα ὀλεθρωτάτα εἶχον διὰ τὰς σχέδαι τοῦ ἔθνους συνεπίας, ὁργανῶσιν ἐνεργειῶν ἀποδοκιμαζομένων ὑπὸ τῆς κοινῆς συνειδήσεως, πρέπει ἡρέμα καὶ μετὰ τῆς εἰς τὴν σπουδαιότητα τοῦ ζητήματος ὀφειλομένης προσοχῆς ν' ἀποβλέψωμεν εἰς τὰ μέσα ἐκεῖνα τῆς ἐνεργείας, τὰ ὅποια ἄνευ ζημίας τῶν ἡμετέρων συμφερόντων καὶ δι' ἄνευ ὑπερβάσεως τῶν ὁρίων τῆς νομίμου ἀμόνης θέλοσι συμβάλει εἰς τὴν ἐπιβίωσιν τῆς τάξεως ἐν Μακεδονίᾳ... Ὅταν ἡ πολιτεία, εἴτε ἐξ ἀδυναμίας εἴτε ἐξ ὑπολογισμοῦ, φρωᾶται ἀνίσχυρος νὰ προστατεύσῃ τοὺς ἀδικημένους, βεβαίως εἰς τούτους ἐπιβάλλεται ἡ νόμιμος ἀμυνα. Ἐννοεῖται ὅμως, ὅτι τοῦτο πρέπει νὰ γίνηται μετὰ πολλῆς προσοχῆς, ἵνα μὴ ἡ ἀμυνα προσλάβῃ χαρακτῆρα ἀντεδικήσεων κατ' ἀτόμων μὴ ἀδικησάντων, ἀλλὰ τοῦτο ἐχόντων τὸ κοινὸν μετὰ ἀδικούντων, ὅτι συμμερίζονται τὰς ἰδέας των». Κατόπι

γονός ὅτι τὸ Ἑλληνικὸ κράτος εὐθὺς μετὰ τὸ 1897, διακατεχόμενον ἀπὸ ἐντονη φοβία, ἀπέκρουε... ἐπίμονα τὸν ἔνοπλο ἀγῶνα ὡς μέσον ἀντιμετωπίσεως τοῦ κινδύνου. Ἔτσι ἀναφέρεται πῶς, ὅταν τὸ 1898 παρουσιασθήκανε στὸ Ἑλληνικὸ Γενικὸ Προξενεῖο τῆς Θεσσαλονίκης Ἑλληνορθόδοξοι Μακεδόνες καὶ ἐζήτησαν νὰ τοὺς ἐπιτραπῇ ἡ δυναμικὴ ἀντιμετώπισι τῶν πρώτων σωμάτων τῶν Κομιτατζήδων, «Τὸ Προξενεῖον ἀπέκρουσε τὴν ἰδέαν ταύτην, λέγον ὅτι δὲν ἔπρεπε ὁ Ἑλληνισμὸς νὰ μιμηθῇ τοιαύτας ἐνεργείας»!¹ Καὶ εἶχε τέτοια ἐντολὴ τὸ Προξενεῖο, γιὰτι τέτοια ἦταν τότε ἡ ψυχολογία καὶ νοοτροπία τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους, ποὺ πλήρωνε τὶς συνέπειες τῆς καταθλιπτικῆς ἤττας τοῦ στᾶ 1897.

Εἶναι καυστική, ὄχι ὁμως καὶ ἄδικη, ἀφοῦ ἐκφράζει τὴν πραγματικότητα, ἡ γνώμη τοῦ Biliotti γιὰ τὴ στάσι τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους κατὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἀπέναντι στὸ πρόβλημα τῆς Μακεδονίας. «Ἐν τῇ ἐργασίᾳ οἱ Βούλγαροι σᾶς ὑπερτεροῦν καὶ διὰ τοῦτο μόνον αὐτοὶ φέρονται σήμερον ὑπάρχοντες ἐν Μακεδονίᾳ. Ἐν τῇ ἐργασίᾳ οἱ Ἕλληνες ὑπελείφθησαν. Δὲν παρηκολούθησαν τοὺς Βουλγάρους. Ἐγὼ τοὐλάχιστον οὐδεμίαν Ἑλληνικὴν ἐνέργειαν βλέπω ἐν Μακεδονίᾳ ἀνταποκρινομένην πρὸς τὴν περίστασιν... Σήμερον μόνον οἱ Βούλγαροι ἀκούονται ἐν Μακεδονίᾳ, οἱ δὲ Ἕλληνες, μὴ ἐργαζόμενοι, θεωροῦνται ὡς μὴ ὑπάρχοντες...»². Πραγματικά, ὁ μακεδονικὸς Ἑλληνισμὸς εἶχε, σχεδόν, ἀφεθῆ στὴν τύχη του. Καὶ ὁμως ἡ ποιοτικὴ του ὑπεροχὴ γενικά, ἰδιαίτερα δὲ ἡ πνευματικὴ του δύναμι, πάλι κατὰ τὴ γνώμη τοῦ Biliotti, δὲν ἐπιδεχότανε ἀντιρρήσεις. «Ὑπὸ ἐποψίν ποιότητος, ἔλεγεν ὁ Βρεταννὸς διπλωμάτης, ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Μακεδο-

---

ὁ Σκουζὲς δὲ ἠλῶνε ὅτι συμμερίζεται τὶς παραπάνω σκέψεις, ὅτι οἱ ὁμοθετεῖς μας στὴ Μακεδονία θὰ βρίσκουν τὴν Ἑλληνικὴ Κυβέρνησι πρόθυμη σὲ χρηματικὰς θυσίας «ἐν τῷ μέτρῳ τοῦ ἐφικτοῦ» καὶ κατέληγε: «ἐννοεῖται, ὅτι ἀπαιτεῖται πολλὴ περίσκεψις καὶ προσοχὴ εἰς τὰς πρὸς τὸν ὡς εἴρηται σκοπὸν ἐνδεικνομένης ἐνεργείας, διὰ νὰ μὴ φαίνηται ἡ Προξενικὴ ἀρχὴ ὄργανοῦσα ἢ ἐνισχύουσα αὐτάς...».

Τὸ ἀμυντικὸ κομιτᾶτο, γιὰ τὸ ὁποῖο γίνεται λόγος παραπάνω, ἦταν ἡ «Ἀμυνα», ποὺ μόλις εἶχεν ἰδρῦθῆ στὸ Μοναστήρι με πρωτοβουλία τοῦ Ἰωάνου Δραγοῦμη, ὁ ὁποῖος, ἀφήνοντας τὴν κεντρικὴ ὑπηρεσία, ζήτησε καὶ τοποθετήθηκε στὸ ἐκεῖ Ἑλληνικὸ Προξενεῖο ὡς Γραμματεὺς τοῦ στίς 14 Νοεμβρίου τοῦ 1902.

Γιὰ τὴν ἰδρῦσι τῆς «Ἀμύνης» στὸ Μοναστήρι ἀπὸ τὸν Ἰωάνου Δραγοῦμη βλ. α) τὸν Β λ ἄ χ ο, ἔ.ἀ., σ. 235. β) Ν α τ α λ ί α ς Π. Μ ε λ ᾶ, Παῦλος Μελάς, Β' ἔκδοσις, Ἀθήνα 1964, σ. 187. γ) Φ ι λ ἰ π. Σ τ ε φ. Δ ρ α γ ο ῦ μ η, Ὁ Μακεδονικὸς ἀγῶνας (ἀνέκδοτα κρυπτογραφικὰ κείμενα), «Νέα Ἔστια», τόμος 72ος, τεῦχος 850, σ. 1876 κ.έ., ὅπου καὶ δημοσιεύεται ὁ κανονισμὸς τῆς «Ἀμύνης» ἀπὸ τὸ ἀρχεῖο τοῦ Ἀργυρίου Ἀθαν. Ζάχου, τὸ κυριώτερον ἀπὸ τὰ ἰδρυτικὰ της μέλη. Τὸ πρωτότυπο εἶναι γραμμένον μετὰ τὸ χέρι τοῦ Ἰωάνου.

1. Βλ. τὴν Α ὑ γ ε ρ ι ν ο ῦ, ἔ.ἀ., σ. 10.

2. Βλ. τὸ «Ἐμπρὸς» τῆς 27ης Φεβρουαρίου τοῦ 1903.

νίας εἶναι ὑπέροχος καὶ θεωρεῖται στοιχεῖον ἐκπολιτιστικόν. Τὸ ἠθικόν τοῦτο πλεονέκτημα τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου παραδέχονται καὶ αὐτοὶ οἱ Βούλγαροι, οἱ ὅποιοι, κατερχόμενοι εἰς τὰς πόλεις, ἵνα ἐπικοινωνήσωσι μετὰ τοῦ ἀνεπτυγμένου κόσμου, ὀφείλουσι νὰ ὀμιλῶσι τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ εἶναι ἠναγκασμένοι νὰ τὴν ἐκμανθάνωσι, πεποιθότες ὅτι αὕτη εἶναι δι' αὐτοῦς λίαν πολῦτιμον ἐφόδιον»¹.

᾽Ωστε τὸ Ἑλληνικὸν Κράτος τοῦ 1903 δὲν μπορούσε νὰ βοηθήσῃ τοὺς Μακεδόνες. Εἶναι πολὺ χαρακτηριστικὰ ὅσα τὴν 1η Αὐγούστου τῆς ἴδιας χρονιᾶς ἐδήλωνε ὁ ἐπιτετραμμένος τῆς Αὐστρίας στὴ Βουλγαρικὴ Ἑγεμονία στὸν ἐκεῖ διπλωματικὸν μας ἀντιπρόσωπον. «*Εἶναι λυπηρόν, ὅτι ἐπῆλθε τὸ 1897, διὰ νὰ καταδείξῃ ὅτι δὲν ἀποτελεῖτε στρατιωτικὴν δύναμιν. Ἐν τῷ ἄλλῳ, δὲν ἐγένετό τι σοβαρὸν ἔκτοτε ἔφ' ὧν, ἂν δὲν ἀπατώμαι, πρὸς βελτίωσιν. Ἡ Ρωμανία ἔχει ἐλάχιστα ἐν Μακεδονίᾳ συμφέροντα. Παρεμβαίνει ὅμως οὐχ ἤττον, διότι εἶναι ἀρτίως παρεσκευασμένη κατὰ τὰς στρατιωτικὰς δυνάμεις τῆς. Ὑμεῖς, οἱ ἀναμφισβήτητα ἔχοντες δίκαια ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ ἐκεῖνῃ, θὰ εἴχετε πολλῶν μείζον κῆρος, ἐὰν παρουσιάσετε μικρὸν ἀξίωμαχον στρατεύμα*»².

Ἡ Ἑλληνικὴ ἀνυπαρξία ἀντιδράσεως ἔκανε τοὺς Βουλγάρους ἀδίστακτους καὶ τοὺς ἐπέτρεψε νὰ διατυπώσουν τὸ σύνθημα, ὅτι ὁ θάνατος ἄξιζε σὲ κάθε ἀντίπαλό τους. Νά, πῶς, κατὰ τὸν Νεοκλῆ Καζάζη, συνοψίζανε οἱ βιβλίοι τοῦ Foreign Office τὴν κατάστασι, ποῦ εἶχε διαμορφωθῆ στὴ Μακεδονία, ὕστερ' ἀπὸ τὴν ἐφαρμογὴ τοῦ συνθήματος τούτου: «*Violences exercées contre des personnes innocentes et non armées, actes de brigandage, meurtres, tortures impitoyables infligées à des hommes comme à des femmes, à des prêtres, des médecins, des instituteurs, incendie des églises, usage de la dynamite contre tout ami de l'ordre et de la légalité, extermination de chrétiens orthodoxes et de musulmans, terreur générale, effusion de sang, provocation de massacre*»³.

᾽Ὅλα αὐτὰ γίνονταν σχεδὸν μὲ τὴν εὐλογία τῆς Εὐρώπης, ποῦ πίστευε, πῶς «ἡ Βουλγαρία δὲν ζητοῦσε ἄλλο, παρὰ νὰ ἐλευθερώσῃ τὰ ἀδέλφια τῆς ἀπὸ τὸν Τουρκικὸν ζυγόν»⁴. Γι' αὐτὴ τὴν ἀντίληψιν τῶν Εὐρωπαίων εἶναι πολὺ ἐνδιαφέροντα ὅσα ἔγραψε ὁ Περικλ. Ἀργυρόπουλος: «οἱ Φιλελεύθεροι κύκλοι καὶ αἱ Χριστιανικαὶ Ὀργανώσεις, ἰδίως εἰς τὴν Ἀγγλίαν, ἦσαν πεπεισμένοι ὅτι μόνος σκοπὸς τῶν Βουλγάρων κομιτατζήδων ἦτο πράγματι ἡ ἀπελευθέρωσις τῶν Χριστιανῶν ἀπὸ τὴν Ὀθωμανικὴν καὶ μουσουλμανι-

1. Ἐ.ά.

2. 1008 ἐμπ./Sofia, 2-8-1903, ὑποφάκ. 3.

3. Néocliès Kasasis, L' Hellénisme et la Macédoine, Paris 1903, σ. 36.

4. Ἀλεξ. Ζάννα, Ὁ Μακεδονικὸς ἀγὼν (ἀναμνήσεις). Ἐκδοσις Ι.Μ.Χ.Α., Θεσσαλονίκη 1960, σ. 46.

κὴν τυραννίαν καὶ ἡ συγκίνησις τῶν ἦτο μεγάλη καὶ εἰλικρινής. Πρέπει νὰ καταλάβωμεν ὅτι δι' αὐτοὺς τοὺς ἀνθρώπους, εὐγενεὺς τὴν ψυχὴν, ὁ ἀγὼν τῶν Βουλγάρων δὲν ἦτο μία διαμάχη μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ αὐτῶν, ἀλλὰ ἀγὼν ἐναντίον τοῦ Τούρκου δυνάστου». Ἡ ἀντίληψις ὁμοῦς αὐτῆ καθιστοῦσε ἐξαιρετικὰ δύσκολὴ τὴν ἑλληνικὴ θέσι.

Πρὸς τὸ τέλος τοῦ 1902 ἡ ἔντασι τῆς δράσεως τῶν κομιτατζήδων, τῆς VMRO² ἰδίως, δημιουργοῦσε πιά στὴ Μακεδονία τὴν εἰκόνα ἐξεγέρσεως. Τοῦτο ἀπὸ τῆ μιᾶ μεριά καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ἡ ἐντεινόμενη ἀνάμειξι τῶν Εὐρωπαϊκῶν Δυνάμεων, εἴτε γιὰ λόγους συμφέροντος εἴτε γιὰ λόγους ἰδεολογικῶν καὶ ἀνθρωπιστικῶν, ἀνάγκασε τὴν Τουρκία νὰ πάρῃ ὀρισμένες ἀποφάσεις, ποὺ θὰ συντελοῦσαν, κατὰ τὴ γνώμη τῆς, στὴν ἀντιμετώπισι καὶ συνακόλουθα τῆς βελτίωσι τῆς καταστάσεως, ἡ ὁποία δὲν ἐπέτρεπε πιά οὔτε ἐπιδεινωσι οὔτε ἀπλή παράτασι. Ἄλλωστε δὲν ἔλειπαν καὶ οἱ πιέσεις. Ἔτσι τὸν Ἰούλιο τοῦ 1902 γιὰ πρώτη φορὰ καὶ γιὰ δευτέρη τὸν Νοέμβριον ἡ Ρωσία καὶ ἡ Αὐστρία, σύμμαχοι τότε, ἐνεργώντας ἀπὸ κοινοῦ, ἔκαναν συστάσεις στὴν Τουρκικὴ Κυβέρνησι γιὰ τὴν ἀνάγκη εἰσαγωγῆς διοικητικῶν μεταρρυθμίσεων στὶς Εὐρωπαϊκὰς ἐπαρχίας τῆς ἰκανῶν νὰ συντελέσουν στὴν ἀποκατάτασι τῆς τάξεως καὶ τῆς βελτίωσι τῆς θέσεως τῶν κατοίκων³. Γι' αὐτὸ καὶ ἐκεῖνη τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1902, γιὰ νὰ προλάβῃ τὴν ἀπροκάλυπτη ἐπέμβασι τῆς Εὐρώπης στὰ ἐσωτερικά τῆς, ἀποφάσισε νὰ ἐνδιαφερθῇ γιὰ τὰ Μακεδονικὰ βιλαέτια τῆς, ζητώντας ἀπὸ τοὺς ὑπαλλήλους τῆς, ποὺ ὑπηρετοῦσαν σ' αὐτά, τὴν πιστὴ ἐφαρμογὴ τῶν Νόμων καὶ τὴν καλομεταχειρίσι τῶν Χριστιανῶν καὶ τοποθετώντας στὴ Θεσσαλονικὴ ὡς Γενικὸ Ἐπιθεωρητὴ τοὺς τὸν Χουσεῖν Χιμῆ Πασᾶ, «πεπροικισμένον μὲ διάνοιαν εὐκίνητον, ἀκαταπόνητον δραστηριότητα καὶ πλουσίαν πείραν, προτερήματα ἐγγυώμενα ὅτι θὰ ἠδύνατο νὰ ἀνταποκριθῇ εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς θέσεως, διὰ τὴν ὁποίαν εἶχε προορισθῆ»⁴. Ὁ Χιμῆ, Τούρκος ἀπὸ τὴ Λέσβο καὶ ἑλληνομαθής, ἦταν ἀνθρώπος ἐξυπνος, «μεγάλῃς ἀξίας καὶ ἐπιτηδειότητος, ποὺ ἤξερε νὰ μεταχειρίζεται τοὺς Εὐρωπαίους»⁵.

Τὰ μέτρα ὁμοῦς αὐτὰ δικαίως θεωρηθῆκανε ἀνεπαρκῆ καὶ γιὰ τοῦτο στὸ τέλος τοῦ 1902 συναντηθῆκανε στὴ Βιέννη οἱ Ὑπουργοὶ τῶν Ἐξωτερικῶν

1. Ὁ Μακεδονικὸς Ἀγὼν (ἀπομνημονεύματα), Ἔκδοσις I.M.X.A., ἀριθ. 14, Θεσσαλονικὴ 1957, σ. 3.

2. V(atreschna) M(akedonska) R(evolutionarna) O rganisationsia). Στὶς κυριώτερες Εὐρωπαϊκὰς γλώσσας IMRO. Στὴν ἀγγλικὴ π.χ., I(nternal) M(acedonian) R(evolutionary) O rganisation). Στὴν Ἑλληνικὴ EMEO (= Ἐσωτερικὴ Μακεδονικὴ Ἐπαναστατικὴ Ὀργάνωσι).

3. Βλ. τὸν Β λ ά χ ο, ἔ.ἀ., σ. 240

4. Ἐ.ἀ., σ. 241.

5. Βλ. τὸν Ζ ά ν ν α, ἔ.ἀ., σ. 14.

τῆς Αὐστρίας καὶ τῆς Ρωσίας Goluchowski καὶ Lamsdorf κι ἀποφάσισαν νὰ ἐξαναγκάσουν τὴν Τουρκία νὰ δεχτῆ τὴν εἰσαγωγή συγκεκριμένων μεταρρυθμίσεων στὴ Μακεδονία, ὥστε νὰ δημιουργηθῆ σ' αὐτὴν καλύτερη κατάστασι. Τὰ μέτρα αὐτά, τὸ «Βιενναῖον πρόγραμμα», ποὺ ὑποβλήθηκανε τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1903, ἀποβλέπανε στὴν ἀποκέντρωσι τῶν τριῶν Μακεδονικῶν Βιλαετίων, Θεσσαλονίκης, Μοναστηρίου καὶ Σκοπίων, καὶ ἦταν τὰ ἀκόλουθα· ἰδιαιτέρος προϋπολογισμὸς γιὰ κάθε βιλαέτι, διαφορετικὴ εἴσπραξι τῶν φόρων, ἀνεξάρτητη διοίκησι τῆς Χωροφυλακῆς καὶ τῆς Ἀστυνομίας ἀπὸ Εὐρωπαίους ἀξιωματικοὺς, αὐξημένα δικαιώματα στὸν Γενικὸ Ἐπιθεωρητῆ, ἰδιαίτερα δὲ τὸ δικαίωμα νὰ χρησιμοποιοῖ τὴ στρατιωτικὴ δύναμι, χωρὶς νὰ εἶναι ἀναγκασμένος νὰ παίρῃ προηγουμένως τὴν ἄδεια ἀπὸ τὸ Ὑπουργεῖο τῶν Στρατιωτικῶν, καὶ χορήγησι γενικῆς ἀμνηστίας¹. Ἡ Τουρκικὴ Κυβέρνησι ἀναγκάστηκε νὰ ἐνδώσῃ, ἀλλὰ ἄρχισε τίς γνωστὲς παρελκύσεις, ὥστε, ὅταν τὸ 1903 ξέσπασαν τὰ γεγονότα, τὰ παραπάνω μέτρα δὲν εἶχαν ἀρχίσει νὰ ἐφαρμόζονται, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ τελευταῖον ποὺ ὠφέλησε πάρα πολὺ τοὺς Βουλγάρους, γιατί, ὅπως ἔγραψεν εὐστοχα ὁ Biliotti, ἐκδηλώνοντας τὴν ἀντίθεσι του πρὸς τὸ μέτρο τοῦτο, «οἱ ἐν ταῖς φυλακαῖς θέλουσιν ἐκλάβει τὴν ἀπόλυσιν αὐτῶν ὡς ἐνίσχυσιν, ὅπως ἐπαναλάβωσιν ὁμοίας πράξεις»², πρᾶγμα ποὺ ἔγινε.

Γιὰ τίς μεταρρυθμίσεις αὐτὲς ὁ Εὐγενειάδης ἔγραφε πρὸς τὸν Σκουζέ.
«...Ὁ ἐνταῦθα Γενικὸς Πρόξενος τῆς Ἀγγλίας ἦτο ὁ μελετήσας ἐδούτερον τὸ ζήτημα τῶν διοικητικῶν μεταρρυθμίσεων καὶ πρῶτος ὑποβλὼν τὸ περὶ αὐτῶν σχέδιόν του πρὸς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἀγγλικὴν Πρεσβείαν, παρὰ τὴν γνώμην τοῦ Ἀγγλοῦ πρεσβευτοῦ³, ὅστις, φρονῶν ὅτι ἔδει ν' ἀνακηρυχθῆ ἡ Μακεδονία αὐτόνομος, εἶχεν ἀπαγορεύσει τῷ κ. Γεν. Προξένῳ νὰ ὑποβάλῃ σχέδιον περὶ διοικητικῶν μεταρρυθμίσεων, ὡς οὗτος ἐπὶ ἄκραν ἐμπιστοσύνην μοι εἶχε γνωρίζει. Τὸ σχέδιον τοῦ κ. Βιλιώττη, οὕτινος ἐγκαίρως εἶχον λάβει γνώσιν, ἐχορσήμευσεν ὡς βάσις τῆς ἐκθέσεως τοῦ Γάλλου Προξένου κ. Steeg⁴, ἣτις ἐλήφθη ὑπ' ὄψει κατὰ τὴν σύνταξιν τοῦ αὐστρορωσικοῦ σχεδίου, μὲ τὴν διαφορὰν ὅμως ὅτι ὁ τελευταῖος οὗτος ἀπέδωκε τὴν ἐκροσμον ἐν Μακεδονίᾳ κατάστασιν εἰς τὴν Ὀθωμανικὴν κακοδιοίκησιν ἀποκλειστικῶς, χωρὶς νὰ ποιήσῃται, ὡς ὁ κ. Βιλιώτης, μνεῖαν τῶν ὑπὸ τοῦ Κομιτάτου διαπραττομέ-

1. Βλ. τὸν Β λ ἄ χ ο, ἔ.ἀ., σ. 257.

2. Βλ. τὸν Γ ν ἄ σ ι ο Μ α κ ε δ ν ὀ, ἔ.ἀ., Στ', σ. 28.

3. Τοῦ Ο' Connor.

4. Ὁ Ζ ὺ ν ν α ς, ἔ.ἀ., σ. 16 καὶ 45, γράφει γιὰ τὸν Γάλλο πρόξενον M. Steeg, πῶς ἦταν πολὺ εὐγενικός καὶ συμπαθητικός, ἀλλὰ γνωστός γιὰ τὸν φιλοβουλγαρισμὸ του. Ὁ Ἀ ρ γ υ ρ ὀ π ο υ λ ο ς, ἔ.ἀ., σ. 13, γράφει γι' αὐτὸν ὅτι ἐπίστευε, πῶς οἱ περισσότεροὶ Σλαβόφωνοι Πατριαρχειοὶ δὲν εἶχαν σταθερὲς πεποιθήσεις, ὅτι «ἦσαν μᾶλλον Βούλγαροι ἐξελληνισθέντες ἢ Ἕλληνες ἐκβουλγαρισθέντες».

νων κατὰ τῶν Χριστιανῶν δολοφονιῶν καὶ παντοίων ἄλλων κακορογημάτων, ἅτινα κατέστησαν ἀφόρητον τὴν ὑπαρξιν οὐ μόνον τῶν Χριστιανῶν ἀλλὰ καὶ αὐτῶν τῶν Μουσουλμάνων...»¹.

Στοὺς Μουσουλμάνους οἱ μεταρρυθμίσεις ἦταν φυσικὸ νὰ μὴ ἀρέσουν, ἀφοῦ ἡ εἰσαγωγή τους ἐσήμαινε ἐξασθένεισι τῆς ὀθωμανικῆς ἐξουσίας καὶ ἀπαλλοτριώσει τῶν δικαιωμάτων της. Γι' αὐτὸ ἄρχισαν, ὅπως ἀναφέραμε καὶ προηγουμένως, οἱ παρελκύσεις, ποῦ θὰ προκαλέσουν ὁμως δῆνσι τῆς καταστάσεως, ἡ ὅποια καὶ θὰ ὀδηγήσῃ στὰ γνωστὰ γεγονότα. Οὐτε ὁμως καὶ στοὺς Βουλγάρους ἦταν δυνατὸ νὰ ἀρέσουν, ἀφοῦ δὲν τοὺς συνέφερε ἡ βελτίωσι, ἀλλὰ, ἀντίθετα, ἡ ἐπιδεινώσι τῆς καταστάσεως, ἡ ὅποια ἐξυπηρετοῦσε τὰ σχέδια καὶ τὸν σκοπὸ τους, ποῦ ἦταν ἡ αὐτονομία τῆς Μακεδονίας. Γι' αὐτὸ καὶ ὁ Εὐγενειάδης ἔγραφε πρὸς τὸν Σκουζέ. «...Τὸ Κομιτάτον οὐ μόνον δὲν ἐννοεῖ νὰ ὑποταχθῇ εἰς τὰς ἀποφάσεις τῆς Ἐδρῶπης, ἀλλὰ διὰ τῆς ἀποστολῆς νέων ἀνταρτικῶν σωμάτων θέλει προσπαθῆσαι νὰ ἐπιδεινώσῃ τὴν κατάστασιν, ὅπως καταδειχθῇ ὅτι εἰσὶν ἀνεπαρκῆ τὰ ὑπὸ τῶν Ἐδρωπαϊκῶν δυνάμεων προταθέντα μέτρα πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς τάξεως. Καὶ δὲν θέλει περιορισθῇ τοῦτο εἰς τὴν ἀποστολὴν ἀνταρτικῶν σωμάτων μόνον, διαμαρτυρούμενον οὕτω κατὰ τῆς ἐφαρμογῆς τῶν μεταρρυθμίσεων, ἀλλὰ θέλει προσπαθῆσαι νὰ ἐξαναγκάσῃ ἢ καταπιεσθῇ χωρὶα τινὰ τοῦ ἐσωτερικοῦ νὰ ἐξεγερθῶσι κατὰ τοῦ καθεστώτος, διὰ τοῦτο δὲ αἱ γνωσταὶ ἤδη συμμορίες, αἱ καλλιεργήσασαι ἀπὸ πολλοῦ τὸ ἔδαφος, διακηρύττουσιν ἀνὰ τὰ χωρία, ὅτι ἐφθασε πλέον ἡ ὥρα τῆς ἐξεγέρσεως καὶ ὅτι δέον νὰ ὦσιν ἔτοιμα, ὅπως, διδομένον τοῦ συνθήματος, λάβωσι τὰ ὄπλα καὶ δι' ἐπαναστάσεως, πυροπολήσεως χωρίων, σφαγῶν καὶ ταραχῶν καὶ ἐν αὐτῇ ἔτι τῇ Θεσσαλονίκῃ ἐπιτύχωσι τὴν αὐτονομίαν... Οἱ Βούλγαροι διὰ τοῦ κατὰ τῆς ἐφαρμογῆς τῶν μεταρρυθμίσεων ἀγῶνος καταδηλοῦσιν ὅτι ἀντιλαμβάνονται, πόσον ὀλεθρίως θέλει ἐπιδράσει ἐπὶ τῶν συμφερόντων αὐτῶν τὸ διὰ τῶν μεταρρυθμίσεων καθεστὸς, ὅτι δὲ τάξις καὶ ἀσφάλεια ἐν Μακεδονίᾳ καὶ σχετικῇ ἐδημερίᾳ τῶν κατοίκων αὐτῆς θέλει εἶναι δι' αὐτοὺς ἀνεπανόρθωτος ἦττα»².

Οἱ Ἕλληνες πάλι τῆς Μακεδονίας, ἔχοντας σχεδὸν μονάχα τὴ θεωρητικὴ ἐνίσχυσι τοῦ ἀνίσχυρου Ἑλλαδικοῦ κράτους, χωρὶς προστάτες καὶ συμπάθειες, ἐξουθενωμένοι ἀπὸ τὴ βουλγαρικὴ τρομοκρατία καὶ παραδομένοι στὶς αὐθαιρεσίες καὶ τὴ ληστρικὴ συμπεριφορὰ τῶν Τούρκων καὶ τῶν Ἀλβανῶν δυναστῶν τους, εἶδαν μὲ εὐχαρίστησι τὶς μεταρρυθμίσεις καὶ πίστεψαν, πὼς θάρχονταν γι' αὐτοὺς καλύτερες μέρες.

«Αἱ μεταρρυθμίσεις, ἔγραφεν ὁ Εὐγενειάδης, παρήγαγον ἐδάρεστον ἐν γένει παρὰ τοῖς ἡμετέροις ἐντύπωσιν, καθ' ὅσον ἐν τῇ ἀναδιοργανώσει τῆς Χω-

1. ΑΥΕ/ΚΥ. 67 - ἔμπιστ./17-2-1903.

2. Ἐ.ἀ.

ροφολακῆς καὶ τῆς Ἀστρονομίας διαβλέπονσι τὴν ἐξόντωνσιν τῶν Βουλγαρικῶν κομιτάτων, ἅτινα κυρίως ἐδημιούργησαν τὴν δυστυχίαν αὐτῶν καὶ κατέστησαν τὴν ἕπαρξίν των ἀφόρητον»¹. Ὁ Εὐγενειάδης ὁμοῦς στὴν περίπτωσι αὐτὴ ἐκφράζει ὑπερβολικὴν αἰσιοδοξίαν, ἀφοῦ πιστεύει τόσο στὴν ἀξίαν τοῦ μέτρου τῆς ἀναδιοργανώσεως τῶν σωμάτων ἀσφαλείας καὶ ἔχει τὴ γνώμη, πὼς ἐλεύθερες πιά οἱ Ἀρχεὺς θὰ μπορέσουν νὰ καταδιώξουν με ἐπιτυχία καὶ ἐξοντώσουν τοὺς κομιτατζήδες. Τρεῖς μῆνες τοὺς θεωροῦσε ἀρκετοὺς γι' αὐτὴ τὴ δουλειά². Ὅπως ὁμοῦς εἶπαμε, οἱ Τούρκοι δὲν βιάζονταν. Ἀντιμετώπισαν ἄλλωστε ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τὴν ἀντίδρασι τῶν Μουσουλμάνων Ἀλβανῶν, τῶν γνωστῶν τυράννων τῶν Χριστιανῶν τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας, ποὺ εἶχαν συνηθίσει νὰ ζοῦν ἀπὸ τὴ διαρπαγὴ. «Ὁ Ἀλβανὸς μουσουλμάνος βέης, εἰθισμένος νὰ θεωρῆ τὸν Χριστιανὸν εἴλωτα καὶ δούλον, μετὰ προφανοῦς ἦκουσε δυσαρρεσκείας τὴν ἀπόφασιν τῆς Ὑψηλῆς Πύλης καὶ δυσανασχετῶν θὰ δεχθῆ οἰανδήποτε τροποποίησιν, τείνουσαν νὰ ἀποστερήσῃ αὐτὸν τῆς σατραπικῆς ἐπὶ τοῦ Χριστιανοῦ καὶ τῆς γεωργικῆς τάξεως ἐπιρροῆς, ἡ ἐξίσωσις του δὲ πρὸς τὸν ἐν γένει καὶ πλούτῳ κατώτερόν του ἐνώπιον τῆς δικαιοσύνης καιρίως θὰ πλήξῃ τὴν φιλοτιμίαν τοῦ ἐν τῇ ἰδέᾳ τῆς ἀπολύτου αὐθαιρεσίας γαλουχηθέντος βέη»³. Νά, γιὰ τοὺς Ἀλβανοί, παρὰ τίς προσπάθειες τῶν Τούρκων, ξεσηκοθῆκανε τὸν Μάρτιο τοῦ 1903 καὶ προκάλεσαν μεγάλες ταραχὲς στὴν περιοχὴ τοῦ Κοσσοβο τοῦ βιλαετίου τῶν Σκοπιῶν. Περιοριζόμεστε νὰ μνημονεύσωμε τὴν πολιορκία ἀπὸ δυὸ χιλιάδες Ἀλβανοὺς τῆς Μητροβίτσας, ὅπου τραυματίστηκε κι αὐτὸς ὁ Πρόξενος τῆς Ρωσίας, ἐνῶ κατὰ τίς συγκρούσεις, ποὺ ἐπακολούθησαν, οἱ νεκροὶ ἦταν πολλοί. Ὡστε ἡ ἄλβανικὴ ἀντίστασι στὶς μεταρρυθμίσεις ἦταν ὅπως οἰανδήποτε ἐμπόδιο στὸν δρόμο πρὸς τὴν ὁμαλότητα. Σχετικὰ μ' αὐτὰ ὁ Εὐγενειάδης ἔγραφε πρὸς τὸν Σκουζέ: «Ὁ Βαλῆς⁴ μοὶ ἀνεκοίνωσε χθές, ὅτι ἔλαβεν ἤδη ἐκ Κωνσταντινουπόλεως τὸν κανονισμόν, καθ' ὃν θὰ ἐφαρμοσθῶσιν αἱ μεταρρυθμίσεις, ὅτι δὲ ἤδη προέβη εἰς συνεννοήσεις μετὰ τοῦ Γενικοῦ Ἐπόπτου περὶ τῆς συντάξεως τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ βιλαετίου, ἀλλ' ἀπὸ τῶν συνεννοήσεων μέχρι τῆς ἐφαρμογῆς αὐτοῦ ἡ ἀπόστασις εἶναι μεγάλη, ἐνῶ ἐξ ἄλλου εἶναι λίαν ἐπείγουσα ἡ ἀνάγκη. Ἀλλ' ὅτι κυρίως ἐπέγει, δὲν εἶναι ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ προϋπολογισμοῦ, πᾶσα δὲ ἡ προσοχὴ εἶδει νὰ στραφῆ εἰς τὴν ἀναδιοργάνωσιν τῆς Χωροφλακῆς καὶ τῆς

1. Ἐ.ά.

2. Βλ. συνέντευξί του στὸ «Ἐμπρός» τῆς 24ης Φεβρουαρίου 1903, σ. 1

3. Ἀπὸ ἔκθεσι (438/1-2-1903) τοῦ Ἑλληνος Προξένου Βερατίου πρὸς τὸ Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν. Βλ. τὸν Β λ ἄ χ ο, ἔ. ἄ., σ. 260.

4. Βαλῆς-Γενικὸς Διοικητῆς τῆς Θεσσαλονίκης ἦταν ὁ Χασάν Φεχμὴ Πασᾶς. Ὁ Ζάννας τὸν χαρακτηρίζει «δμορφὴ φυσιογνωμία, τύπο τοῦ παλιοῦ ἀνατολίτη, με κατασπρα μαλλιά καὶ γένειον», γράφει δὲ καὶ ἄλλα ἐνδιαφέροντα γι' αὐτόν. (Ζ ἄ ν ν α, ἔ. ἄ., σ. 16-17).

Ἀστυνομίας, μόνης δυναμένης νὰ πείσῃ ὅτι ἀληθῶς πρόκειται περὶ ἐφαρμογῆς μεταρρυθμίσεων. Ἡ ἔλευσις μόνη τῶν Εὐρωπαίων ἀξιωματικῶν ἤθελε συντελέσει εἰς τὴν ἀποθάρρυνσιν τῶν ταραχοποιῶν, δυσάρεστον δὲ λίαν εἶναι, διότι ἡ ἐκλογή αὐτῶν δὲν ἐπετεύχθη ἔτι. Ἀλλὰ καὶ διὰ τῶν ὑπαρχόντων δογάνων τῆς Χωροφυλακῆς καὶ τῆς Ἀστυνομίας θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἐπιτευχθῆ ἑνέργεια δραστηριωτέρα πρὸς ἀποσόβησιν τοῦ κινδύνου, ἂν ἐπέσπενδε τὴν εἰς Θεσσαλονίκην ἔλευσίν του ὁ Γενικὸς Ἐπόπιτος Χιλμῆ πασᾶς, μετέβαινε δὲ ταχέως εἰς Μοναστήριον. Δυστυχῶς ὁμοῦ καὶ οὗτος ἐνεργεῖ κατὰ τὰς ὁδηγίας τῶν ἐν τοῖς Ἀνακτόροις καί, ἀντὶ νὰ ἐργασθῆ κατὰ πρῶτον πρὸς ἐμπέδωσιν τῆς τάξεως καὶ ἀσφαλείας ἐν τοῖς δυοῖς τούτοις βιλαετίοις, παλαίει, ὅπως πείσῃ τοὺς Ἀλβανοὺς ν' ἀποδεχθῶσι τὰς μεταρρυθμίσεις, οὗτω δ' ἐξασφαλισθῆ ἀπὸ ἐνδεχομένης ἐξεγέρσεως αὐτῶν ὁ Σουλτάνος, ὅστις, ἕνεκα τοῦ τρόμου ὃν ἐμπνέουσιν αὐτῷ οἱ ἐν τοῖς Ἀνακτόροις, ἀποδίδει μείζονα σημασίαν εἰς τὰς ἀποφάσεις τῶν Ἀλβανῶν ἢ εἰς ἐκείνας τῆς Εὐρώπης. Ἐν ὅσῳ, λοιπόν, ἡ ἔλευσις τῶν Εὐρωπαίων ἀξιωματικῶν καὶ ἡ ἐφαρμογὴ τῶν μεταρρυθμίσεων ἐν γένει βραδύνει, ἢ ἐκ τῆς ὑπὸ τοῦ Σουλτάνου παραδοχῆς αὐτῶν προκληθεῖσα ἐνδραστεύσῃ παρὰ τοῖς ἡμετέροις ἐντύπωσις καὶ ἀναθάρρυνσις αὐτῶν μειοῦται ὁσημέραι, ὁ γεννώμενος δὲ παρ' αὐτοῖς διαταγμὸς περὶ τῆς εἰλικρινείας τῶν προθέσεων τῆς Ὑψηλῆς Πύλης σοβαρῶς συντελεῖ εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ σχεδίου τοῦ κομιτάτου, ὅπερ διὰ τῶν πρακτικῶν καὶ ὁμοφρόνων αὐτοῦ διακηρύσσει, ὅτι οὐδὲν ἀπολόγως μεταρρυθμιστικῶν ἔργων εἶναι δυνατόν νὰ συντελεσθῆ, ἂν δὲν ἐξαναγκασθῆ ὁ Σουλτάνος δι' ἐξεγέρσεως»¹.

III. Η ΠΟΡΕΙΑ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΕΞΕΓΕΡΣΙΝ

Τὰ βουλγαρικὰ κομιτάτα, καθὼς ἦταν ἀσύμφορη γι' αὐτὰ ἡ εἰσαγωγή τῶν μεταρρυθμίσεων, στὴν ἐπιθυμία τους νὰ τὴν προλάβουν, προετοιμάζανε τὴν ἐξέγερσι μεθοδικά, ἐκμεταλλεόμενα τὴν ἀνικανότητα τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν, ποὺ δὲν μπορούσαν νὰ τὰ ὑποτάξουν, καὶ τὴν ἔλλειψιν ἀντιδράσεως ἀπὸ μέρους τῶν Ἑλλήνων. Ὁ Ἕλλην Πρόξενος στὸ Μοναστήρι Κιουζεῖς Πεζῆς ἔγραφε στὸ Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ὑποδεικνύοντας στοὺς ἀρμοδίους τὴν ἀνάγκη ἀλλαγῆς τῆς τακτικῆς, τὰ ἀκόλουθα: «Οἱ Τοῦρκοι ἐλάχιστά τινα κατώρθωσαν μέχρι τοῦδε κατὰ τῶν συμμοριῶν, αἵτινες ἀποτελοῦσι τοὺς πλοκάμους, οὕτως εἰπεῖν, δι' ὧν ὁ πανσλαβικὸς πολύπονος κρατεῖ σήμερον πάντα ἀνεξαιρέτως τὰ βουλγαροφῶνα διαμερίσματα τῆς Μακεδονίας. Τὸ ἐπ' ἐμοὶ ἀνέκαθεν ἔτρεφον τὴν γνώμην ὅτι ἐν δεδομένη στιγμῇ αἱ συμμορίαὶ αὗται θὰ δυνηθῶσι νὰ προκαλέσωσι ταραχὰς καὶ τοπικὰς τῶν κατοίκων ἐξεγέρσεις, τὴν αὐτὴν δὲ γνώμην ἐξακολούθω νὰ τρέφω μέχρι σήμερον.

1. ΑΥΕ/ΚΥ 96 - ἐμπ./9-3-1903.

Τὸ ἔργον τῶν κοιμημάτων ἔχει προχωρήσει εἰς βαθμὸν, καθιστῶντα ἀδύνατον πλέον τὴν καταπολέμησιν αὐτῶν ὑπὸ τῆς τυφλῆς Τουρκικῆς Διοικήσεως, ἣτις ἀπέναντι τοῦ συστηματικοῦ αὐτῶν οργανισμοῦ ἀντιτάσσει τὰς ἀγριότητας τῶν πειναλέων ἀσπασμάτων της καὶ τυχαίως τινὰς μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν συμμοριῶν συγκρούσεις... Ἡ Ρωσοφοβία παραλύει τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας τῶν ἐν Γιλδίτζ, ἢ παραλωσία δ' αὐτῆ ἐπεκτείνεται καὶ μέχρι τῶν ἐπαρχιῶν. Τούτου ἕνεκα θλίβομαι, διότι ἐξ ἀρχῆς δὲν ἐλήφθησαν ὑπ' ὄφει αἱ προτάσεις μου περὶ ἐφαρμογῆς τοῦ γνωστοῦ λογίου Ἰάσσαλος πασσάλω ἐκκρούεται»¹.

Ὁ ἴδιος, στὴν ἔκθεσί του ποὺ ἀκολουθεῖ, ἐκφράζοντας τὸ αἶσθημα τοῦ ἀδιεξόδου, στὸ ὁποῖο ἐξ αἰτίας τῆς ἀδρανεῖας του εἶχε περιέλθει ὁ Ἑλληνισμός, ἐτόνιζε: «Ἡ ἐξέγερσις παρασκευάζεται καὶ ἐπιβάλλεται ἡμῖν νὰ σκεφθῶμεν ἀπὸ τοῦδε, τίνα στάσιν θὰ τηρήσωμεν κατέναντι τῶν παρασκευαζομένων ταραχῶν. Οἱ Τοῦρκοι δὲν δύνανται νὰ προλάβωσι τὴν ἐξέγερσιν, καίτοι πιστεύω, ὅτι θὰ κατορθώσωσι νὰ κατανίξωσι ἐν αἵματι αὐτῆν, εἶναι δὲ μάταιον νὰ νομίζωμεν ὅτι ἡμεῖς δυνάμεθα νὰ παρακωλύσωμεν ταύτην, ἀφοῦ ἐπὶ μὲν τῶν σχισματικῶν δὲν ἔχομεν ἐπιρροήν, οἱ δὲ ὀρθόδοξοι ἤδη προσελκύνονται εἰς τὴν ἰδέαν τῆς ἀπελευθερώσεως διὰ τῆς πονηρᾶς τῶν πανσλαβιστῶν ἐπινοίας, καθ' ἣν ἡ Μακεδονία ἀνήκει εἰς τοὺς Μακεδόνας. Οἱ πανσλαβισταὶ ἐπιδιώκουνσι τὴν Ἱδρσιν καὶ νέον αὐτονόμου σλαβικοῦ κράτους ἐν τῇ Χερσονήσῳ τοῦ Αἴμου πρὸς διάσπασιν κυρίως τῆς ἐνότητος τοῦ ἐν τῇ Ἐυρωπαϊκῇ Τουρκίᾳ Ἑλληνισμοῦ... Αἱ συνέπειαι τῆς προμηνυομένης ἐξεγέρσεως ἔσονται σουδαιόταται, ἐπιβάλλεται δ' ἡμῖν νὰ κανονίσωμεν σαφῶς τὴν ἡμετέραν πορείαν. Ἡ ἀθλιότης τῆς Τουρκικῆς διοικήσεως² ἐμποδίζει ἡμᾶς νὰ συμβουλευθῶμεν τοὺς ἡμετέρους, ὅπως

1. ΑΥΕ/ΚΥ 38/21-1-1903. Ὑποφάκ. «ἐμπιστευτικὰ ἔγγραφα».

2. Τὴν ἀθλιότητα τῆς τουρκικῆς διοικήσεως, ποὺ ἐπισημαίνει ὁ Κιουζές Πεζᾶς, ἀποκαλύπτει σὲ ἄρκετὰ μεταγενέστερη τῆς ἐπανάστασεως τοῦ Ἡλίν-Ντὲν ἔκθεσί του πρὸς τὸν Ὑπουργὸ Ἐξωτερικῶν Ἰωάννη Ρωμῆνο ὁ τότε Ἑλληὴν Πρόξενος στὸ Μοναστήρι Δημ. Καλλέργης, γράφοντας, ἀνάμεσα στὰ ἄλλα, τὰ ἀκόλουθα. «Εἰς οἰκτρὰν κατάστασιν περιήλθον τὰ πράγματα ἐν τῷ Βιλαετίῳ Μοναστηρίου καὶ οὐδεμία ὑφίσταται πλέον ἀσφάλεια, οὐ μόνον ἐν τῇ ὑπαίθρῳ χώρᾳ, ἀλλὰ καὶ ἐν αὐτῇ ἀκόμη τῇ πόλει... Διευθυντὴς τῆς ἐνταῦθα ἀστυνομίας εἶναι ὁ Κιαμὴλ Βέης, διεφθαρμένος καὶ πονηρὸς Κιρκάσιος, οὐδὲν ἔχων ἱερὸν οὔτε ὄσιον. Τὸν ἐδοροδοκῆσαμεν πολλάκις, ἀλλ', ὡς θετικῶς γνωρίζω, λαμβάνει ἐπίσης χρήματα καὶ ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους καὶ ἀπὸ τοὺς Ρουμούνους, Δι' αὐτὸν ἡ Μακεδονία καὶ ἡ σημερινὴ θέσις τοῦ Μακεδονικοῦ ζητήματος εἶναι ἀπλούστατα μία ἐμπορικὴ ἐπιχειρήσις καὶ τίποτε ἄλλο.

Πάντες οἱ ὑπάλληλοι τῆς Νομαρχίας, μὴ λαβόντες πρὸ πολλοῦ μισθοὺς καὶ βλέποντες τὴν ἀθλίαν κατάστασιν τῆς Διοικήσεως, κλέπτουσιν ἀναφανδόν, ὅπως δυνηθῶσι νὰ συντηρήσωσι τὰς οικογενεῖας τῶν. Οὐδέποτε περιήλθεν εἰς ἀθλιωτέραν οικονομικῶς κατάστασιν ὁ τόπος. Ὁ τεφερδάρης (οἰκονομικὸς ἐπιθεωρητὴς) εὐρίσκειται τὴν μὲν πρῶϊαν εἰς τὰ γραφεῖα τοῦ Δημοσίου χρέους, τὸ δὲ ἀπόγευμα εἰς τὰ γραφεῖα τῆς Ὄθωμανικῆς

ἀρκοῦνται εἰς τὸ νῦν καθεστῶς, μετὰ τὸ ἐνδιαφέρον μάλιστα τὸ ὁποῖον δεικνύουσιν αἱ Μ. Δυνάμεις πρὸς βελτίωσιν αὐτοῦ, τοῦθ' ὅπερ καταστρέφει τὸ σπουδαιότατον τῶν ἐπιχειρημάτων, οὐ ἐπιούμεθα μέχρι τοῦδε χοῆσιν, ὅπως παρακωλύωμεν τὴν ἐξέγερσιν, προτάσσοντες τὸ ἄσκοπον καὶ ἀνοφελὲς πάσης αἱματοχυσίας. Ἀλλὰ, καὶ ἐὰν ἠθέλωμεν προτείνειν τοιοῦτόν τι, οὐδεὶς θὰ εἰσακούσῃ πλέον ἡμῶν, διότι, ὡς λέγουσιν οἱ ἐνταῦθα, ἔχουσιν ἀνάγκη νὰ ζήσωσι πρῶτον ὡς ἄνθρωποι καὶ ἔπειτα ὡς Ἕλληνες. Ἐὰν ἅλιν ἀποφασίσωμεν νὰ προτρέψωμεν καὶ ἡμεῖς αὐτούς, ἵνα δι' ἐξεγέρσεως ἐπιδιώξωσι τὴν βελτίωσιν τοῦ καθεστώτος, θέλομεν διευκολύνει τὸ ἀνατρεπτικὸν ἔργον τῶν πανσλαβιστῶν, ὅπερ ἀγνοοῦμεν, ποῦ θὰ καταλήξῃ. Καὶ ἡ ἀπάθεια ὅμως καὶ ἀδιαφορία, ἣν ἡδυνάμεθα, ἴσως, νὰ δείξωμεν, καταστρέφουσι τὴν ἡμετέραν ἐπιρροήν. Ἡ θέσις ἡμῶν, ὁμολογουμένως, εἶναι δυσχερὴς καὶ ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου ἐνόμισα ἀναγκαῖον νὰ ἐφελεκῶσιν τὴν προσοχὴν τοῦ Σ. Ὑπουργείου, ἐν ὅσῳ εἶναι καιρὸς»¹.

Τὸ ἀδιέξοδο αὐτὸ ἦταν ἡ συνέπεια τῆς ἕως τότε ἑλληνικῆς ἀπουσίας ἀπὸ τὸ πεδίο τῆς δυναμικῆς ἀναμετρήσεως. Ὑπάρχει ὁποῖος καθιστᾶ αἰσθητὴ τὴν ὑπαρξί του κι αὐτὸ γιὰ τὴν ὥρα μονάχα στὸν ἐκκλησιαστικὸ καὶ τὸν ἐκπαιδευτικὸ τομέα συνέβαινε μὲ τοὺς Ἕλληνας, ὄχι ὅμως καὶ στὸν ἐνοπλιν ἀγῶνα, στὸν ὁποῖον οἱ Βούλγαροι δὲν ἔβρισκαν ἀπὸ ἑλληνικῆς πλευρᾶς κανένα ἐμπόδιο. Ἦταν ἐπομένως πολὺ φυσικὸ νὰ ἔχῃ ἐπιδεινωθῆ σὲ ἀπελπιστικὸ βαθμὸ ἡ θέσις τοῦ ἑλληνορθόδοξου στοιχείου τῆς Μακεδονίας².

Τραπέζης, φοβούμενος ἐπιθεσιν ἐν τῷ γραφεῖῳ του ἐκ μέρους τῶν Ἀξιοματικῶν, οἵτινες ἀπαιτοῦσι παρ' αὐτοῦ τὴν καταβολὴν τῶν καθυστερουμένων αὐτοῖς μισθοδοσιῶν. Μόνον εἰς τὸ γραφεῖον του δὲν εὐρίσκεται ποτε ὁ τσφτερδάρης.

Καὶ οἱ μὲν Ἀξιοματικοὶ δυσανασχετοῦσι, διότι καθυστεροῦνται οἱ μισθοὶ τῶν, οἱ δυστυχεῖς ὅμως στρατιῶται καὶ τὴν τροφήν τῶν ἀκόμη δὲν λαμβάνουσι τακτικῶς. Ἀπὸ 10 ἡδὴ ἡμερῶν δὲν διενεμήθη αὐτοῖς κρέας, διότι οἱ τροφοδῶται δὲν ἐννοοῦσι πλέον νὰ χορηγῶσιν ἐπὶ πιστώσει τρόφιμα εἰς τὸν στρατόν. Ὑπὸ τοιούτους ὁρους...δὲν πρέπει νὰ ἀμφιβιβάλλωμεν ὅτι ὁ στρατός, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἔπρεπε νὰ βασιζόνται ὅλαι αἱ ἐλπίδες τῶν κατοίκων διὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς τάξεως ἐν περιπτώσει διαταράξεως αὐτῆς, θὰ ἐπωφεληθῇ τῆς πρώτης παρουσιασθησομένης περιστάσεως, ὅπως ἀρπάξῃ ὅ,τι δυνήθῃ καὶ συντελέσῃ διὰ τῆς στάσεώς του εἰς τὸ νὰ περιπλέξῃ ἔτι πλέον τὴν κατάστασιν.

Παρακαλῶ νὰ πιστεῖσητε, Κύριε Ὑπουργέ, ὅτι οὐδ' ἡ ἐλαχίστη ὑπάρχει ὑπερβολὴ ἐν τῇ ἀπεικονίσει τῆς καταστάσεως...».

ΑΥΕ/ΚΥ. Βλ. τὸν φάκ. ΑΑΚ-1904/ὑποφάκ. Η' 949/1-10-1904.

1. ΑΥΕ/ΚΥ. 51/27-1-1903.

2. Τὴν ἐξαιρετικὰ δύσκολην κατάστασιν τῶν Ἑλληνορθόδοξων Μακεδόνων ἀπεικονίζει παραστατικὰ, ἂν καὶ μὲ φραστικὰς ὑπεβολὰς, σὲ μίαν ἐπιστολὴν τοῦ πρὸς τὸν Εὐγενοῦ ἀδελφὸν ὁ ἱερέας τοῦ χωριοῦ Βλάντοβο, ὁ ὁποῖος χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὸν Πρόξενον «ἐλικρινῆς τῆς Ἑλληνικῆς Ἰδέας ἐργάτης», ἐνῶ τὸ χωριὸν τοῦτο, τὸ σημερινὸ «Ἰγλαρα», ἀποκαλεῖται ἀπὸ τὸν ἴδιο σὲ ἄλλο ἐγγράφῳ τῶν Βοδενῶν (ΑΥΕ/ΚΥ. 175 ἔμπ. 12-4-1903). Παρουσιάζω ἀποσπάσματα τῆς ἐπιστολῆς. «...Τὰ κακοποιὰ στοιχεῖα

Και ἐνῶ τὸ Ἑλληνικὸ κράτος ἀδρανοῦσε καὶ ἄφηνε ἀνοργάνωτους τοὺς Ἑλληνομακεδόνες, ὁ Εὐγενειάδης, ἀντὶ νὰ συλλαμβάνῃ καὶ νὰ ἐρμηνεύῃ σωστὰ τὸ φανερὸ αὐτὸ αἷτιο, ἀπογοητευμένος ἀπὸ τὴν κατάστασι, ἐξέφραζε σφαλερές γνῶμες καὶ ἀδικοῦσε τοὺς ταπεινοὺς χωρικοὺς τῆς Μακεδονικῆς ὑπαίθρου, ἀπὸ τοὺς ὁποίους εἶχε τὴν ἀπαίτησι νὰ κάνουν, ἀβοήθητοι καὶ ἀνυπεράσπιστοι αὐτοί, τὰ ἀδύνατα, γράφοντας στὸ Ὑπουργεῖο, πὼς *(κατὰ κανόνα οἱ ὀρθόδοξοι σλαβόφωνοι οὐδαμῶς διακρίνονται διὰ τὸ ἐδραῖον τοῦ φρονήματος αὐτῶν, οὐδεὶς δὲ ἔχει τὴν ἀυταπάρησιν καὶ τὸ θάρρος ν' ἀναλάβῃ ἐθνικὴν ἐργασίαν, ἀλλ' οὐδὲ μεταξὺ τῶν Ἑλληνοφώνων τῆς Μακεδονίας ὑπάρχουσιν οἱ δυνάμενοι ν' ἀποτελέσωσι κομιτᾶτον πρὸς εἰλικρινῆ δρασίαν. Ἐν Θεσσαλονικῇ ἰδίᾳ, ἔνθα τοιαυτὴ ἐργασία ἔδει ἀπὸ πολλοῦ νὰ εἶχε παρασκευασθῆ, κατεδείχθη ἡ ἀληθὴς ἡμῶν γυμνότης καί, ἐνῶ πάντες, περιβεβλημένοι τὴν παροπλίαν τοῦ ἐθνομάρτυρος, ἀσγάλλουσι, δῆθεν, ἐπὶ ταῖς ἀπωλείαις ἡμῶν ἐν τῷ ἐσωτερικῷ, οὐδεὶς, ἐκτός ἐξαιρέσεως ἐλαχίστων, καταδεικνύει ἀληθὲς ἐνδιαφέρον, ἐνῶ ἐξ ἄλλου, ἀλληλομαχοῦντες διηνεκῶς καὶ ἔρμαια τῶν χαμαιζήλων αὐτῶν παθῶν καὶ τοῦ πρὸς ἀλλήλους μίσους, κατεργάζονται τὴν*

ἐπληθύνθησαν εἰς βαθμὴν τοιοῦτον, ὥστε ἡ μετάβασις ἀπὸ τοῦ ἐνὸς χωρίου εἰς ἄλλο παντὸς φιλησύχου ἀνθρώπου καταντᾶ πρόβλημα ζωῆς καὶ οἱ ἀγροὶ ἡμῶν ὁσημέραι ἐρημοῦνται, κακῶς καλλιεργούμενοι ἢ ὅλως ἀκαλλιεργητοὶ μένοντες, διότι ἐνοπλοὶ οἱ διαταράττοντες τὴν τάξιν καὶ τὴν εὐημερίαν ἐπιτίθενται κατὰ τῶν ὀρθοδόξων. Τὰ πράγματα ἐφθασαν ἐπὶ ξυροῦ ἄκμῃς καὶ εἰς τὸ μὴ περαιτέρω. Εἰς ἀμύγῳς ὀρθοδόξους κοινότητος, ἀναφανδὸν καὶ ὑπὸ τὰ δῆματα τῶν ἀρχῶν, οὗτοι ζητοῦσι φόρους, καταγρῶφοντες τοὺς κατοίκους. Οἱ δυστυχεῖς ὀρθόδοξοι ἀγνοοῦσι, τί νὰ πράξωσιν, ἐνῶ αἱ ἐπιτόπιοι ἀρχαὶ οὐδὲν ἐνδιαφέρον δεικνύουσι... Ἀγρυπτικῆ καὶ βαρβαρικῆ τῆ τρόπῳ καὶ μὴ τὴν μάχαιραν εἰς τὴν χεῖρα ἀπειλοῦσι θάνατον κατὰ παντός, μὴ θέλοντες νὰ συμμορφωθῆ μὲ τὰς κακούργους ἰδέας τῶν ἥτοι ἔκαστος, δυνάμενος νὰ φέρῃ ὄπλα, ὀφείλει ἄνευ προφάσεως νὰ προσπαθῆσθ ἐντὸς ὀρισμένου χρονικοῦ διαστήματος νὰ προμηθευθῆ. Εἰς δὲ τοὺς εἰπόντας, ὅτι στεροῦνται καὶ αὐτοῦ τοῦ ἐπιουσίου καὶ συνεπῶς ἀδυνατοῦσι νὰ ἐκπληρώσωσι τὴν ἐπιθυμίαν των, ἐδόθη ἡ ἐμπρέπουσα καὶ Χριστιανικωτάτη ἀπάντησις νὰ πωλήσουν τὰ βόδια των καὶ πᾶν ὅ,τι ἔχουν, ἄλλως τὴν ἀπειθειαν θά τὴν πληρώσουν μὲ αἷμα... Τοῦτον οὕτως ἐχόντων, ἀγνοεῖται ἡ τύχη τῆς ἡμετέρας ὀρθοδόξου κοινότητος, καθ' ὅσον κώδων ἀλλεπαλλήλων δυστυχημάτων σημαίνει ἐπὶ τὰς κεφαλὰς μας. Ἐνταῦθα διατινᾶται τὰ βδελύγματα τῆς ἐρημώσεως. Ἡμεῖς δὲ, βλέποντες καὶ ἐκνοῶντες τὰ τοιαῦτα, οὐδὲν ἔχομεν νὰ ἀντιτάξωμεν, εἰ μὴ πρὸ τῆς δύσεως τοῦ ἡλίου καταφεύγομεν εἰς τὰς ἐστίας μας. Οὐδεὶς δύναται νὰ κοιμηθῆ ἡσύχως καὶ τοῦτο διότι τὰ περιτρίμματα τῆς κοινωνίας καθ' ὅλην τὴν νύκτα περιφέρονται εἰς τὰς κεντρικωτέρας ὁδοὺς τοῦ χωρίου μας, ἐνίστε δὲ οἱ θρασύτεροι αὐτῶν, κρούοντες τὰς θύρας μας, ἐξεμοῦσιν ὕβρεις καὶ ἀπειλάς, λέγοντες ὅτι ἐφθασεν ἡ στιγμή, κατὰ τὴν ὅποιαν θά μᾶς καύσωσι ζῶντας... Ἄπασα ἡ ὀρθόδοξος κοινότης τοῦ ἡμετέρου χωρίου ὑποφέρει, ὃ δὲ ἀτυχῆς διδάσκαλος δὲν θά εἶναι ἄμοιρος τῆς ἐπιχειμένης καὶ ἐπαπειλουμένης συμφορᾶς, καθόσον θεωρεῖται παρὰ τῶν κακοποιῶν στοιχείων ὡς ὁ σπουδαιότερος παράγων καὶ ὑποστηρικτῆς τῆς Ὀρθοδοξίας». Ἀντίγραφο τῆς ἐπιστολῆς αὐτῆς, γραμμῆνης στίς 25-1-1903, ἐστειλεν ὁ Εὐγενειάδης στὸ Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν μαζί μὲ τὸ ὑπ' ἀριθ. 38 - ἐμπ./28-1-1903 ἔγγραφο του. Βλ. τὸν ὑποφάκ. 1.

ἐξασθένεισιν ἢ μᾶλλον τὴν ἀποσύνθεσιν τῆς Ἑλληνικῆς κοινότητος, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς Βουλγάρους, οἵτινες ἀθρόοι κατέρχονται καὶ ἐγκαθίστανται ἐν Θεσσαλονίκῃ, ὅπως δημιουργήσωσιν ἐν αὐτῇ κοινότητα Βουλγαρικὴν, δυναμένην διὰ τοῦ χρόνου νὰ διεκδικήσῃ δικαιώματα καὶ ἐπ' αὐτῆς τῆς προνοουσίας τῆς Μακεδονίας»¹.

Καὶ ὅμως οἱ σλαβόφωνοι Πατριαρχικοὶ, ποὺ τόσον ἄσχημα κατηγορεῖ ὁ Εὐγενειάδης στὴν ἀρχὴ τοῦ προηγουμένου ἐγγράφου του, εἶχαν νὰ παρουσιάσουν ἀρκετοὺς ξεσηκωμένους ἐναντίον καὶ τῶν Τούρκων καὶ τῶν Βουλγάρων στὸ Βιλαέτι Μοναστηρίου. Γιατί πῶς μπορεῖ νὰ ξεχαστῇ ὁ Καπετὰν Κώττας, ποὺ ἀπὸ πολὺ νορρίτερα εἶχε γίνει στὴν περιφέρειά του, στὰ Κορέστια καὶ στὴν Πρέσπα, σχεδὸν θρυλικὸ πρόσωπο; Ἀλλὰ καὶ ὁ Καπετὰν Βαγγέλης ἀπὸ τὸ Στρέμπενο εἶχεν ἤδη ἐμφανισθῆ. Καὶ λίγο ἀργότερα ἔκαναν τὴν ἐμφάνισί τους ὁ Φλωρινιώτης Λάκης Πύρζας, ὁ Παῦλος Κύρου ἀπὸ τὸ Ζέλοβο, ὁ Νταλίπης ἀπὸ τὸ Γκαμπρέσι καὶ ὅσοι ἄλλοι, ποὺ διαρκῶς πλῆθαιναν σ' ὅλη τὴν ἑκτασι τῆς σημερινῆς Ἑλληνικῆς Μακεδονίας, ἔδρασαν μετ' ὄπλο στὸ χέρι γιὰ τὴν Ἑλληνικὴ Ἰδέα. Ὅλοι αὐτοὶ οἱ δυναμικοὶ καὶ ἀνυπότακτοι ἐκπροσωποῦν τοὺς «γκραικομένους», δηλ. τοὺς Ἑλληνομανεῖς, ἐναντίον τῶν ὁποίων εἶχε στραφῆ τὴν ἐποχὴ ἐκεῖνη ἡ λύσσα τῶν ἐξαρχικῶν καὶ τῶν δύο κομιτάτων.

Ὅτι ὁ Εὐγενειάδης διαψεύστηκε μετὰ πανηγυρικὸ τρόπο γιὰ τὶς παραπάνω κρίσεις του, φάνηκε τὸν ἄλλο κιόλας χρόνο. Γιατί, μόλις τὸ Ἑλληνικὸ κράτος ἔδειξε κάποιον ἐνδιαφέρον, ὁ Μακεδονικὸς Ἑλληνισμὸς ξεσηκώθηκε, ὀργανώθηκε καὶ πολὺ σύντομα πέρασε στὴν ἀντεπιθεσὶ καὶ ἐξῆσε, πάλι κατὰ τὸν Ἰωνα Δραγοῦμη, τὴν περίοδο τῶν ἡρώων (1904-1908), ποὺ τοῦ ἐξασφάλισε τὴ νίκη καὶ τὴν ἐθνικὴ του ἐπιβίωση.

Ὁ Ἰων Δραγοῦμης μπόρεσε νὰ συλλάβῃ τὴν αἰτία τῆς προηγουμένης καταστάσεως τῶν Ἑλλήνων τῆς Μακεδονίας καὶ γιὰ τοῦτο, εὐθὺς μετὰ τὸ Ἥλιν - Ντέν, ἔγραψε: «Ἡ ἐκβίασις καὶ ἡ ἀπειλὴ δὲν κáμνονυ τὰς ἐπαναστάσεις. Οἱ πληθυσμοὶ τῆς Μακεδονίας ἐνδίδου, διότι πιέζονται, καὶ ἐξωμοτοῦν, ἐπειδὴ ἀπειλοῦνται. Ἐάν ἐβλεπαν Ἑλληναί τινα ὀπλαρχηγὸν ἐρχόμενον, διὰ νὰ τοὺς ἐξεγείρῃ κατὰ τῶν Βουλγάρων, θὰ ἔστρεφον τὰ ὄπλα ἐναντίον τῶν ἐξοπλιστῶν των»². Σὲ λίγο φάνηκε, πῶς εἶχεν ἀπόλυτο δίκιο. Ὅσο γιὰ τὸ «πρὸς ἀλλήλους μῖσος», ποὺ θίγει ὁ Εὐγενειάδης, εἶναι τόσο γνωστὸ τὸ κατ' ἐξοχὴν αὐτὸ ἑλληνικὸ μειονέκτημα, ὥστε νὰ μὴ ἀμφισβητοῦνται οἱ διενέξεις μέσα στίς ἑλληνικὲς κοινότητες τῆς Μακεδονίας, ποῦ, ἄλλωστε, διαπιστώνονται καθαρὰ ἀπὸ τὴ μελέτη τῶν Προξενικῶν ἐγγρά-

1. ΑΥΕ/ΚΥ. 3 - ἐμπ./4-1-1903.

2. Βλ. τὸ ἔκτακτο «Μακεδονικόν» φύλλο τοῦ «Σκριπ» τῆς 30ῆς Αὐγούστου 1903. Βγήκε, μετ' ἀφορμὴ τὴν ἐπανάστασι τοῦ Ἥλιν - Ντέν, «ὕπερ τῶν θυμάτων τῶν Βουλγάρων».

φων¹. Γιατί ὁμως ὄλ' αὐτὰ μεταβληθῆκανε σὲ λίγο; Τοῦτο ἔγινε, γιατί μὲ τὴν κυβέρνησι τοῦ Γεωργ. Θεοτόκη ἄλλαξε ἄρκετὰ καὶ ἡ πολιτικὴ τοῦ κράτους πάνω στὸ Μακεδονικό². Καὶ μόνον ἡ τοποθέτησι στὴ Θεσσαλονικὴ ὡς Γενικοῦ Προξένου τοῦ ἐξαίρετου γιὰ τὴν ὀργανωτικὴν του ἰκανότητα καὶ τὴ διορατικότητά του Λάμπρου Κορομηλά³ στάθηκεν ἰκανὴ νὰ μεταβάλῃ ριζικὰ τὴν κατάστασι. Ἡ Ἑλληνικὴ κοινότης ἔγινε, ξαφνικὰ θὰ μπορούσε νὰ πῆ κανεὶς ἀγνώριστη καὶ ἐπιδόθηκε στὴν ἔθνικὴ ἐργασία μὲ ἀπεριόριστη διάθεσι. Ἐπιφανεῖς καὶ ἀπλοὶ Ἕλληνες τῆς Θεσσαλονικῆς βοηθήσανε τὸν ἀγῶνα, πλαισιώνοντες τὴν εἰδικὴν «ὀργάνωσι», ποῦ εἶχεν ἐπὶ κεφαλῆς τὸν ἀνθυπολοχαγὸ πεζικοῦ Ἀθανάσ. Σουλιώτη - Νικολαΐδη⁴. Οἱ χθεσινοὶ «ἀδιάφοροι» τοῦ Εὐγενειάδη συγκροτήσανε ἀκόμη καὶ «Ἐκτελεστικό», ποῦ ἐξουδετέρωσε τὴ βουλγαρικὴ τρομοκρατία μέσα στὴν πόλι.

Μέχρις ὅτου ὁμως φθάσῃ ἡ ὥρα τῆς μεταβολῆς αὐτῆς, θὰ περάσουν ἀκόμη πολλοὶ μῆνες. Ὡς τότε ὁ Ἑλληνισμός, ἐλεύθερος καὶ ὑπόδουλος,

1. Μελετώντας στὸ παρελθὸν διπλωματικὰ ἔγγραφα, σχετιζόμενα μὲ τὰ «Πηγεωνικὰ» (ἐποχὴ τοῦ 1887 - 89), δοκίμασα θλίψι, διαπιστώνοντας σὲ ποιά κατάστασι βρισκότανε τότε ἡ Ἑλληνικὴ κοινότης Μοναστηρίου ἀπὸ τὴν ἀλληλομαχίαν τῶν μελῶν της.

2. Ὑπουργὸς Ἐξωτερικῶν ὁ Πρέσβυς Ἄθως Ρωμάνος.

3. Γιὰ τὴν ἀξία καὶ τὴν προσωπικότητα τοῦ Κορομηλά βλ. τὰ ἀπομνημονεύματα τοῦ Ἀ θ α ν. Σ ο υ λ ι ὡ ῖ τ η - Ν ι κ ο λ α ῖ δ η (σ. 19-20) καὶ τὸν Ζά ν ν α, ἔ.ἀ. (βλ. passim, ἰδιαιτέρα δὲ τὴ σ. 20). Γιὰ τὴς ἰκανότητές του καὶ εἰδικὰ τὸ πρακτικὸ τοῦ πνεύμα βλ. ἀπόσπασμα ἀπὸ ἑκθεσὶ του πρὸς τὸ Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν (367 - ἔμ./12-7-1904) στὸ Β λ ἄ χ ο, ἔ.ἀ., σ. 345. Πολὸ ὥρατα ἐπίσης παρουσιάζει τὸν Κορομηλά καὶ τὴ δρᾶσι του ὁ Λ α ο ὄ ρ δ ας ἔστὴ μελέτη του «Τὸ Ἑλληνικὸν Γενικὸν Προξενεῖον Θεσσαλονικῆς», σ. 11 κ.ἑ. Ὁ Κορομηλᾶς ὑπερέτησεν ὡς Γενικὸς Πρόξενος στὴ Θεσσαλονικὴ ἀπὸ τὸ Μάιο τοῦ 1904 ὡς τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1906. Κατόπιν ἔφυγε γιὰ τὴν Ἀθήνα, διατηρώντας ὁμως τὴ θέσι του γιὰ τοῦτο καὶ ἐπισκέφθηκε μερικὲς φορὲς ἀκόμη τὴν ἔδρα του, ὡς τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1907, ὅταν τοποθετήθηκε πρέσβυς στὴς Η.Π.Α. Βλ. τὴν ἐπετηρίδα τοῦ Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν τοῦ 1909, σ. 97.

4. Γιὰ τὴν «ὀργάνωσι Θεσσαλονικῆς» καὶ τὴ δρᾶσι τοῦ ἀρχηγοῦ της, ποῦ παρουσιάστηκεν ἑκαὶ ἀρχικὰ ὡς ἔμπορος ραπτομηχανῶν καὶ λίγο ἀργότερα ὡς ἀντιπρόσωπος ἀσφαλιστικῆς Ἐταιρείας, βλ. τὰ ἀπομνημονεύματα του. Ἐκδοσις I.M.X.A., ἀριθ. 28, Θεσσαλονικὴ 1959. Γιὰ τὴς διενέξεις μέσα στὴν Ἑλληνικὴ κοινότητα ὁ Ν ι κ ο λ α ῖ δ η ς γράφει τὰ ἐξῆς χαρακτηριστικὰ. «Ἀπὸ τὰ κυριώτερα, ποῦ ἐπέτυχε ἡ ὀργάνωσι Θεσσαλονικῆς, βέβαια δὲ τὸ ἀγαθότερο, ἦταν, ὅτι ἐθεράπευσε τὴν Ἑλληνικὴ κοινότητα τῆς πρωτεύουσας τῆς Μακεδονίας ἀπὸ τὸ μεγάλο μας πάθος καὶ ἐλάττωμα, τὴς κομματικῆς διαμάχης. Οἱ μνημένοι ἔδιναν τὸ παράδειγμα. Ἀλλὰ πρὸ πάντων ὠφέλησε ἡ λίγο - πολὺ συμμετοχὴ ὄλων τῶν ὁμογενῶν εἰς πραγματικὸν κατὰ τοῦ Βουλγαρισμοῦ ἀγῶνα. Δὲν ἔλεγαν πιά μόνον λόγια, δὲν ρητόρευαν μεταξὺ τους οἱ Ἕλληνες Θεσσαλονικιοὶ κατὰ τῶν Βουλγάρων καὶ τῶν ἄλλων ἐχθρῶν τοῦ ἔθνους, ἀλλ' ἐνεργοῦσαν ἐναντίον τους συστηματικὰ, καθένας μὲ τὴ δύναμή του. Διαισθανόμενοι κάθε μέρα τὸν κοινὸν κίνδυνον καὶ βλέποντας κάθε τὸνος κάποιαν ἐπιτυχίαν τοῦ ἀγῶνος, αἰσθάνονταν ἡνωμένοι σὰν συμπολεμισταὶ» (σ. 49).

θὰ ἐξακολουθήσῃ νὰ ἀπουσιάζῃ ἀπὸ τὸ πεδίο τοῦ ἐνόπλου ἀγῶνος καὶ οἱ Ἕλληνες Πρόξενοι στὴ Μακεδονία θὰ περιορίζονται στὴν παροχὴ τῶν γνωστῶν συστάσεων καὶ ἐνθαρρύνσεων καὶ στὶς ὑποσχέσεις ἠθικῆς υποστηρίξεως. Ὅσο γιὰ τὸν Εὐγενειάδη, αὐτός, ἀκόμη καὶ κατὰ τὶς παραμονὲς τοῦ Ἡλίν - Ντέν, ἐξακολουθεῖ νὰ ἀδικῇ τοὺς ἐγκαταλελειμμένους Μακεδόνες καὶ γράφει στὸν τότε Πρωθυπουργὸ καὶ Ὑπουργὸ Ἐξωτερικῶν Δημ. Ράλλη· «Οἱ Βούλγαροι ἀπροκαλύπτως κηρύττουναι ὅτι εἰς τὸ τέλος τοῦ μηνὸς τούτου θὰ ἐξεγερθῶσι κατὰ τοῦ καθεστῶτος. Δυστυχῶς, μεταξὺ τῶν ἐν τρόμῳ τειλούτων ἡμετέρων δὲν ἐπάρχουσιν οἱ δυνάμενοι νὰ ἀναλάβωσι τὴν ἐποστήριξιν τῶν δικαίων των καὶ φοβοῦμαι ὅτι, ἂν ἡ ἐξουσία δὲν ἐπιτύχῃ τὴν ἀποσόβησιν τοῦ κινδύνου, οἱ ἡμέτεροι οὐδὲν θὰ κατορθώσωσι καὶ θὰ ἐξακολουθήσωσιν ἐδρισκόμενοι εἰς τὴν διάκρισιν τῶν δολοφονικῶν συμμοριῶν»¹.

Πρὶν ὅμως ἐπέλθῃ ἡ ἀλλαγὴ, οἱ Ἕλληνες τῆς Μακεδονίας ἀγωνίζονταν κυρίως μὲ ἐκκλήσεις καὶ ὑπομνήματα πρὸς τὴν Ἑλληνικὴ Κυβέρνησι καὶ πρὸς τὴν Εὐρώπη, στὴν προσπάθειά τους νὰ προκαλέσουν τὸ ἐνδιαφέρον καὶ νὰ ἐξασφαλίσουν τὴ συμπάθεια καὶ τὴ βοήθεια, ποῦ θὰ τοὺς ἔσωζε.

Εἶναι ἐνδεικτικὴ τῆς καταστάσεως ἡ ἐπιστολὴ, τὴν ὁποία «πολίται τῆς Θεσσαλονίκης» — καὶ εἶδαμε πῶς πάνω, τί γνώμη εἶχε γι' αὐτοὺς ὁ Εὐγενειάδης — ἔγραψαν στὶς 14 Φεβρουαρίου τοῦ 1903 καὶ ἔστειλαν στὸν Δημ. Μεταξᾶ², πρεσβευτὴ τότε τῆς Ἑλλάδος στὸ Λονδίνο, ἐκθέτοντάς του τὴν τραγικὴ θέσι, στὴν ὁποία εἶχε περιέλθει ὁ Μακεδονικὸς Ἑλληνισμὸς, καὶ παρακαλῶντάς τον νὰ καταστήσῃ γνωστὰ τὰ μαρτύρια του στοὺς Ἄγγλους, ποῦ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη διακρίνονταν γιὰ τὸν φιλοβουλγαρισμὸ τους καὶ πρωτοστατοῦσαν στὶς ἐνέργειες γιὰ τὸν διορισμὸ Χριστιανοῦ Διοικητῆ στὴ Μακεδονία, δηλ. γιὰ τὴν αὐτονομίη της. Ἴδου ἡ ἐπιστολὴ:

«Ἐξοχώτατε, ὁ Ἑλληνισμὸς ἐν τῇ περικλεεῖ ταύτῃ χώρᾳ τοῦ Μεγ. Ἀλεξάνδρου διανέμει κρισιμοτάτην περίοδον. Ἡμεῖς οἱ ἐνταῦθα βιοῦντες, τῶν ὁποίων ἀφ' ἐνὸς μὲν τὸν λαμὸν περισφίγγει ὁ κλοιὸς τοῦ Τουρκικοῦ ζυγοῦ, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὸ στήθος πιέζει τὸ σλαβικὸν πέλμα, πονοῦντες μέχρι τῶν μυχαιατῶν τῆς δεδουλωμένης ἡμῶν ψυχῆς, μεταδίδομεν κραυγὴν δόνησιν... (Οἱ Βούλγαροι), τῇ ἀνοχῇ, δυστυχῶς, τῆς Τουρκικῆς ἐξουσίας, κατώρθωσαν νὰ ἐπιβάλωσι τὴν φρίκην καὶ τὸν τρόμον εἰς τοὺς δυστυχεῖς πληθυσμούς, ἰδίως τῶν βορειοτέρων διαμερισμάτων τῆς Μακεδονίας, καί, ἐνῶ καταφέρονται κατὰ τῆς Τουρκικῆς

1. ΑΥΕ/ΚΥ. 298 - ἐμπ./10-7-1903

2. Ὁ Γ ε ὄ ρ γ. Μ ὀ δ η ς γράφει πῶς «ἡ ἀγγλικὴ προκατάληψι ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος ἦταν τόσο μεγάλη, ὥστε ὁ Ἕλλην πρεσβευτὴς στὸ Λονδίνο Μεταξᾶς δὲν τολμοῦσε νὰ πατήσῃ στὸ Ἀγγλικὸ Ὑπουργεῖο τῶν Ἐξωτερικῶν». Βλ. τὸ ἔργο του «Ὁ Μακεδονικὸς ἀγὼν καὶ ἡ νεώτερη Μακεδονικὴ Ἱστορία». Ἐκδόσις Ἑταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν, ἀριθ. 26, Θεσσαλονίκη 1967, σ. 217. Ἐπειδὴ δὲν γνωρίζω, ἀπὸ ποῦ ἔχει πάρει τὴν πληροφορίαν τούτη, τὴν ἀναφέρω μὲ ἐπιφύλαξι.

Διοικήσεως, ἐκήρυξαν ἀμειλικτον πόλεμον καὶ μονοουχί τὴν ἐξόντωνσι τοῦ ἐν Μακεδονίᾳ Ἑλληνισμοῦ. Πᾶς ἀνθιστάμενος ἢ ἀρνούμενος ἢ ἀπαχθῆ ὑπὸ τοῦ κράτους αὐτῶν ἢ ἀθωρεῖ φονεύεται ἢ χρονίως διὰ μυρίων πιέσεων καταδιώκεται μέχρως ἐξοντώσεως... Παρακαλοῦμεν ὅθεν θερμοῦς ἡμᾶς, ὅπως καταστήτῃ ἐρμηρευτιῆς παρά τε τοῖς Ἀρμοδιοῖς καὶ τῇ κοινῇ γνώμῃ τοῦ μεγάλου Ἀγγλικοῦ Ἔθνους τῆς ἀληθοῦς καταστάσεως τῶν πραγμάτων ἐν Μακεδονίᾳ καὶ διαπρῶσιος συνήγορος τῶν δικαίων τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἅτινα θρασέως καὶ ἀυστόλως τολμῶσι νὰ καταπατῶσιν οἱ ἐκ Σόφιας ἐπιδρομεῖς, οἵτινες καὶ τὴν κοινὴν ἐν Ἐδρῶπῃ γνώμην διὰ μυρίων ψευδολογημάτων πειρῶνται νὰ ἐξαπατήσωσι καὶ ὑπὲρ ἐαυτῶν νὰ προσελκύσωσι. Μεταλαμπαδεύσατε εἰς ἅπαν τὸ Ἀγγλικὸν Ἔθνος τὴν ὑπὲρ τῶν δικαίων τοῦ Ἑλληνισμοῦ φλόγα, διὰ δὲ τοῦ Συλλόγου Βύρωνος¹ καταστήσατε ζωηρὰν καὶ ἀκοίμητον τὴν ὑπὲρ τῆς Μακεδονίας Ἑλληνικὴν ἰδέαν, ἀνακοινοῦντες ἐν εὐθέτῳ στιγμῇ εἰς τὸ Φιλελληνικώτατον τοῦτο σωματεῖον τὴν ἐκ τῆς πρωτευούσης τῆς Μακεδονίας ἐκπεπομένην κραυγὴν ταύτην τῆς ὀδύνης καὶ τῆς Ἐθνικῆς ἡμῶν ἀγανακτήσεως, προερχομένης τὸ μὲν ἐκ τοῦ σφετερισμοῦ τῆς Ἑλληνικῆς ἡμῶν πατρίδος ὑπὸ νεηλίδων βαρβάρων ἐπιδρομῶν, τὸ δὲ ἐκ τῆς καταπατήσεως καὶ παραγνωρίσεως τῶν δικαίων τοῦ Ἑλληνισμοῦ ὑπὸ τῆς μεγάλης τοῦ βορρᾶ Δυνάμεως...»².

Τὴν ἐπιστολὴν τούτη ὑπογράφουν «κατ' ἐντολήν» οἱ Ἄγγελος Σακελλαρίου, ἰατρός³, Γεώργιος Χατζηκυριακοῦ⁴, καθηγητῆς· Μαρία Ἀργυρο-

1. Ἡ «Bayton Society», ποὺ προσπαθοῦσε νὰ ἀνακόψῃ τὸ φιλοβουλγαρικὸ ρεύμα, τὸ ὁποῖο ἐπικρατοῦσε τὴν ἐποχὴ ἐκείνην στὴ Μεγάλῃ Βρεταννία.

2. Ἀντίγραφο τῆς ἐπιστολῆς ἔστειλεν ὁ Εὐγενειάδης στὸ Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν. Βλ. τὸν ὑποφκ. 3. Ἡ Α ὕ γ ε ρ ι ν ο Ὡ, ἔ.ἀ., σ. 26, γράφει ὅτι αὐτὴ ὑποκίνησε τὴ σύνταξιν τῆς ἐπιστολῆς - ἐκκλήσεως, ποὺ ὑπέγραψαν οἱ συμβοηθοὶ τῆς στῆν «Πατριωτικὴ ὀμάδα», τὴν ὁποία εἶχε συμπήξῃ στὴ Θεσσαλονίκη.

3. Ὁ καταγόμενος ἀπὸ τὰ Βίλλια τῆς Μεγαρίδος γιαντρός Ἄγγελος Σακελλαρίου, συνδεδεμένος μετὰ τὴν οἰκογένειαν Δραγοῦμη καὶ τὸν Παῦλο Μελά, στάθηκε φλογερὸς πατριώτης καὶ ἀγωνιστής. Ἐγκαταστάθηκε στὴ Γουμέντζα τὸ 1891 καὶ πολὺ νωρὶς ἄρχισε τὴν πατριωτικὴν του δρᾶσιν. Γι' αὐτὸ τὸ 1900 οἱ Βούλγαροι ἀποπειραθῆκαν νὰ τὸν σκοτώσουν καὶ τὸν τραυματίσανε σοβαρά, μπόρεσε ὁμως νὰ ἐπιζήσῃ. Πέθανε τὸ 1910. Στὴν περίοδον ποὺ μᾶς ἀπασχολεῖ, βρισκότανε σὲ στενὴ ἐπαφὴ μετὰ τὸ Προξενεῖο μας στὴ Θεσσαλονίκη, τὸ ὁποῖο, οὐσιαστικά, καὶ ἀντιπροσώπευε στὴ Γουμέντζα καὶ τὴν περιφέρειά της, τὸ πῶς νευραλγικὸ διαμέρισμα τοῦ βίλαετιοῦ Θεσσαλονίκης. Εὐθὺς μετὰ τὰ γεγονότα τοῦ Ἀπριλίου κατέβηκε στὴν Ἀθήνα, ὅπου καὶ τὰ περιέγραψε, καθὼς καὶ «τὴν ἐν γένει ἐπικρατοῦσαν ἐν Μακεδονίᾳ κατάστασιν» στὸ «Ἐμπρός» (ἀπὸ 21 ἕως 30 Ἀπριλίου τοῦ 1903).

4. Γιὰ τὸν καταγόμενον ἀπὸ τὴ Θεσσαλονικὴν πατριώτην ἐκπαιδευτικὸν Γ ε ὄ ρ γ ι ο Χ α τ ζ η κ υ ρ ι α κ ο Ὡ (1863-1933), καθηγητὴν πρῶτα τῶν Φυσικομαθηματικῶν στὰ Ἑλληνικὰ Γυμνάσια τῶν Σερρών καὶ τῆς Θεσσαλοίκης καὶ στὰ χρόνια τοῦ Μακεδονικοῦ ἀγῶνος ἐπιθεωρητῆ τῶν Σχολείων τῆς Μακεδονίας, θέσι στὴν ὁποία τοποθετήθηκε ἀπὸ τὸ Ἑλληνικὸ Γενικὸ Προξενεῖο τῆς Θεσσαλονίκης, βλ. τὸ βιβλίον του «Σκέψεις καὶ ἐντυ-

πούλου, διευθύντρια τοῦ Κεντρικοῦ Ἑλληνικοῦ Παρθεναγωγείου, καὶ Μιχαήλ Λιόντας, φωτογράφος.

Ἡ ἐξέγερσι, πού ἐτοιμάζανε οἱ Βούλγαροι, ἀκολουθοῦσε τὴν πορεία τῆς Κυκλοφοροῦσε κιόλας ἢ φήμη, πὼς εἶχε προσδιορισθῆ γιὰ τὸν Μάρτιο ἢ τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1903. Οἱ σχισματικοὶ χωρικοὶ εἶχαν εἰδοποιηθῆ, μόλις πάρουν τὸ σύνθημα, νὰ καταστρέψουν τὰ τηλεγραφικὰ σύρματα καὶ τὶς σιδηροδρομικὰς γραμμὰς, νὰ ἀνατινάξουν τὰ γεφύρια καὶ τὶς ἀγροικίαις τῶν μπέηδων, νὰ κάψουν χωριά καὶ νὰ ρίξουν βόμβες στὶς πόλεις, γιὰ νὰ ἀναγκάσουν τοὺς Ὀθωμανοὺς — στρατό, ἀτάκτους, πληθυσμὸ — νὰ προβοῦν σὲ ἀντεκδικήσεις, ὥστε οἱ ὠμότητες τῶν Τούρκων, πού θὰ στρέφονταν, καθὼς συνηθίζανε, ἐναντίον τῶν ἀθῶων, νὰ προκαλέσουν τὴν ἐπέμβασι τῆς Εὐρώπης¹.

Καὶ ἐνῶ τὸ παρὸν ἦταν τόσο σκοτεινὸ γιὰ τοὺς Ἑλληνας τῆς Μακεδονίας, οἱ Βούλγαροι τῶν κομιτάτων ἔπαιρναν κι ἀπὸ πάνω βοήθεια ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, γιὰ νὰ κάνουν τὴν ἐπανάστασί τους.

Ἡ σχετικὴ ὑπόθεσι ἦταν ἀρκετὰ παλιά. Συγκεκριμένα χρονολογεῖται ἀπὸ τὸ 1900, ὅταν οἱ Βούλγαροι ἄρχισαν νὰ προμηθεύονται ὄπλα καὶ πυρομαχικὰ ἀπὸ εἰδικούς ἐργοστασιάρχες καὶ ἐμπόρους τῆς Ἑλληνικῆς πρωτεύουσας, ὅπως τοὺς ἀδελφοὺς Μάλτσινιώτη². Τὴν ἐργασία τούτη εἶχεν ἀρχίσει καὶ συστηματοποιήσει ἓνας ἐξυπνος κομιτατζῆς ἀπὸ τὸ Σμαρδέσι³ τῆς Φλώρινας, πού ἐξελίχθηκε σὲ ἡγετικὸ στέλεχος, ὁ Τσακαλάρωφ⁴. Αὐτὸς ἤξερε τὰ ἑλληνικὰ καὶ ὑποκρινότανε τὸν Ἀρβανίτη. Ἀλλὰ καὶ οἱ ἐργαζόμενοι στὴν Ἀθήνα καὶ τὴ Θεσσαλία βουλγαρίζοντες ἐβρίσκαν τρόπον ν' ἀγοράζουν καὶ νὰ στέλνουν ἢ καὶ νὰ μεταφέρουν οἱ ἴδιοι ὄπλα καὶ πυρομαχικὰ στὴ Μακεδονία. Συνέβαινε ἀκόμη καὶ κάτι ἄλλο. Ἀρκετὰς φορὲς ἡγέτες τῶν κομιτάτων πήγαιναν στὴ Βουλγαρία, χρησιμοποιώντας τὸ Ἑλληνικὸ ἔδαφος καὶ περνώντας ἀπὸ τὴν Ἀθήνα καὶ τὸν Πειραιᾶ.

Γιὰ ὅλα τούτα, ὅταν τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1903 ξέσπασαν οἱ ταραχὲς τῆς Θεσσαλονίκης, ἔγινε πολὺς θόρυβος στὴν Ἑλληνικὴ πρωτεύουσα μὲ τὴ δημοσίευσιν στὸν τύπο μιᾶς παλαιότερης ἐπιστολῆς τοῦ Βουλγάρου δυναμιτι-

πώσεις ἐκ περιοδείας ἀνά τὴν Μακεδονίαν» (1905-1906), Β' ἔκδοσι ἀπὸ τὸ Ι.Μ.Χ.Α., ἀριθ. 58, Θεσσαλονίκη 1962.

1. Γιὰ ὅλ' αὐτὰ κάνει ἐκτενῆ λόγο ὁ Εὐγενειάδης σὲ ἐγγραφοῦ του πρὸς τὸν Ὑπουργὸ Ἐξωτερικῶν. ΑΥΕ/ΚΥ. 131 - ἐμπ./23-3-1903.

2. Ἰδρυταὶ ἐργοστασίου κατασκευῆς φουιγγίων (1891) καὶ κυριώτεροι μέτοχοι τῆς Ἑταιρείας τοῦ «Ἑλληνικοῦ Πυριτιδοποιείου καὶ Καλυκοποιείου» (1908). Στὴν παλαιότερη Ἀθήνα τὸ μέρος, ὅπου τὸ ἐργαστάσιό τους, ἦταν γνωστὸ μὲ τὴν προσωνυμία «Πυριτιδοποιεῖο» ἢ «Στοῦ Μάλτσινιώτη».

3. Τῆ σημερινῆ Κρυσταλλοπηγῆ.

4. Κατὰ τὸν Μ ὁ δ ἦταν Ἀρβανιτόβλαχος (ἑ.ἀ., σ. 155). Γιὰ τὴ δρᾶσι του αὐτῆ βλ. τὸν Dakin, ἑ.ἀ., σ. 65 - 66.

στή Μινώφ πρὸς βουλγαρίζοντες ἐγκατεστημένους στὴν Ἀθήνα (Ναοὺμ Ρούκα κ.ά.), σχετικῆς μὲ τὴν ἀποστολὴ ὄπλων. Ὁ τότε Διευθυντὴς τῆς Ἀστυνομίας Γενήσερλης ἔκαμε δηλώσεις καὶ παραδέχτηκε ὅτι, πραγματικά, στέλλονταν ὅπλα ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα στοὺς κομιτατζήδες, ἀλλὰ σὲ μικρὲς ποσότητες, θεωροῦσε δὲ ὑπευθύνους τοὺς ὄπλεμπόρους¹.

Μὲ τὰ παραπάνω σχετίζεται καὶ τὸ ἀκόλουθο ἔγγραφο τοῦ Εὐγενειάδη πρὸς τὸν Ὑπουργὸ Ἐξωτερικῶν «*Λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ φέρω εἰς γνῶσιν τῆς ἡμετέρας ἐξοχότητος ὅτι κατὰ τὴν ἀποβίβασιν τῶν ἐπιβατῶν ἐν τῷ τελωνεῖῳ τοῦ σήμερον ἐκ Πειραιῶς καὶ Βόλου καταπλεύσαντος ἀτμοπλοίου τῆς Νέας Ἑλληνικῆς Ἀτμοπλοίας Πηγεῖος καὶ τὴν ἐξέλεγεξιν τῶν ἀποσκευῶν αὐτῶν ἀνεκαλύφθησαν εἰς τὸ βάθος δύο ξυλίνων κιβωτίων περὶ τὰς 2.200 φυσίγγια Γκρά, πρὸς δὲ εἰκόνες φωτογραφικαί, παριστώσαι ομάδας ληστανταρτῶν ἐνόπλιον, ὡς καὶ βιβλία τινὰ καὶ ἐπιστολαί, ὧν τὸ περιεχόμενον δὲν ἠδυνήθη ἐισέτι νὰ μάθω. Καὶ τὰ μὲν φυσίγγια καὶ λοιπὰ ἀντικείμενα κατεσχέθησαν, δὲν κατορθώθη ὅμως, δυστυχῶς, ἡ σύλληψις τῶν εἰς οὗς ἀνήκον ταῦτα, πλὴν ἐνὸς γέροντος Μακεδόνο, ὅστις ἀρνεῖται πᾶσαν ἐνοχίην.*

Κατὰ τὰς λεφθείσας ὁμοῦ παρ' ἐμοῦ πληροφορίας, ταῦτα ἀνήκον εἰς ὁμάδα Βουλγαρομακεδόνων ἐργατῶν, ἐν Ἀθήναις διαμενόντων, ἐκ τῶν περὶ τὴν Καστορίαν βουλγαροφῶνων σχισματικῶν χωρίων καταγομένων καὶ εἰς τὰς ἐστίας αὐτῶν ἐπανερχομένων.

Ἐκ τοῦ γεγονότος τούτου λαμβάνων ἀφορμὴν, θεωρῶ ἐπ'ἀναγκῆς νὰ παρακαλέσω τὴν ἡμετέραν ἐξοχότητα, ὅπως, ἐὰν ἤθελεν ἐγκρίνει, διατάξῃ τὰς τελωνειακὰς ἀρχὰς τοῦ Κράτους καὶ ἰδίως τὰς τοῦ Πειραιῶς καὶ Βόλου νὰ ἐρευνῶσι τὰς ἀποσκευὰς τῶν εἰς Θεσσαλονίκην μεταβαίνόντων ἐπιβατῶν, τῶν καταγομένων ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς Μακεδονίας καὶ μάλιστα ὅταν οὗτοι τυγχάνωσιν ἐκ τῶν Βουλγαροφῶνων, ὧν ἡ ἀγνώρισις δὲν θὰ παράσχη δυσχερείας, οὕτω δὲ ἀποφύγωμεν τὴν εἰσαγωγὴν Ἑλληνικῶν ὄπλων καὶ τὸν δι' αὐτῶν ἐξοπλισμὸν τῶν πρὸς κατατροφὴν τῶν Ἑλληνικῶν συμφερόντων ἐργαζομένων»².

1. Βλ. τὴν ἐφημερίδα «Ἐμπρὸς» τῆς 20ῆς Ἀπριλίου 1903, σ. 4.

2. ΑΥΕ/ΚΥ. 146 - ἔμπ./27-3-1903. Στὸ περιθώριο ὑπάρχει ἡ ἰδιόγραφο ὑπουργικῆς σημείωσις: Ἐγένετο ἡ προσήκουσα ἐνέργεια.

Ἄλλὰ κι ἓνα χρόνο ἀργότερα οἱ ἐγκατεστημένοι στὴν Ἑλληνικὴ πρωτεύουσα «βουλγαρίζοντες» ἐξακολουθοῦν νὰ δημιουργοῦν ζητήματα καὶ παρακολουθοῦνται ἀπὸ τίς ἀρμόδιες Ἑλληνικὲς ἀρχές. Ἐτοὶ ὁ Ὑπουργὸς Ἐξωτερικῶν Ἄθως Ρωμάνος ἔγραψε στὸν τότε Πρόξενο Μοναστηρίου Δημ. Καλλέργη: «Σὰς πέμπω σημείωσιν ὀνομάτων Βουλγάρων διαμενόντων ἐνταῦθα, οἵτινες θεωροῦνται ὡς ὀπαδοὶ τῶν βουλγαρικῶν κομιτάτων, καὶ σὰς παρακαλῶ, ἵνα μετ' ἐπισταμένην ἐρευναν μοὶ ἀνακοινώσητε ὅσας ἠθέλετε δυνηθῆ ν' ἀρυσθῆτε περὶ ἐνὸς ἐκάστου αὐτῶν πληροφορίας». ΑΥΕ/ΚΥ. Βλ. τὸν φάκ. ΑΑΚ-1904/ὑποφάκ. Η' 540 ἔμπ./13-2-1904.

Στὸ παραπάνω ἔγγραφο ἐπισημαίνονται δύο κατάλογοι. Ὁ πρῶτος περιέχει 12 «Κέντρα Βουλγαρικὰ ἐν Ἀθήναις», κυρίως κατοικίαις καὶ οἰνοπωλεῖα, καὶ ὁ δεῦτερος 62 πρόσωπα

Μὲ ἄλλο ἔγγραφό του τῆς αὐτῆς ἡμερομηνίας ὁ Εὐγενειάδης ἐνημερῶνει τὸν Σκουζὲ γιὰ τὶς φήμες, ποὺ εἶχαν ἀρχίσει νὰ διαδίδωνται, ὅτι δηλοῖ Βούλγαροι σὲ λίγες μέρες θὰ ἀναστᾶτωναν καὶ αὐτὴ τὴ Μακεδονικὴ πρωτεύουσα, ἐπωφελοῦμενοι μάλιστα τῶν ἑορτῶν τοῦ Πάσχα, ποὺ τὴ χρονιά ἐκεῖνὴ ἔπεφτε στὶς 6 Ἀπριλίου.

«Ἐξακολοθοῦσιν ἐπιτεινόμενα, ἔγραφε, αἱ διαδόσεις περὶ τῆς ἀποφάσεως τῶν Βουλγάρων, ὅπως καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Θεσσαλονίκῃ διαπράξωσι κακοεργήματα, προκαλέσωσι δὲ δι' ἀνατινάξεων διὰ δυναμιτίδος καὶ πυροπολήσεως ναῶν κατὰ τὰς νυκτερινὰς ἀκολουθίας τῆς Μεγάλης Ἐβδομάδος ὡς καὶ ἄλλων Δημοσίων καταστημάτων πανικὸν καὶ σύγχυσιν, ἵνα οὕτω καταδειχθῇ ὅτι οὐδεμίαν δύναται πλέον νὰ παράσχη προστασίαν ἡ Ὄθωμανικὴ ἐξουσία καὶ ὅτι αὐτοὶ ἐγένοντο κύριοι τοῦ ἐδάφους. Ἡ ἐπίτασις αὐτῆ τῶν διαδόσεων συνεκίνησε πολλοὺς τῶν ἐνταῦθα, τινὲς δ' ἐκ τῶν Ἰσραηλιτῶν, ἐμφανισθέντες ἐνώπιον τοῦ Γενικοῦ Προξένου τῆς Ἰταλίας, ἧς τυγχάνουσι ὑπήκοοι, ἠτήσαντο τὴν προστασίαν αὐτοῦ. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν Γενικὸν Προξένον τῆς Ἀγγλίας ἐγένοντο παραστάσεις παρὰ διαφόρων καὶ ἐμπιστευτικαὶ ἀνακοινώσεις τοιαῦται, ὥστε ἠνάγκασαν αὐτὸν νὰ προβῇ εἰς διαβήματα ἐπίσημα. Οὕτω χθές, μεταβὰς παρὰ τῷ ἀναπληροῦντι τὸν βαλὴν, ἐπέστησε τὴν προσοχὴν αὐτοῦ ἐπὶ τῶν Βουλγαρικῶν ἀπειλῶν καὶ τὸν παρεκάλεσε νὰ συνεννοηθῇ μετὰ τοῦ Στρατιωτικοῦ Διοικητοῦ¹, ἵνα λάβωσιν ἀπὸ κοινῆς μέτρα πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς

ποὺ χαρακτηρίζονται «Οἱ ἐν Ἀθήναις φανατικότεροι Βούλγαροι καὶ ἀρχηγοὶ τῶν ἐνταῦθα διαμενόντων, μετασχόντες τῶν τελευταίων ταραχῶν καὶ προτιθέμενοι νὰ ἀναχωρήσωσιν εἰς Μακεδονίαν καὶ μετᾴχωσι τῶν παρασκευαζομένων ταραχῶν κατὰ τὴν ἀνοιξιν». Στὸν κατάλογο τοῦτον σημειώνεται, ὅτι πολλοὶ κατάγονταν ἀπὸ χωριὰ τῆς Φλώρινας καὶ τῆς Καστοριάς καὶ ἀνήκαν στὴ συμμορία τοῦ Τσακαλάρωφ, εἶχαν δὲ δράσει ὅλοι τους, ὅπως ἀναφέρεται καὶ πιὸ πάνω, κατὰ τὸ Ἡλιν-Ντέν. Δυό-τρεις χαρακτηρίζονται ὡς ταμίαι τῆς ὀργανώσεως τῶν. Στὸ τέλος τοῦ καταλόγου τοῦτου προστίθεται ὅτι, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς ἀναφερομένους, ὑπῆρχαν καὶ πολλοὶ ἄλλοι, σχεδὸν 350, ποὺ ἐφοδιάζονταν μὲ χρήματα ἀπὸ τοὺς ταμίαις γιὰ τὴν προμήθεια ἐνδυμάτων καὶ ὀπλισμοῦ, «διὰ νὰ μετᾴχωσι τοῦ κινήματος τῆς ἀνοιξέως», γιὰτὶ περιμένα ἐπανάλησι τῆς ἐπαναστάσεως καὶ κατὰ τὴν ἀνοιξὶ τοῦ 1904, πρᾶγμα ὁμῶς ποὺ δὲν ἔγινε.

Κατὰ τὴν γνώμη μου ὁμοί οἱ Ἑλληνικὲς ἀρχὲς ἔπεφταν σὲ σφάλμα, γιὰτὶ τουλάχιστον ἓνα σημαντικό μέρος ἀπὸ τοὺς ἀναφερομένους ὡς «βουλγάρους» δὲν θὰ εἶχαν βουλγαρικὴ συνείδηση. Ἦταν ἄπλῶς βουλγαρόφωνοι Μακεδόνες, ποὺ, ἔχοντας παραπλανηθῆ σχετικὰ μὲ τοὺς πραγματικὸς σκοποὺς τῆς VMRO, ἤθελαν, ἀπὸ μίσος πρὸς τοὺς Τούρκους, ν' ἀγωνιστοῦν γιὰ τὴν ἐλευθερία τῆς Μακεδονίας. Ὁ Πρόξενος Καλλέργης σωστὰ ἀποφαίνεται, ὅταν γράφῃ σὲ ἐκθεσί του (ἐ.ἀ., 584/2-6-1904), πὼς «ὁ πληθυσμὸς τῆς Μακεδονίας θέλει προτίστωσ τὴν ἀπαλλαγὴν του ἀπὸ τοῦ Τουρκικοῦ ζυγοῦ καὶ ἐπιθυμεῖ κυρίως τὴν ἐλευθερίαν του... Τὸ Βουλγαρικὸν κομιτᾶτον βλάπτει κυρίως ἡμᾶς, ὅταν, ὑπὸ τὸ πρόσημα τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς Μακεδονίας, πειθῆ τούς βουλγαροφώνους ὀρθοδόξους νὰ συμμετάχωσι τοῦ ἱεροῦ τῆς ἐλευθερίας ἀγῶνος...».

1. Διατηρώντας σχετικὴν ἐπιφύλαξιν, νομίζω, πὼς Στρατιωτικὸς Διοικητὴς τῆς Θεσ-

πόλεως, τοσοῦτον μᾶλλον καθόσον, τῆς ἐνταῦθα φρουρᾶς ἀποσταλείσης εἰς Μητροβίτσαν¹, ἢ ἀπομείνασα στρατιωτικὴ δύναμις εἶναι ἀνεπαρκεστάτη, ὅπως προλάβῃ πᾶσαν τῶν Βουλγάρων ἐπίθεσιν. Τὸν κ. Βιλιώττην διεβεβαίωσαν ὁ ἀναπληρωτὴς τοῦ Βαλῆ, ὅτι θέλει λάβει πᾶσαν πρόνοιαν περὶ ἐξασφάλισης τῆς τάξεως ἐν Θεσσαλονίκῃ, δὲν τῷ ἀπέκρινε δὲ ὅτι τοιαύτην εἶχε λάβει διαταγὴν καὶ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἐνθα εἶχον γνωσθῆ τὰ μελετούμενα ὑπὸ τῶν Βουλγάρων καταχθόνια σχέδια.

Σήμερον ἐγνώσθη ὅτι, κατόπιν τοῦ διαβήματος τοῦ Ἄγγλου Γενικοῦ Προξένου, ὁ Στρατιωτικὸς Διοικητὴς διέταξε νὰ παραμείνωσιν ἐν Θεσσαλονίκῃ τὰ χθρὲς ἀρκετάμενα ἐκ Σμύρνης τρία τάγματα ἐκ 2.400 ἀνδρῶν, τὰ προωρισμένα διὰ τὴν Ἀλβανίαν, ὅπως ἀναλάβωσι τὴν ἐξασφάλισιν τῆς πόλεως. Ὁ κ. Βιλιώττης ἀνήγγειλε τὸ γεγονός πρὸ ὀλίγου εἰς Κωνσταντινούπολιν², παρεκάλει δὲ ν' ἀποσταλῆ, εἰ δυνατόν, πολεμικὸν ἀγγλικὸν εἰς Βόλον ἢ ἄλλαχοῦ, πλησίον τῆς Θεσσαλονίκης, ὅπως καλέσῃ αὐτὸ ἐν περιπτώσει ταραχῶν ἐν τῇ πόλει. Ἐκ τῶν ἄλλων ἀντιπροσώπων τῶν Ἐδρωπαϊκῶν Κυβερνήσεων οὐδεὶς ἐπούησατο παρὰ τῇ Γενικῇ Διοικήσει σχετικῶν τι διαβήμα, ἀλλ' οἱ Γενικοὶ Πρόξενοι τῆς Αἰστροίας καὶ τῆς Ἰταλίας, οἷς ἐπίσης ἀνεκοίνωσεν ὁ κ. Βιλιώττης μέχρι τῆς στιγμῆς ταύτης τὰς ἐνεργείας του, ἐπέκριναν αὐτάς.

Ἵτι αἱ διαδόσεις καὶ αἱ ἀπειλαὶ ἐπιτείνονται, εἶναι ἀναμφισβήτητον, ἀλλ' ἐγὼ οὐδεμίαν ἀποδίδω εἰς ταύτας σοβαρότητα καὶ ἔχω τὴν γνώμην ὅτι οἱ Βούλγαροι διαδίδουσι τὰς δῆθεν ἀποφάσεις των, ὅπως τρομοκρατήσωσι καὶ τοὺς ἐν Θεσσαλονίκῃ, ὡς ἐτρομοκράτησαν τοὺς τοῦ ἐσωτερικοῦ, καὶ παραστήσωσιν ἐαυτοὺς ὡς πανισχύρους καὶ δυναμένους ν' ἀνατρέπωσι τὸ πᾶν ἀφόβως³.

Ἡ Γενικὴ Διοίκησις ἔλαβε μέτρα πρὸς ἐξασφάλισιν τῶν σιδηροδρομικῶν γραμμῶν, πανταχόθεν δὲ μοὶ ἀγγέλλονται κινήσεις στρατιωτικαί, καταδη-

σαλονίκης τὸ 1903 ἦταν ὁ Χασάν Ταξίν Πασῶς, αὐτὸς ποὺ μὲ τὴν ἴδια ιδιότητα παρέδωσε τὸ ἀπόγευμα τῆς 26ης Ὀκτωβρίου 1912 τὴν πρωτεύουσα τῆς Μακεδονίας στὸν Ἑλληνικὸ στρατὸ. Τὴν γνώμην μου αὐτὴ τὴν στηρίζω στὰ ὅσα γράφει ὁ Ζάννας στὰ ἀπομνημονεύματά του, ὅπου ἀναφέρει τὸν Χασάν Ταξίν φρούραρχο τῆς πόλεως στὶς ἀρχὲς τοῦ αἰῶνος μας, κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς ἐπαναστάσεως τῶν Νεοτούρκων, δηλ. τὸ 1908, καὶ τέλος, τὸ 1912. Ὁ Χασάν Ταξίν, ἡπειρωτικῆς καταγωγῆς, εἶχε τελειώσει τὸ Ἑλληνικὸ Γυμνάσιο Ἰωαννίνων καί, φυσικὰ, ἦταν ἑλληνομαθέστατος (Ζά ν ν α, ἐ.ἀ., σ. 12, 56 καὶ 84).

1. Ἡ τουρκικὴ φρουρὰ Θεσσαλονίκης εἶχε σταλῆ στὸ Κοσσοβο, γιὰ νὰ καταπνίξῃ τὴν ἐξέγερσιν τῶν Ἀλβανῶν στὴ Μητροβίτσα, γιὰ τὴν ὁποία ἔκανα λόγο πρὶο μπροστά.

2. Στὸν προϊστάμενὸ του Πρεσβευτῆ τῆς Μεγάλης Βρετανίας Ὁ' Connor.

3. Τὴν αἰσιόδοξην τοῦτῃ γνώμην τοῦ Εὐγενειάδη θὰ μοὺ δοθῆ ἡ εὐκαιρία νὰ σχολιάσω ἐκτενῶς σὲ μεταγενέστερο ἐγγράφῳ του, σχετικὸ μὲ τὰ γεγονότα τῆς Θεσσαλονίκης (ΑΥΕ/ΚΥ. 234 - ἐμπ./14-5-1903. Βλ. καὶ τὴν ὑπ' ἀριθ. 2 ὑποσημείωσιν τῆς σ. 74), στὸ ὁποῖο ἀνάμεσα στὰ ἄλλα, προσπαθεῖ, καθὼς θὰ δοῦμε, νὰ ἀντικρούσῃ καὶ τὴν ἐναντίον του κατηγορίαν ὅτι μὲ τίς λανθασμένους καὶ γεμίτες «ἀσυχχῶρον αἰσιοδοξίαν» προβλέψεις του «ἀπεκοίμιζε» τὴν Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν.

λοῦσαι ὅτι ἠγέρθη τοῦ ληθάργου. Ὁ Βαλῆς δὲν ἐπανῆλθεν ἔτι ἐκ τῆς περιοδείας του, ἀλλὰ σὸδεμίᾳ σύγκρουσις ἔλαβε χώραν, ἀφ' ὅτου ἀνεχώρησεν, ὅπερ δηλοῖ, ὅτι σὸδεμίᾳ συμμορίας τὴν ἀνακάλυψιν ἐπέτυχε μέχρι τοῦδε. Ἀλλ' ἐξ ἄλλου βέβαιον εἶναι ὅτι αἱ γνωσταὶ συμμορίαι τοῦ βιλαετίου Θεσσαλονίκης ἐργάζονται μετὰ μεζόσους προφνλάξεως, πεισθεῖσαι δὲ ὅτι ἡ καταδιώξις ἐγένετο συντονωτέρα, ἀποφεύγουσι νὰ ἐκτίθωνται ὡς ἐν τῷ παρελθόντι¹.

Ἡ ὥρα ὁμως τῆς ἐκρήξεως, ποῦ ὁ Εὐγενειάδης θεωροῦσε ἀπίθανη, πλησιάζει πιά μὲ γρήγορον βῆμα.

IV. ΤΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Οἱ Βούλγαροι προσπαθοῦσαν νὰ πείσουν τὴν Εὐρώπην, ὅτι οἱ μεταρρυθμίσεις, ποῦ εἶχαν ἀποφασιστῆ, χωρὶς ὁμως καὶ νὰ μποῦν ἀκόμη σὲ ἐφαρμογή, ἦταν ἀνεπαρκεῖς καὶ δὲν ἐπρόκειτο νὰ τὴν εἰρηνεύσουν· καὶ ἐπιζητούσανε νὰ ἐξάγουν τὸ ἐνδιαφέρον τῆς καὶ νὰ τὴν ἐξωθήσουν στὴν ἀνοικτὴ ἐπέμβασι, γιὰ νὰ λυθῆ τὸ Μακεδονικὸ σύμφωνον μὲ τὶς ἐπιθυμίας τους. Τοῦτο θὰ τὸ πετύχαιναν μὲ τὴ μερικὴ, τουλάχιστον, ἐξέγερσι τῆς Μακεδονικῆς ὑπαίθρου, τὴν ὁποία καὶ θὰ παρουσιάζανε ὡς ἐπαναστατικὸ κίνημα ἀπελπισίας τῶν καταδυναστευομένων Χριστιανῶν ἀγροτῶν τῆς Μακεδονίας, ἀφοῦ εἶναι γνωστὸ, πὼς ἀκόμη καὶ στίς ἀρχὰς τοῦ 20οῦ αἰῶνος στὴ Μακεδονικὴ ὑπαίθρου οἱ Μουσουλμᾶνοι φερνόντουσαν στοὺς Χριστιανούς ὅπως οἱ κατακτηταὶ πρὸς τοὺς κατακτημένους, τοὺς ἐκμεταλλεύονταν, τοὺς τρομοκρατοῦσαν, τοὺς προσβάλλανε τὰ ἔθνικα καὶ θρησκευτικὰ αἰσθηματά τους, καὶ σὲ τελευταία ἀνάλυσι, τὴν ἀνθρώπινη ἀξιοπρέπεια.

Πρὶν ὁμως γίνῃ αὐτὸ, σκεφτήκανε νὰ κάνουν κάτι πῶ ἐντυπωσιακὸ, καθὼς — καὶ πρέπει νὰ ὁμολογηθῆ — ἡ VMRO κυρίως, ποῦ γιὰ τὴν ὥρα πρωτοστατοῦσε, διέθετε στελέχη καὶ ὁπαδοὺς ψυχωμένους, ἀποφασιστικούς, ἐξασκημένους στὴ συνωμοτικὴ δρᾶσι, πιστοὺς στὴν ἰδέαν τους καὶ πρόθυμους νὰ θυσιάσων γι' αὐτήν. Νὰ δείξουν στὸν δικαιολογημένον ἔκκληκτον κόσμον ὅτι ἐπανεστάτησε μιὰ μεγαλοῦπολι, αὐτὴ ἡ πρωτεύουσα τῆς Μακεδονίας! Γνωρίζανε, βέβαια, οἱ Βούλγαροι ὅτι καὶ ἡ μιὰ καὶ ἡ ἄλλη ἐκδήλωσι θὰ φτάνανε στὴν ἀποτυχία· πὼς οἱ Τοῦρκοι θὰ βγαίνανε στὸ τέλος νικηταὶ σ' αὐτὸ τὸν ἄνιστον ἀγῶνα, ὅτι τὰ θύματα θὰ ἦταν πολλὰ. Αὐτὸ ὁμως ἀκριβῶς ἤθελαν, γιὰτι οἱ καταστροφὲς καὶ τὰ θύματα θὰ προκαλοῦσαν διεθνή θόρυβον καὶ συγκίνησι μεγάλη καὶ αὐτά, στὸ τέλος, τὴν ἐπέμβασι τῆς Εὐρώπης. Ἐπίζητανε σὲ τοῦτο· ὅτι οἱ Τοῦρκοι, στρατὸς καὶ πολῖτες, ἰδίως οἱ δεῦτεροι θὰ ξεσποῦσαν σὲ ὀμότητες ἐναντίον τῶν Χριστιανῶν, πρᾶγμα ποῦ θὰ ἔκανε τοὺς Εὐρωπαίους νὰ ἐξεγερθοῦν. Γι' αὐτὸ ἀποφασιστήκανε καὶ ἐκτελεστή-

1. ΑΥΕ/ΚΥ. 143 - ἐμπ. (27-3-1903).

κανε τὰ γεγονότα τῆς Θεσσαλονίκης¹. Γιὰ τὸν ἴδιο λόγο ἐγινε λίγο ἀργότερα καὶ τὸ Ἑλίβ - Ντέν.

Στὰ γεγονότα αὐτὰ ὄλοι ἀνεξαιρέτως οἱ Ἕλληνες ἱστορικοί, ποὺ ἀσχολοῦνται μὲ τὸν Μακεδονικὸν ἀγῶνα, ἀκόμη καὶ σὲ εἰδικὰ ἔργα, δὲν ἀφιερῶνουν παρὰ ἐλάχιστες γραμμές, τὸ πολὺ μιὰ σελίδα. Νά, γιατί θεωροῦμε ἀναγκαῖο ν' ἀφήσωμε τὸν Εὐγενειάδη, νὰ τὰ παρουσιάσῃ μὲ τὰ τηλεγραφήματα καὶ τὶς ἐκθέσεις, ποὺ ἔστειλε στὴν «προϊσταμένην ἀρχήν», κι ἄς μὴ ἀποφεύγωμε ἔτσι, ἀναγκαστικά, ὀρισμένες ἐπαναλήψεις. Παραθέτομε, λοιπόν, τὰ ἔγγραφα του, τὰ σχετικὰ μὲ τὶς τρομοκρατικὲς πράξεις ποὺ ξέσπασαν τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1903 στὴν πόλι τῆς Θεσσαλονίκης.

Ὅπως εἶδαμε στὸ τελευταῖο ἔγγραφο τοῦ προηγουμένου κεφαλαίου, οἱ βουλγαρικὲς ἐνέργειες ἐπρόκειτο γιὰ λόγους σκοπιμότητος νὰ ἐκδηλωθοῦν τὸ Πάσχα. Δὲν εἶχαν ὅμως, φαίνεται, ὀλοκληρωθῆ οἱ ἀπαραίτητες προετοιμασίες καὶ γι' αὐτὸ ἄρχισαν κάμποσες μέρες ἀργότερα, ἀντὶ τῆς Μεγάλης Ἑβδομάδος, μετὰ τὴν Κυριακὴ τοῦ Θωμᾶ. Τὰ ἔγγραφα παρουσιάζονται σὲ χρονολογικὴ σειρά, ὅπως συντάσσονταν καὶ στέλλονταν ἀπὸ τὸν Εὐγενειάδη στὴν Ἀθήνα.

Ὁ Εὐγενειάδης ἀρχίζει νὰ ἀσχολεῖται μὲ τὰ γεγονότα μὲ ἓνα συντομῶτα τηλεγράφημα πρὸς τὸ Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ποὺ ἔχει ἡμερομηνία «17η Ἀπριλίου»². Μὲ αὐτὸ ἐνημερώνει τὴν Κυβέρνησι γιὰ τὴ δολιοφθορά, ποὺ ἐγινε στὸ ἀτμόπλοιο «Guadalquivir», 2.500 τόννων περίπου, τῆς Γαλλικῆς «Compagnie des Messageries Maritimes», καὶ στάθηκε ὁ προάγγελος τῶν ὄσων ἀκολούθησαν. Ἡ δολιοφθορά ἐγινε τὸ μεσημέρι τῆς Τρίτης - 15ης Ἀπριλίου³. Δράστης ἦταν ἓνας δάσκαλος καὶ κοιμιτατζῆς, καταγόμενος ἀπὸ τὰ Σκόπια, μὲ τὸ Ψευδώνυμο Γεώργ. Μινώφ⁴. Τὸ ἀτμόπλοιο εἶχε ἀπο-

1. Ὁ πληθυσμὸς τῆς Θεσσαλονίκης τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἀνῆρχετο εἰς ἑκατὸν πενήκοντα χιλιάδας, ἐξ ὧν τετρακισχίλιοι μόνον οἱ Βούλγαροι. Οἱ λοιποὶ εἶναι Ἰσραηλίται, Ὀθωμανοὶ καὶ Ἕλληνες». Βλ. στὸ «Ἐμπρός», σ. 1, τῆς 25ης Ἀπριλίου 1903 ἀνταπόκρισι ἀπὸ τῆς Θεσσαλονίκης τοῦ Δημ. Φιλιππίδη.

2. Τὸ τηλεγράφημα ἢ παρουσιάζει καθυστέρησι στὴν ἀποστολὴ του ἢ ἐσφαλμένη, κατὰ μιὰ τουλάχιστον ἡμέρα, ἡμερομηνία.

3. Ὁ Ζά ν ν α ς, ἔ.ἀ., σ. 15, γράφει πὺς ἡ δολιοφθορά ἐγινε στὶς 28 Ἀπριλίου, φυσικὰ μὲ τὸ νέο ἡμερολόγιο. Ἡ ἡμερομηνία αὐτὴ ἀντιστοιχεῖ μὲ τὴ 15η Ἀπριλίου τοῦ παλαιοῦ ἡμερολογίου.

4. Στὶς ἐφημερίδες ἔστι ἀναγράφεται. Ὅσο γιὰ τὸ πραγματικὸ του ἐπώνυμο, τὸ «Ἐμπρός» τῆς 23ης Μαΐου τὸν ἀναφέρει ὡς Παῦλο Μπόιτοεφ, ἐνῶ ὁ Μ ὀ δ η ς, ἔ.ἀ., σ. 183, ὡς Παῦλο Σιάτεφ. Ὡς Pavel Šatev ἀναφέρεται καὶ στὴν ἐργασία τοῦ Ἰνστιτούτου Ἱστορίας τῆς Βουλγαρικῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν «Τὸ Μακεδονικὸν Ζήτημα» (Σόφια Νοέμβριος 1968), ποὺ μεταφράστηκε στὰ ἑλληνικὰ ἀπὸ τὸν Ἰωάν. Λαμπίδη καὶ ἐκδόθηκε ἀπὸ τὸ Σλαβικὸ τμήμα τοῦ Ι.Μ.Χ.Α. (Σειρὰ μεταφράσεων - Περιλήψεων, ἀριθ. 37, Θεσσαλονίκη, Μάιος 1969). Ὅπως ἀναφέρεται στὴν ἐργασία αὐτὴ (σ. 3-4), ὁ Šatev ἐξωντόθηκε

πλεύσει ἀπὸ τῆ Μασσαλία καὶ ἀπὸ τῆ Σύρο ἔφτασε στὴ Θεσσαλονίκη, ἀπ' ὅπου θὰ κατευθυνότανε στὴν Κωνσταντινούπολι, τὸν τελικὸ προορισμὸ του. Ὁ «Μινῶφ» ἀνέβηκε στὸ πλοῖο κι ἄφησε τὴ βόμβα, ἡ ἔκρηξι τῆς ὁποίας ἔγινε κατὰ τις 11 π.μ., ὅταν πιά τὸ σκάφος «εἶχεν ἀπάρει καὶ ἐξήρηγετο τοῦ λιμένους». Τὸ πλοῖο ἄρχισε ἀμέσως νὰ καίγεται καὶ ρυμουλκῆθηκε σὲ ἀπόστασι 100μ. ἀπὸ τὴν προκουμαία, στὸ μεταξὺ δὲ οἱ ἔντρομοι ἐπιβάτες του, μαζί τους καὶ ὁ «Μινῶφ», ἀποβιβάστηκαν μὲ τις ἀποσκευές τους, ὅλοι σῶοι. Τραυματιστικῶς μονάχα 5-6 ἄντρες ἀπὸ τὸ πλήρωμα. Ἡ φωτιά ἔσβησε μὲ τὴν ἐντατικὴ χρῆσι τῶν ὑδραντλιῶν τῆς ξηρᾶς, τὸ σκάφος ὁμοῦ καὶ τὰ ἔμπορεύματα, πού μετέφερε, εἶχεν πιά καταστραφῆ. Ὁ δράστης ἐπιβιβάστηκε ἀμέσως στὸ σιδηρόδρομο, ἀλλὰ πιάστηκε τὸ ἴδιο βράδυ στὰ Σκόπια, ἐπειδὴ εἶχε δοθῆ τὸ σκίτσο του στὶς Ἀρχές. Ὁ ὑποπλοίαρχος τοῦ «Guadalquivin» ἦταν καλὸς σκιτσογράφος καὶ βλέποντας μέσα στὸ πλοῖο τὸν ἄγνωστο γι' αὐτὸν «Μινῶφ» νὰ κατευθύνεται πρὸς τὸ λεβητοστάσιο, γιὰ ν' ἀφήσει τὴ βόμβα του, τὸν ὑποψιάστηκε καὶ συγκράτησε τὴ φυσιογνωμία του, εὐκολα δὲ κατόπιν ἔφτιαξε τὸ σκίτσο του¹.

μετὰ τὸν β' παγκόσμιον πόλεμον ἀπὸ τοὺς Σκοπιανούς μαζί μὲ ἄλους παλαιμάχους ἐπαναστάτας. «Μοναδικὴ αὐτῶν ἐνοχὴ ὑπῆρξεν ὅτι ἠοθάνοντο Βούλγαροι». Ὡς χαρακτηριστικὸ δείγμα τοῦ φιλοβουλγαρικῆς παροξυσμοῦ τῆς ἐποχῆς ἀναφέρω τὸ ὅτι ὁ διάσημος Γάλλος ὀμηριστὴς V i c t o r B é g a r d στὸ ἔργο του «Pro Macedonia» (σ. 35) ἔφτασε στὸ σημεῖο νὰ συγκρίνῃ τὸν «Μινῶφ» μὲ τὸν ναύαρχο Κωνσταντῖνον Κανάρη. Βλ. τὸν K o λ o κ o τ ρ ὠ ν η, ἔ.ἀ., σ. 578, σημ. 2.

1. Ὅσα ἔγραψα γιὰ τὸν ὑποπλοίαρχο, τὰ ἀναφέρει ὁ Ζ ἄ ν ν α ς, ἔ.ἀ., σ. 15. Γιὰ τὴν καταστροφὴ τοῦ «Guadalquivin» καὶ, γενικώτερα, τὰ γεγονότα τῆς Θεσσαλονίκης βλ. σύντομη περιγραφή τους στὸ περιοδικὸ «Ἑλληνισμός» τοῦ 1903 (Τεύχος 5ο - Μάιος, σ. 388-389) ἀπὸ τὸν «Εὐμολπίδην». Ἐπίσης τὸν ἡμερησίον Ἀθηναϊκὸ τύπο τῆς ἐποχῆς, ἰδίως δὲ τὸ «Ἐμπρός», πού παρακολουθοῦσε συστηματικὰ τὸ μακεδονικὸ ζήτημα. Ἐτσι στὸ φύλλο τοῦ τῆς 18ης Ἀπριλίου, σ. 3, περιγράφεται ἡ κατὰ τοῦ «Guadalquivin» δολιοφθορά. Στὴν σ. 1 τοῦ αὐτοῦ φύλλου ὑπάρχουν σκίτσα τῆς προκουμαίας τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τοῦ σκάφους καὶ ἀνόνομο ἀρθρίδιο, γραμμένο βέβαια ἀπὸ τὸν Δημ. Καλαποθάκη, πού τιτλοφορεῖται «Τὸ πραξικόπημα τῶν Βουλγάρων» καὶ σχολιάζει τὰ γεγονότα. Παραθέτομε ἀπόσπασμά του. «...Ἡ ἐπὶ τοῦ Γαλλικοῦ ἀτμοπλοίου γενομένη προχθὲς ἔκρηξις καὶ τὰ ἐπακολούθησαντα νυκτερινὰ γεγονότα ἐν τῇ πόλει τῆς Θεσσαλονίκης ἀποδεικνύουν μέχρι ποίου σημείου ἀνηκούστον θρασυτήτος ἔφθασαν αἱ ἐνέργειαι αἱ βουλγαρικῶν κομιτᾶτων καὶ τὸν βαθμὸν τῆς λύσεως αὐτῶν καὶ τῆς ἀπελπισίας ὅτι ἅπαναι αἱ μέχρι τοῦδε προσπάθειαι τῶν πρὸς ἐξέγερσιν τῆς χώρας ἀπέτυχον οἰκτρῶς. Βεβαίως, αἱ ἐκρήξεις αὐταὶ τῶν βομβῶν, ἀποτέλεσμα ἐνὸς συνωμοτικῆς πραξικοπήματος, δὲν δύνανται νὰ ἐπιδράσωσιν εἰς τὴν κατάστασιν καὶ τὸ πνεῦμα τῆς ὅλης χώρας. Ἡ Θεσσαλονικὴ διήλθεν ἀπλῶς μίαν νύκτα μεγάλῃς ἀνησυχίας. Ἀλλὰ πέραν τούτου οὐδὲν τὸ μᾶλλον ἐπίφοβον. Δὲν νομιζόμεν ὁμοῦ κατὸπιν τῶν νέων τούτων ἀτιμιῶν δύνανται νὰ παρακολυθῆ ἡ Τουρκία ὑπὸ τῆς Εὐρώπης εἰς πλήρη καὶ τελεσφόρον ἐνέργειαν, εἴτε κατὰ τῶν κομιτᾶτων εἴτε καὶ κατ' αὐτῆς τῆς Βουλγαρίας ἐν ἀνάγκῃ. Αὐτὴ δὲ ἴσως νὰ εἶναι ἡ μόνη σοβαρὰ πολιτικὴ συνέπεια τοῦ ἀναρχικοῦ ἔργου τῶν Βουλγάρων...».

Μὲ τὴν ἴδια ἡμερομηνία¹ ὁ Εὐγενειάδης στέλνει τὸ ἀκόλουθο τηλεγράφημα στὸ Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ἐνημερώνοντας τοὺς ἀρμοδίους γιὰ τὴν ἔναρξιν τῆς τρομοκρατίας στὴν πόλιν τῆς Θεσσαλονίκης, δηλ. γιὰ τὰ γεγονότα ποὺ ἔγιναν τὸ βράδυ τῆς Τετάρτης - 16ης Ἀπριλίου.

«*Ἐσπέραν ταύτην περὶ ὥραν 8 ἐρρίφθησαν ὑπὸ Βουλγάρων 20 περίπου βόμβαι ἐντὸς καὶ ἔξωθεν κέντρων, καφενειῶν, ὡς καὶ εἰς διάφορα ἄλλα κεντρικὰ μέρη, προκαλέσασαι πανικόν, ὅστις ἐπετάθη ἔνεκα πυκνοῦ σκότους, ἐν ᾧ ἐβυθίσθη αἰφνης πόλις, σβεσθέντος ἀεριόφωτος κατόπιν βλάβης μηχανῆς, γενόμενης ὑπὸ συνωμοτῶν. Πλήθος ἄμετρον ἔτρεχεν ἀνὰ ὁδοὺς ἐν ἀπογνώσει καὶ συγχύσει ἀπεριγράπτῳ. Βόμβαι ἐξηκολούθουν ριπτόμεναι ἄλληλοδιαδόχως δὲ ριπτόμεναι ἐντὸς Ὁθωμανικῆς τραπέζης προδύκαλεσαν πυρκαϊάν, τεφρώσασαν ταύτην. Θύματα ἐλάχιστα, διότι βόμβαι ριφθεῖσαι ἐν καφενειοῖς ἐπέφερον ἐλαχίστας ζημίας. Στρατὸς προέβη συλλήψεις, ἀδύνατον ὅμως μὲ πληροφοροῦσων Ἀρχαὶ μέχρις ὥρας ἀκριβῶς γενόμενα. Ταύτην στιγμήν μεσονύκτιον ἀκούεται πολὺς καὶ συνεχῆς πυροβολισμὸς εἰς ἄκρον πύλεως κατόπιν ἐκρήξεως βομβῶν, μαθάνω δ' ὅτι Βούλγαροι πυροβολοῦνται καὶ ὅτι ἐφρονέθησαν ἀρκετοὶ αὐτῶν. Κατάστασις λίαν σοβαρά. Αὔριον ἐγκαίρως προβῶν συνεννοήσεις μετὰ Βαλῆ καὶ συναδέλφων μου. Πρὸ δλίγον ἀφίχθησαν δύο ταγματα ἐκ Σμύρνης. Βεβαῖται ὅτι συνωμοταὶ προέρχονται ἐκ Βουλγαρίας.*

Στις 17 Ἀπριλίου ἐπίσης, ἀλλὰ ὀπωσδήποτε μετὰ τὸ μεσημέρι, στέλνει ἄλλο ἐνημερωτικὸ τηλεγράφημα.

«*Πανικὸς μέγας ἐξακολουθεῖ. Ἐλάχιστα καταστήματα ἤνοιξαν. Συλλήψεις Βουλγάρων ἐξακολουθοῦσι. Πλείστοι τούτων ἀμύνονται, ρίπτοντες βόμβας κατὰ στρατοῦ, πάντες ὅμως φρονέονται ὑπ' αὐτοῦ ἢ συλλαμβάνονται. Ἀπὸ μεσονυκτίου μέχρις ὥρας ταύτης εἶχε παύσει χροῖσις βομβῶν, ἥτις ἐπανελήφθη ἤδη, ἀλλὰ μεμονωμένως. Μεταβὰς Διοικητήριον, συνεννοήθην μετὰ Βαλῆ καὶ Στρατάρχου, οἷς συνέστησα λῆψιν μειζόνων ἀσθηρῶν μέτρων πρὸς ἀποφυγὴν πλειόνων κινδύνων. Ἐπεσκέφθην ὡσαύτως συναδέλφους, οἵτινες πάντες ἐπιμένουνσι παρὰ Βαλῆ λῆψιν μέτρων γενναίων, ὅπως ἐνθαυραῖνονσιν αὐτὸν εἰς ἐνεργείας του, ἀλλ' ἀνάγκη ἐνθαυραῖνθῆ καὶ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως. Ἐσπέραν ταύτην ἀπειλοῦνται νέαι ἐπιθέσεις διὰ βομβῶν. Μέτρα λαμβάνονται. Ἐχω πληροφορίαν βάσιμον ὅτι συνωμοταὶ ἀπεφάσισαν ἀνατινάζωσιν ἡμέτερον Προξενεῖον² ἐσπέραν ταύτην. Συνεννοήθην μετὰ Στρατάρχου πρὸς ἀποτροπὴν*

1. Τὴν 17ῃ Ἀπριλίου. Πρέπει δηλ. νὰ στάλθηκε μετὰ τὰ μεσάνυχτα τῆς Τετάρτης 16ης Ἀπριλίου, ἡμέρας τῶν γεγονότων. Γι' αὐτὸ ἀρχίζει καὶ μὲ τὴ φράσιν «Ἐσπέραν ταύτην...». Ἐλλοστε πιὸ κάτω καθορίζει, πῶς, ὅταν συνέτασσε τὸ τηλεγράφημα, ἦταν μεσάνυχτα.

2. Ὅπως ἀναφέρει καὶ ὁ Εὐμολπίδης (βλ. σ. 60, ὑπόσ. 1), «οἱ βούλγαροι εἶχον προγραμματίσει ἐπιθέσεις διὰ βομβῶν καὶ κατὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ Προξενείου, τοῦ Μητροπολι-

κινδύνου. Τριακόσιοι περίπου συνελήφθησαν μέχρι τοῦδε. Ἐλπίζομεν πάντες ὅτι, ἂν ἐξουσία ἐργασθῆ μετὰ θάρρους καὶ φρονήσεως, ἀποφύγομεν κίνδυνον, μολογῶσι ὀθωμανικὸς ὄχλος ἤρχισε συγκινούμενος καὶ ἐρεθιζόμενος. Βαλῆς, περιεθλὼν κέντρα, συνέστησε θάρρος καὶ ὑπεσχέθη προστασίαν εἰς φιλησόντων, προέτρεψε δὲ Ὀθωμανοὺς ἀπέχουσι πάσης ἀντεκδικήσεως. Εἰς ἐμὲ ἐδήλωσεν ὅτι ἔχει ἀπόφασιν καταδιώξει διὰ παντὸς μέσον Βουλγάρους, ἀδιαφορῶν, ἂν μέτρα του προδύκων ἀνάκλησίαν του. Ἐκ τῶν ἐπιτιθέντων κατὰ Ὀθωμανικῆς Τραπέζης, φερόντων πάντων πίλους καὶ μεταβάντων ἐκεῖ ἐφ' ἀμάξης, δύο ἐφονεύθησαν καὶ τρεῖς συνελήφθησαν».

Τὴν Παρασκευὴ - 18ῃ Ἀπριλίου ὁ Εὐγενειάδης στέλνει τὸ ἀκόλουθον νέον τηλεγράφημα.

«Ἀπὸ τετάρτης μεταμεσημβρινῆς ὥρας ἔπασσε πᾶσα ἐκ μέρους τῶν Βουλγάρων ἐπίθεσις, ἀλλὰ καταδιώξεις ἐκ μέρους ἐξουσίας ἐξακολουθεῖ ὡς καὶ ἔρευνα ἐν οἰκίαις καὶ συλλήψεις. Οἰκίαι ἐπολιορκήθησαν καὶ οἱ ἐν αὐταῖς μὴ παραδοθέντες ἐφονεύθησαν. Μέτρον ἐλήφθη, ὅπως φονεύεται πᾶς ἀνθιστάμενος ἢ τρεπόμενος εἰς φηγῆν, οὗτω δὲ τριάκοντα ἐφονεύθησαν σήμερον, ὡς βεβαιούμενος ἐπισήμως, οἵτινες κατετέθησαν ἐν ἐκκλησίᾳ Βουλγαρικῆς νεκροταφείου, ἐνῶ μὴ ἐπίσημοι πληροφοροῖσι ἀναβιβάζουσι φονευθέντας χιλιάς νεκτά καὶ σήμερον ὑπὲρ τοὺς ἑκατὸν πενήκοντα. Ἀπὸ 6ης ὥρας μ.μ. πάντες ἐκλείσθησαν ἐν οἰκίαις καὶ οὐδενὶ ἐπιτρέπεται ἡ κυκλοφορία ἐν ταῖς ὁδοῖς. Πόλις κατελήφθη ὑπὸ Στρατοῦ. Οὐδεμίαν ἀπολύτως ταραχὴν. Βούλγαροι οὐδὲν δίδουσι σημεῖον ζωῆς».

Στὸ μεταξὺ κηρύχθηκε στὴ Θεσσαλονικὴ ὁ στρατιωτικὸς Νόμος καὶ οἱ Ἀρχεῖς στὶς 21 Ἀπριλίου ἐκδώσαν «Δήλωσιν», ἀντίτυπο τῆς ὁποίας σὲ Ἑλληνικῇ μετάφρασι ἔστειλεν ὁ Εὐγενειάδης στὸ Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν στὶς 24 ἰδίου μὲ τὸ ὑπ' ἀριθ. 187 - ἐμπ. σύντομο ἐγγραφὸν του, στὸ ὁποῖο ἀναφέρει ὅτι τοῦ τὴν ἐκoinοποίησε ὁ Βαλῆς ἐπισήμως καὶ ὅτι αὐτὴ τοιχοκολλήθηκε σὲ διάφορα κεντρικὰ σημεῖα τῆς πόλεως, μεταφρασμένη καὶ στὴ γαλλικῇ, τὴν ἑλληνικῇ καὶ τὴν ἑβραϊκῇ. Τὴν ἀντιγράφω, διορθώνοντας τὰ σημαντικώτερα σφάλματα, ποὺ παρουσιάζει ἡ μετάφρασίς της στὰ ἑλληνικά.

«Δι' Αὐτοκρατορικοῦ Διατάγματος συνέστη ἑκτακτον Στρατοδικεῖον πρὸς ταχεῖαν τιμωρίαν τῶν συλληφθέντων ἀνταρτῶν Βουλγάρων, οἵτινες ἐτόλμησαν νὰ διαπράξωσι πλείστα κακουργήματα ἐν Θεσσαλονικῇ πρὸς

τικὸν μεγάρου καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ Γυμνασίου, ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθησαν νὰ τὰ πραγματοποιήσουσαν». Στὸ «Ἐμπρὸς» τῆς 25ῆς Ἀπριλίου, σ. 1-2, ἀναγράφεται ἡ εἰδήσις, ὅτι στὶς 18 τοῦ μηνὸς πιάστηκε μὲ «κιβώτιον δυναμίτιδος» νεαρὸς Βούλγαρος, ποὺ εἶχεν ὡς ἀποστολή, σύμφωνα μὲ τὴν ὁμολογία του, νὰ ἀνατινάξῃ τὸ Ἑλληνικὸν Προξενεῖο. Εἶχε φτάσει ἄρκετὰς μέρες, πρὶν μπροστὰ ἀπὸ τὴ Σόφια, γιὰ νὰ πάρῃ μέρος στὸ κίνημα.

τὸν καταχθόνιον σκοπὸν τοῦ νὰ διαταράξῃσιν τὴν ἡσυχίαν, ὡς καὶ τῶν ταραχοποιῶν τῶν λαβόντων μέρος εἰς τὰ γεγονότα, πρὸς πρόληψιν τοῦ λοιποῦ τοιούτων κακουργημάτων καὶ πρὸς περισσοτέραν ἐξασφάλισιν καὶ ἐμπέδωσιν τῆς ἡσυχίας τοῦ τόπου.

Τοῦ ρηθέντος Στρατοδικείου, ἀρξαμένου ἀπὸ σήμερον τῆς ἐκπληρώσεως τῶν καθηκόντων αὐτοῦ, φέρονται εἰς γνώσιν τοῦ Δημοσίου τὰ ὑπὸ τῶν ἀστυνομικῶν Ἀρχῶν ληφθέντα μέτρα, ἅτινα ἔσονται ἐν ἰσχύϊ μέχρι νεωτέρας Διαταγῆς.

Ἐκτὸς νομίμου δικαιολογίας, οὐδεὶς κάτοικος, οἰοσδήποτε καὶ ἂν εἶναι, θὰ ἐξέρχεται εἰς τὴν ὁδὸν τὸ ἐσπέρας μετὰ τὴν ὥραν 1 (μίαν) Τουρκικὴν¹. Ἐκαστος ὀφείλει νὰ μεταβαίη εἰς τὴν οἰκίαν του πρὸ τῆς μῆς ὥρας (sic) καὶ τὰ ἐργαστήρια δὲν πρέπει νὰ μένωσιν ἀνοικτὰ μετὰ τὴν ρηθεῖσαν ὥραν, ἀλλὰ νὰ κλείωνται ἐνωρίς. Ἐπειδὴ δὲ τὰ εἰς τὰς Ἀρχὰς ἀνήκοντα καθήκοντα ἀπέναντι τῶν ταραχοποιῶν θὰ ἐκπληρωθῶσι, φυσικῶ τῷ λόγῳ, ἀνελλιπῶς, οἱ κάτοικοι δέον νὰ ἀπέχῃσιν ὀριστικῶς τοῦ νὰ τολμῶσι νὰ λαμβάνωσι μέρος εἰς τὰς καταδιώξεις καὶ τὰς κατ' οἶκον ἐρεῦνας, νὰ συλλαμβάνωσιν ἄτομα, νὰ ἐπιτίθενται κατ' αὐτῶν, κατὰ τῆς περιουσίας καὶ τῶν κατοικιῶν, νὰ συνέρχωνται ἐπὶ τὸ αὐτὸ πολλοὶ ἄνθρωποι ἐν τοῖς καφενεῖοις καὶ ἐν ἄλλοις κέντροις πρὸς διάδοσιν ψευδῶν εἰδήσεων, ἐπιφερουσῶν τὴν κυκλοφορίαν ἀνυποστάτων θρυλημάτων, ἐρεθιζόντων τὰ πνεύματα, νὰ ὀπλοφορῶσι δημοσίᾳ ἢ κρυφίως καὶ νὰ συναθροίζωνται ἐν ταῖς ὁδοῖς καὶ ἐν ταῖς πλατείαις ὡς καὶ ἐν τοῖς οἰκοπέδοις πρὸς θέαν τῶν πράξεων τῆς Κυβερνήσεως.

Οἱ παραβαίνοντες τὰς ἀνωτέρω διατάξεις, εἰς οἵανδήποτε τάξιν καὶ ἂν ἀνήκωσι, θὰ συλλαμβάνωνται καὶ θὰ παραδίδωνται εἰς τὸ Στρατοδικεῖον. Ἐν ἐνὶ λόγῳ διὰ τῆς λήψεως τῶν ἀπαιτουμένων ἐκτάκτων μέτρων θὰ ἐνεργηθῶσιν ὑπὸ πᾶσαν ἐποψίν αὐστηρόταται καταδιώξεις κατ' ἐκείνων, οἵτινες ἤθελον τολμήσει ἐν πράξεσιν τι προκαλοῦν, ἔστω καὶ κατ' ἐλάχιστον, τὴν διατάραξιν τῆς ἡσυχίας. Οἱ ἐρχόμενοι εἰς Θεσσαλονίκην ἀνευ νομίμου λόγου θὰ ἀποστελλῶνται ὀπίσω εἰς τὰς πατρίδας των.

Ἐν Θεσσαλονίκῃ τῇ 21 Ἀπριλίου 1903»

Μιά μέρα νωρίτερα, στίς 23 Ἀπριλίου - γιορτὴ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου ὁ Εὐγενειάδης εἶχε στείλει τὸ ἀκόλουθο τηλεγράφημα: «*Μολοντί λαὸς ἐξακολοθεῖ ἐπιτομημένος, ἐφοβεῖτο δὲ ὅτι Βούλγαροι θὰ προέβαινον ἀναρχικῶν*

1. Ἡ τουρκικὴ ὥρα ἄρχιζε καὶ τελείωνε μὲ τὴν ἀνατολὴν τοῦ ἡλίου (ἡ πληροφορία μοῦ δόθηκε ἀπὸ τὸν ἀξ. κ. Ἰω. Βασδραβέλλη, τὸν ὁποῖο καὶ εὐχαριστῶ), ὥστε νὰ συμπληρῶνται ἔτι ἕνα 24ωρο. Ἄν, λοιπόν, ὑπολογίσωμε ὡς ὥρα τῆς ἀνατολῆς τὴ δική μας 6η πρωινή, ἡ ὅση ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν 12η τουρκικὴ ὥρα καὶ ἡ 1η ἑσπερινὴ ὥρα πρὸς τὴν ἑλληνικὴν 19η, δηλ. τὴς 7 μ.μ. Καὶ τέτοια, ἐπάνω - κάτω, ἦταν ἡ τουρκικὴ 1η ἑσπερινὴ ὥρα τῶν μέσων τοῦ Ἀπριλίου. Στὸ τελευταῖο τηλεγράφημα τοῦ Εὐγενειάδη, ποῦ προηγεῖται τῆς «Δηλώσεως», γίνεται λόγος γιὰ τὴν 6η μ.μ.

κίνημα ἐν ἐκκλησίᾳ, ἐν τούτοις δοξολογία ὑπὲρ Α.Μ. Βασιλέως ἐτελέσθη ἐν μέσῳ πυκνοῦ πλήθους ὑπηκόων καὶ ὁμογενῶν, ἐνθουσιωδῶς ζητωκραυγασάντων, προσελθόντων δ' εἶτα Γενικὸν Προξενεῖον. Ἐξουσία φοβουμένη τοιοῦτον κίνημα ἔλαβε πάντα τὰ προφυλακτικὰ μέσα. Συνλήψεις καὶ κατ' οἶκον ἐρευναι ἐξακολουθοῦσι. Πολεμικὸν δικαστήριον¹ ἤρξατο ἐργασιῶν, ἐπιληφθὲν ὑποθέσεως ῥήφαντος βόμβαν ἐν ἀτμοπλοίῳ *Messageries...*».

Τὴν ἴδια μέρα ὁ Εὐγενειάδης στέλνει στοὺς Σκουζέ τὴν πρώτην ἔκθεσιν του γιὰ τὰ γεγονότα, ποὺ ἀναφέρεται στοὺς φόνους Ἑλλήνων ἀπὸ τοὺς Τουρκαλβανούς.

«Ἐκ πληροφοριῶν, ἃς συνέλεξα δι' ἐπιμελοῦς ἐρεῦνης, γενομένης ἐπὶ τόπον παρ' ὕπαλλήλων τοῦ Γενικοῦ Προξενείου, λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ γνωρίσω τῇ Υ.Ε. ὅτι περὶ τὴν δευτέραν μεταμεσημβριωτὴν ὥραν τῆς Παραελθούσης Πέμπτης — ἐπομένης τοῦ ἀναρχικοῦ κινήματος, τῆς ἡμέρας δηλονότι καθ' ἣν ὁ στρατὸς καὶ ἡ ἀστυνομία προέβαινον εἰς ἀθρόας συλλήψεις Βουλγάρων καὶ καθ' ἣν ἡ ἐκ μέρους ἐνίων ἐξ αὐτῶν ἀντίστασις διὰ βομβῶν καὶ φυσιγγίων δυναμίτιδος καὶ αἱ συμπυροκροτήσεις τῶν κατ' αὐτῶν πυροβολούντων στρατιωτῶν εἶχον ἐξερεθίσει τὸν περὶ τὴν συνοικίαν Βαρδαρίου Ὀθωμανικὸν λαόν, πεντηκοντάς Τουρκαλβανῶν στρατιωτῶν ἐκ τοῦ ἐνταῦθα τὴν προτετραίαν ἐκ Πριζρένης² ἀφιχθέντος Τάγματος, ὅπερ ἄμα τῇ ἀφίξει του διετάχθη φρονίμως ὑπὸ τοῦ Στρατάρχου³, φοβουμένου τὸν φανατισμὸν καὶ τὴν πρὸς ληστείαν ροπὴν τῶν Ἀλβανῶν, νὰ μὴ ἐξέλθῃ τοῦ στρατῶνος, ἀφοπλισθὲν συγχρόνως, ἐξῆλθον αὐτοῦ παρὰ τὰς διαταγὰς τῶν ἀξιωματικῶν των καὶ μὴ φέροντες μὲν ὄπλα πυροβόλα, ἀλλ' ἔχοντες μετ' ἐαυτῶν τὰς ξιφολόγχας των, διεμοιράσθησαν εἰς πέντε ἢ ἐξ ὁμάδας καί, ὑπὸ τὸ πρόσχημα ὅτι ἤρχοντο εἰς βοήθειαν τοῦ καταδιώκοντος τοὺς Βουλγάρους καὶ πολιορκούντος τὰς βουλγαρικὰς οἰκίας στρατοῦ, ἐπετέθησαν κατὰ τῶν κεκλεισμένων χανίων καὶ καφείων (*sic*) τῆς συνοικίας Βαρδαρίου, ἤρξαντο δὲ διαρπάζοντες πᾶν τὸ προστυχόν.

Τακτικὸς στρατὸς δὲν ὑπῆρχε κατὰ τὴν ὥραν ἐκείνην ἐπὶ τόπον. Μετ' ὀλίγον κατέφθασαν μικρὰ τινα ἀποσπάσματα, ὑπολαβόντα κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ὡς ἐκ τοῦ γινομένου θορύβου ὑπὸ τῶν Τουρκαλβανῶν καὶ τιῶν ἐνωθέντων μετ' αὐτῶν Ὀθωμανῶν ἐκ τοῦ ὄχλου, ὅτι ἐπρόκειτο περὶ καταδιώξεως Βουλγάρων καὶ ἀντιστάσεως ἐκ μέρους αὐτῶν. Ἀλλά, δυστυχῶς, κατὰ τὴν στιγμήν τῆς ἐφόδου τῶν Ἀλβανῶν εὐρέθησαν εἰς τὰ μέρη, ἔνθα ἐπετέθησαν

1. Πρόκειται γιὰ τὸ Στρατοδικεῖο, ποὺ ἄρχισε νὰ λειτουργῇ στὶς 21 Ἀπριλίου (βλ. τὴν «Δηλώσειν», ποὺ προηγεῖται). Ὡς πρόεδρος του στάλθηκε ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν ὁ Ἐδὶπ Πασῆς, ποὺ τὸν μνημονεύει ὁ Εὐγενειάδης στὴν ὑπ' ἀριθ. 204 - ἐμπ. 26-4-1903 βασικὴ ἔκθεσί του γιὰ τὰ γεγονότα, ἡ ὁποία ἀκολουθεῖ.

2. Prizren: πόλι στὴν περιοχὴ τοῦ Κοσσοῦ μετ' ἄλβανικὸ πλῆθος.

3. Ἐννοεῖ τὸν Στρατιωτικὸ Διοικητὴ τῆς πόλεως. Βλ. καὶ τὴν ὑπ' ἀριθ. 1 σημ. τῆς σ. 57.

οὔτοι, "Ελληνές τιες, οἱ: Χρῖστος, σιδηροεργός, 25 ἐτῶν, Θεσσαλονικεὺς Κων/τινος, σιδηροεργός, τῆς αὐτῆς ἡλικίας, ἐκ Δράμας· Ἰωάννης Βοῦρβας, ἄεργος, 45 ἐτῶν, ἐκ Σερρών, "Ελλην ἐπὶ κκοος· Γεώργιος Γρηγορίου, 15 ἐτῶν, Θεσσαλονικεὺς καὶ Δημήτριος Ἀστερίου, κουλουροπόλης, 18ετής, ἐκ Μπάλλ-
 τζας¹, ἅπαντες κάτοικοι Θεσσαλονίκης, ἐξ ὧν οἱ τρεῖς πρῶτοι κατελήφθησαν ὑπὸ στρατιωτικοῦ τινος ἀποσπάσματος, καθ' ἣν στιγμήν, πτοηθέντες ὑπὸ τῆς ἐφόδου τῶν Ἀλβανῶν, ἔφευγον, ζητοῦντες ἄσυλον ἐν τινι ἐκεῖ που πλησίον κειμένη Ἰταλικῇ οἰκίᾳ, ἣς οἱ ἰδιοκτῆται, βλέποντες τὸν στρατὸν ἐρχόμενον, τρεῖς δὲ ἀγνώστους δρομαίως εἰσελαύνοντας, ἤρχισαν ἐπικαλούμενοι βοήθειαν διὰ κροανῶν, ὅτι «κομιτατζῆδες» εἰσήλθον εἰς τὴν οἰκίαν. Οἱ στρατιῶται τότε ἐπροβόλησαν κατ' αὐτῶν, ἀπατηθέντες, καὶ τοὺς ἐφόνευσαν. Οἱ δύο ἐπόμενοι ἐφορευθήσαν ὀλίγον ἀπωτέρω ὑπὸ τῶν Τουρκαλβανῶν κατὰ τὴν ἰδίαν ὥραν φεύγοντες, ὅτε καὶ πολλοὶ Βούλγαροι ὑπὸ τῶν ἰδίων ἐφορευθήσαν, ὑποθέτω δὲ ὅτι, καίτοι οἱ Ἀλβανοὶ οὔτοι, φανατικοὶ ὄντες, οὐδεμίαν ποιοῦνται συνήθως διάκρισιν μεταξὺ Χριστιανῶν, ἐν τούτοις ἐπὶ τοῦ προκειμένου, γνωρίζοντες βεβαίως ὅτι Βούλγαροι τὴν ἐθνικότητα εἶχον διαπράξει πάσας τὰς κακοουρίας τῆς προηγουμένης ἡμέρας, Βουλγάρους ἤβελον νὰ φονεύσασιν, ἀσχετῶς πρὸς τὴν ἐπ' αὐτῶν γενομένην δῆωσιν Βουλγαρικῶν, Ἑλληνικῶν καὶ Τουρκικῶν ἀκόμη οἰκιῶν, ἀλλὰ μὴ ὄντες εἰς θέσιν νὰ διακρίνωσι τὰς φυλὰς, μετὰ τῶν ἐπ' αὐτῶν συλληφθέντων καὶ ἐξοτωθέντων Βουλγάρων ἐφόνευσαν καὶ τοὺς δύο εἰρημένους "Ελληνας, συμφῶνως πρὸς τὸ ληφθὲν μέτρον, ὅπως φονεύηται πᾶς ὁ τρεπόμενος εἰς φνγὴν ὑποπτός, ὅπερ ἐγνωρίζον, ἐκτός δ' αὐτῶν καὶ τοὺς Βασίλειον Παζάνη, κροεοπόλην, ἐκ Σελίτσης², 18 ἐτῶν, ὃν συνήνητησεν ἐτέρα ὁμάς Ἀλβανῶν κατὰ τὴν αὐτὴν ἡμέραν καὶ ὥραν παρὰ τὰ σφαγεῖα τῆς πόλεως, καὶ Χρῖστον, ὑπηρέτην καφερείου, 18 ἐτῶν, ἐκ Κοζάνης, ὃν ἐφόνευσαν, θραύσαντες τὰς θύρας τοῦ καφερείου καὶ εἰσελθόντες ἐντὸς αὐτοῦ πρὸς διαρπαγὴν, τοῦ ὄχλου ὑποδείξαντος τοῦτον ὡς Βούλγαρον.

"Οργδοον θῆμα τῆς ἡμέρας ὑπῆρξεν ὁ ἐκ Κολινδρού 40ετής Καβάσης³ τοῦ ἐνταῦθα Γαλλικοῦ Ἀνκειῶν Guiraud⁴ Βασίλειος Κουμπούρας. Οὗτος,

1. Τὸ σημερινὸ Μελισσοχώρι τῆς Θεσσαλονίκης. Ἀπὸ τὴ Μπάλλτσα ὁ Βασίλειος Κωνσταντῖνος ἐξέδωκε στίς 20 Ἰουνίου τοῦ 1913 τὸ ἱστορικὸ του διάγγελμα πρὸς τὸν Ἑλληνικὸ λαὸ μὲ τὴν κήρυξιν τοῦ Ἑλληνοβουλγαρικοῦ πολέμου.

2. Ἡ Ἐράτυρα τῆς Κοζάνης.

3. Kavas, λέξι τουρκικῆ. Ὁ θυρωρός, ὁ κλητήρας ὑπουργείου τῆς παλαιᾶς Τουρκίας. Στὴν ἐποχὴ, ποὺ ἐξιστοροῦμε, ἐσήμαινε κυρίως τὸν ἰδιωτικὸ φύλακα Πρεσβείας, Προξενείου, Μητροπόλεως. Ὡς καβάσηδες χρησιμοποιοῦσαν, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, Ἀλβανούς.

4. Στὸν ἐπόμενον «κατάλογον τῶν φονευθέντων ἐν Θεσσαλονικῇ Ἑλλάθῃ» ἀναγράφεται «Guiraud», ποὺ εἶναι καὶ τὸ σωστό. Ἦταν Ἐμπορικὴ Σχολή, ποὺ πρωτολειτούργησε τὸ 1888 καὶ ἔφερε τὸ ὄνομα τοῦ ἱδρυτοῦ τῆς. Τὸ Λύκειο τοῦτο πρέπει νὰ εἶναι ἡ «Γαλλικὴ Σχολὴ Giraud», ὅπως ἀναγράφεται λαθασμένα, ποὺ σημειώνεται στὸν τοπογραφικὸ χάρτη τῆς παλαιᾶς Θεσσαλονίκης (1905), ὁ ὁποῖος ὑπάρχει στὰ ἀπομνημονεῦματα τοῦ

καθ' ἃ διατείνονται αἱ Ἀρχαί, ἐπωφεληθεὶς τῆς ἐν τῇ πόλει ἐπικρατήσεως καθ' ἅπασαν τὴν ἡμέραν ἐκείνην ἀνωμόλου καταστάσεως, εἶχε φρονέσει Ὁθωμανὸν τινα εἰσπράκτορα, μεθ' οὗ εἶχε προηγουμένα καὶ ὅστις, πρὶν ἢ ἐκπνεύσει κατήγγειλε τὸν εἰρημένον ὡς φονεύσαντα αὐτόν. Τὴν πληροφορίαν ταύτην θεωρῶ ὡς ἀπλὴν δικαιολογίαν τῶν Ἀρχῶν, ὑποθέτω δὲ ὅτι ἐφρονέθη, ἐκκληφθεὶς καὶ οὗτος ὡς Βούλγαρος.

Ἐκτὸς τούτων ἐπληροφορήθη ὅτι ἐν τοῖς ἕξω τῆς πόλεως καὶ εἰς μικρὰν ἀπ' αὐτῆς ἀπόστασιν κειμένοις λαχανοκήποις, οὗς καλλιεργοῦσιν Ἕλληνες χωρικοὶ ἐκ Μπαλτζας, ἐφρονέθησαν κατὰ τὴν ἰδίαν ὥραν δύο χωρικοὶ, ἐκκληφθέντες ὡσάτως ὡς Βούλγαροι ἔνεκα τῆς ἐνδυμασίας αὐτῶν καὶ διότι, εὐθὺς ὡς εἶδον τοὺς στρατιώτας ἐρχομένους, ἔσπευσαν νὰ κρυβῶσιν ἐντὸς τῶν καλυβῶν αὐτῶν. Λεπτομερείας ὅμως ἀναμφισβητήτους περὶ τοῦ φόνου αὐτῶν δὲν ἠδυνήθη ἔτι νὰ συλλέξω, καθ' ὅσον οἱ παρευρεθέντες συγχώριοι τῶν ἀπῆλθον ἔσπευσμένως εἰς τὸ χωρίον των, θθεν ἐκ τοῦ φόβου δὲν ἐπανῆλθον μέχρι σήμερον.

Ὅτι τὴν δευτέραν μεταμεσημβριῶν ὥραν τῆς εἰρημένης Πέμπτης ἤρξατο καταδίωξις, ἔχουσα τύπον σφαγῆς τῶν Βουλγάρων, ἐφρονέοντο δὲ καὶ ὀρθόδοξοι, δὲν ἐγνώριζον. Καὶ αὐτὸς ὁ Βαλῆς, ὃν ἀπεχαιρέτησα κατὰ τὴν ὥραν ἐκείνην, οὐδεμίαν εἶχεν εἶδῃσιν. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἤλθεν εἰς τὸ Προξενεῖον ὁ διευθυντῆς τοῦ λεηλατηθέντος καφενείου, ἐν ᾧ ἔλαβε χώραν ὁ φόνος τοῦ Χρίστον ἐκ Κοζάνης, καὶ μοι ἀνήγγειλε τὰ διαπραττόμενα κατὰ τὴν συνοικίαν Βαρδαρίου καὶ τὸν φόνον τοῦ Ἕλληνος τούτου. Ἔσπευσα ἄμεσως νὰ ποιήσωμαι ἐντόνως παραστάσεις τῷ Βαλῆ καὶ καταστήσω αὐτὸν ὑπεύθυνον διὰ τὸν γενόμενον φόνον Ἕλληνος, ἐπικαλεσθῶ δὲ τὴν ἄμεσον αὐτοῦ ἀντίληψιν. Ὁ Βαλῆς κατεπλάγη ἐκ τῆς πληροφορίας καὶ ἐδήλωσεν ὅτι αὐτὸς οὗτος ἤθελε πάραντα μεταβῆ εἰς τὸν τόπον τῶν σκηνῶν, ὅπως προλάβῃ τὴν ἐπέκτασιν τοῦ κακοῦ, ὅπερ καὶ ἔπραξεν, ἀλλὰ, δυστυχῶς, τὸ μεσολαβῆσαν διάστημα ἤρκεσεν, ὅπως μετὰ τῶν Βουλγάρων φονευθῶσι καὶ οἱ ἀνωτέρω ἀναφερόμενοι Ἕλληνες, τὸν φόνον τῶν ὁποίων ἐπληροφορήθη πολὺ βραδύτερον καὶ κατὰ διαλείμματα, διότι οἱ λαβόντες γινῶσιν αὐτῶν, Ὁθωμανοὶ ὄντες ὑπήκοοι, ἐφοβήθησαν νὰ προσέλθωσιν εἰς τὸ Προξενεῖον καὶ μοι ἀγγείλωσιν αὐτούς. Τὸ σημεῖον τοῦτο εἶναι τὸ μόνον σκοτεινόν, καθότι αἱ τοπικαὶ ἀρχαὶ ἐπεδειξάντο

* Ἀθαν. Σουλιώτη - Νικολαΐδη. Βρισκότανε στὸ ἀνατολικὸ τμήμα τῆς πόλεως καὶ βορείως τῆς Ἐγνατίας ὁδοῦ.

Τὸ σχολεῖο τοῦτο, καθὼς καὶ ὅλα τ' ἄλλα γαλλικὰ Σχολεῖα τῆς Θεσσαλονίκης, τελούσε κάτω ἀπὸ τὴν προστασία τῆς «Mission Laïque», μεγάλης γαλλικῆς εκπαιδευτικῆς Ἐταιρείας, ποὺ εἶχε τὴν ἔδρα της στὸ Παρίσι καὶ σκοπὸ της τὴ διάδοσι τῆς γαλλικῆς γλώσσης καὶ παιδείας στὶς γαλλικὰς ἀποικίας καὶ στοὺς λαοὺς τῶν ξένων χωρῶν, ἐνῶ ἀπέκρουε ἐντονα τὸν προσηλυτισμὸν, ποὺ τῆς προκαλοῦσε ἀποτροπιασμὸν, καθὼς ἐδήλωνε ὁ πρόεδρος της. Βλ. τὴ μελέτη τοῦ Παντ. Κοντογιάννη, Σχολεῖα ἁλλοφύλων ἐν Θεσσαλονίκῃ, «Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον» 1910, σ. 172.

ἐν γένει εἰλικρινῆ καὶ ἔμφρονα διαγωγὴν, ὥστε κατώρθωσαν νὰ προλάβωσι μεγάλα δυστοχήματα. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ εἰργάσθησαν δραστηρίως καὶ κατώρθωσαν νὰ συλλάβωσι τοὺς Τουρκαλβανούς καὶ ἄρωσιν αὐτοὺς ἐκ τοῦ μέσου, ὅπως οὕτω ἡ ἐξουσία ἐν ψυχραϊμία δυνήθῃ νὰ προβῆ εἰς τὸ ἔργον τῆς. Οὐ μόνον δὲ τοῦτο, ἀλλὰ καὶ ὀλόκληρον τὸ ἐκ Πριζρένης τάγμα ἀπεστάλη τὴν ἐπομένην σιδηροδρομικῶς εἰς Σέρρας.

Περὶ τῶν φόνων τῶν ἀνωτέρω Ἑλλήνων ὀμίλησα καὶ χθὲς διὰ μακρῶν μετὰ τοῦ Βαλῆ, μοὶ ἐξέφρασε δ' οὗτος τὴν λύπην του καὶ τὴν ἀπορίαν του, ἀφοῦ ἡ στρατιωτικὴ δύναμις ἐγνώριζεν ὅτι μόνον Βούλγαροι κατεδιώκοντο. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι καθ' ὅλην τὴν γενομένην ὑπὸ τοῦ στρατοῦ καὶ τῆς ἀστυνομίας καταδίωξιν οἱ ἐπικαλούμενοι τὴν Ἑλληνικὴν αὐτῶν ἐθνικότητα ὀρθόδοξοι ἐπροστατεύοντο κατὰ ἐνδοχομένης συγχύσεως, ὅτι δὲ πάντες οἱ ζητήσαντες τὴν συνδρομὴν τοῦ Προξενείου ἐκ τῶν συλληφθέντων ἀπελόθησαν τῇ ἐνεργείᾳ αὐτοῦ¹.

Νέα ἔκθεσί του, διορθωτικῆ τῆς προηγουμένης, στάλθηκε ἀρκετὲς μέρες ἀργότερα, μαζί μὲ κατάλογο τῶν Ἑλλήνων ποὺ σκοτωθῆκανε ἢ τραυματιστήκανε:

«Συνεχίζων τὴν ὑπ' ἀριθ. 189 ἀπὸ 23 λήξ. μηνὸς ἔκθεσίν μου, λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ ὑποβάλω συνημμένως τῇ Υ.Ε. νέον κατάλογον² τῶν κατὰ τὴν

1. ΑΥΕ/ΚΥ. 189 - ἐμπ./23-4-1903.

2. Κατάλογος τῶν κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς 17ης Ἀπριλίου 1903 φονευθέντων ἐν Θεσσαλονίκῃ Ἑλλήνων ἐν τῇ κατὰ τῶν Βουλγάρων καταδίωξει τοῦ Ὀθωμανικοῦ στρατοῦ.

1) Χρῆστος, σιδηροδρογός, ἐτῶν 25, Θεσσαλονικεὺς.

2) Κωνστ. Ἰωάννου, σιδηροδρογός, ἐτῶν 25, ἐκ Κατερίνης, κατοικῶν ἐν Θεσσαλονίκῃ, ὑπάλληλος τοῦ ἀνωτέρω.

3) Ἰωάν. Βούρβας, ἄεργος, ἐτῶν 45, ἐκ Σερρών, Ἕλλην ὑπήκοος.

4) Γεώργ. Γρηγορίου, ἐτῶν 15, Θεσσαλονικεὺς.

5) Βασίλ. Τζιλέκας ἢ Εὐθιμίου, ὑπέρτερος Κρεοπωλείου, ἐτῶν 20, ἐκ Σελίτσας, κάτοικος Θεσσαλονίκης.

6) Χρῆστος Καμπούρης, ὑπέρτερος Καφενείου, ἐτῶν 18, ἐκ Λεσκάτης, κάτοικος Θεσσαλονίκης.

7) Βασίλ. Μπαρούτης, καβάσης τοῦ λυκείου Guiraud, ἐτῶν 40, ἐκ Κολινδροῦ, κάτοικος Θεσσαλονίκης, ἔργαμος.

8) Χαράλ. Παπέσης, κρεοπώλης, ἐτῶν 30, ἐκ Μπάλτζας, κάτοικος Θεσσαλονίκης.

Ἔργαμος.

9) Ἰωάν. Καραγκούνης, κηπουρός, ἐτῶν 40, Θεσσαλονικεὺς. Ἔργαμος.

10) Στυλιανὸς Σταματίου, ὑπέρτερος τοῦ ἀνωτέρω, ἐτῶν 16, ἐκ Σωχοῦ, κάτοικος Θεσσαλονίκης.

11) Σαρακῖνος Μουῦσος, κηπουρός, ἐτῶν 30, ἐκ Σωχοῦ, κάτοικος Θεσσαλονίκης. Ἔργαμος.

12) Ἰωάν. Γεωργίου, κηπουρός, ἐτῶν 28, ἐκ Σωχοῦ, κάτοικος Θεσσαλονίκης. Ἔργαμος.

Κατάλογος τῶν κατὰ τὴν αὐτὴν ἡμέραν τραυματισθέντων.

1) Δημ. Ἀστερίου Καστανᾶς, κουλουροπόλης, ἐτῶν 18, ἐκ Μπάλτζας. Νοσηλευόμενος.

2) Γεώργ. Ταρλαντᾶς, κηπουρός, ἐκ Μπάλτζας. Ἰαθεῖς.

3) Ἀθανάσιος Κουσουδῆς, κηπουρός, ἐκ Μπάλτζας, Ἰαθεῖς ὡσαύτως.

ἐπιούσαν τοῦ Βουλγαρικοῦ ἀναρχικοῦ κινήματος φονευθέντων ἐν τῇ ὑπὸ τῶν Τούρκων καταδιώξει Ἑλλήνων, οἵτινες, δυστυχῶς, δὲν ἦσαν δέκα, ὡς ἔρχον τὴν τιμὴν νὰ ἀναφέρω τῇ Υ.Ε. διὰ τῆς εἰρημένης ἐκθέσεώς μου, ἀλλὰ δώδεκα ἐν ὄλῳ. Ἐν τῷ ὑποβαλλομένῳ καταλόγῳ σημειοῦνται ὡς φονευθέντες οἱ ἐπτὰ ἐκ τῶν ὀκτώ, οὗς ὀνομαστὶ ἀνέφερον ἐν τῇ προηγουμένῃ ἐκθέσει μου, διορθωθέντων τῶν ὀνομάτων τινῶν ἐξ αὐτῶν καὶ τῶν χωρίων, ἐξ ὧν κατήργητο, καθ' ὅσον αἱ πρῶται περὶ αὐτῶν πληροφορίες δὲν ἦσαν πλήρεις, ἀντὶ δὲ τοῦ ἐν τῇ ἐκθέσει Δημ. Ἀστερίου, ὅστις ἀπλῶς ἐτραυματίσθη, ἀναγράφεται ἡδὴ ἐν τῷ καταλόγῳ ἕτερος ἐκ Μπάλτζας Ἑλληνας, ὁ κρησοπώλης Χαράλ. Παπέσης, φονευθεὶς κατὰ τὴν ἰδίαν ἡμέραν. Ὅσον ἀφορᾷ τοὺς ἐν τῇ ὑποβληθείσῃ ἐκθέσει μου ἀναφερομένους δύο λαχανοκηπουροὺς ἐκ Μπάλτζας, οὗτοι, σημειούμενοι ἐν τῷ τέλει τοῦ συνημμένου καταλόγου, ἐτραυματίσθησαν, εὐτυχῶς, μόνον, ἰαθέντες ἔκτοτε. Ἀλλὰ, δυστυχῶς, ἐκτός τῶν ἀνωτέρω ὀκτῶ φονευθέντων ἔσχομεν καὶ τέσσαρας ἑτέρους τὴν ἡμέραν ἐκείνην, τοὺς ὑπ' ἀριθ. 9-12 τοῦ καταλόγου, κηπουροὺς ὡσαύτως, διαμένοντας ἐν καλύβῃ τινὶ ἐν τοῖς παρὰ τὴν πόλιν λαχανοκίποις, τοὺς ὁποίους τῇ ὑποδείξει φανατικῶν μουσουλμάνων ἀθιγγάνων στρατιῶται μετ' ἀστυνομικῶν ὀργάνων ἐφόνευσαν μεθ' ὅλας τὰς διαμαρτυρίας αὐτῶν ὅτι δὲν ἦσαν Βούλγαροι. Ἀλλ' ἀντιληφθέντες κατόπιν ὅτι τὸ κακούργημά των ἤθελεν ἀνακαλυφθῆ, ἔθεσαν πῦρ εἰς τὴν καλύβην, ὅπως πιστευθῆ ὅτι ἀντέστησαν οὗτοι καὶ διέδωσαν ὅτι ἐν αὐτῇ ἐκρύπτοντο Βούλγαροι, οἵτινες ἔρριψαν βόμβας κατὰ τῶν στρατιωτικῶν, οὗτω δὲ ἐνόμιζον πάντες, καὶ αὐτὸς ὁ Βαλῆς καὶ οἱ πρόξενοι, ὡς καὶ ἐγώ, ὅτι ἐπρόκειτο περὶ Βουλγάρων, μέχρι πρὸ τεσσάρων ἡμερῶν, ὅτε προσελθοῦσα ἐνώπιόν μου ἡ χήρα τοῦ Καραγκούνη, ἣτις παρέστη μάρτυς τῆς φρικώδους σκηρῆς, μοὶ διηγῆθη τὰ διατρέξαντα, ἅτινα ἐπιβεβαιωθέντα δι' ἐπὶ τόπον ἐρεύνης ἔσπευσα νὰ γνωρίσω τῷ Βαλῆ, δηλώσας ρητῶς αὐτῷ ὅτι ὄφειλε νὰ προβῆ εἰς ἀνακρίσεις, ἵνα ἀνακαλυφθῶσι καὶ τιμωρηθῶσιν οἱ ἔνοχοι τοιούτων ἀπαισιῶν κακούργημάτων.

Ἀντίγραφον τοῦ συνημμένου καταλόγου ἐν Τουρκικῇ μεταφράσει ἐνεχείρισα τῷ Βαλῆ, ἐλθὼν δ' οὗτος χθὲς παρ' ἐμοὶ μοὶ ἐξέφρασε καὶ αὐτὴς τὴν βαθυτάτην αὐτοῦ διὰ τοὺς γενομένους φόνους ὀρθοδόξων θλίψιν καὶ ἀφοῦ μοὶ ἀνεκοίνωσεν ὅτι ὁ Τουρκικὸς λαὸς τῆς πόλεως, λαβὼν γινῶσιν αὐτῶν, κατεβλήθη ὡσαύτως, μοὶ διεβίβασε καὶ ἐκ μέρους αὐτοῦ τὰ αὐτὰ αἰσθήματα.

Ὁ Βαλῆς ἄριστα κατανοεῖ, ποία βλάβη ἐπέρχεται εἰς τὰ ὀθωμανικὰ συμφέροντα ἐκ τῆς ἐπισήμου βεβαιώσεως τοῦ φόνου δώδεκα Ἑλλήνων ἐν ὄρα καθ' ἣν τριάκοντα μόνον ἐφονεύοντο Βούλγαροι καὶ ὅτι ἤθελεν ἐξηγηθῆ ὡς σφαγὴ γενικὴ ὁ φόνος αὐτῶν, διὰ τοῦτο δὲ φιλικῶς ὅλως μοὶ ἐξήγησεν ὅτι ἤθελεν ἐξυπηρετηθῆ τὰ Βουλγαρικὰ συμφέροντα, ἂν ἐπροκαλεῖτο ἡ προσοχὴ τῶν ἐχθρικοῦς διακειμένων πρὸς τὴν Τουρκίαν Προξένων ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου καὶ μοὶ ὑπέδειξε ἐπὶ τὸ συμφέρον ἦτο νὰ ἀποφύγωμεν τὸν πάταγον, μὴ

δηλώσωμεν δ' ἐπισήμως εἰς τοὺς ξένους τὸν ἀκριβῆ ἀριθμὸν τῶν φονευθέντων. Ἐν τούτοις, ἀναγνωρίζων πληρέστατα ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ περιέλθῃ ἀπαρατήρητον τὸ γεγονός, μοι ὑπεσχέθη ὅτι θὰ ἔδιδεν ἀσπληρὰ διαταγὰς πρὸς ἀνακάλυψιν τῶν ἐνόχων καὶ πρὸ πάντων τῶν δολοφόνων τῶν τεσσάρων κηπουρῶν. Πράγματι δὲ χθὲς μετὰ μεσημβρίαν μετέβῃ ἐπὶ τόπον ὁ διευθυντῆς τῆς ἀστυνομίας καὶ ἐπὶ παρουσία τῆς συζύγου τοῦ φονευθέντος ἀρχικηπουροῦ Καραγκούνη, ἀποσταλείσης ἐκεῖ παρ' ἐμοῦ, προέβῃ εἰς ἐρεύνας καὶ ἀνακρίσεις, αἰτίως κατέδειξαν ὅτι τὸ ἔγκλημα ἐτελέσθη, χωρὶς οἱ φονευθέντες νὰ ἀντιτάξωσιν ἀντίστασιν. Αἱ ἀνακρίσεις θέλουσιν ἐξακολοθηθεῖν καὶ θέλω παρακολουθηθεῖν τὸ ζήτημα, ὅπως ἐπιτευχθῇ ἡ τιμωρία τῶν ἐνόχων, οὕτω δὲ δοθῇ ἔν παραδείγμα, ὡς ἄλλωστε ἐδήλωσα τῷ Βαλῆ, καὶ μὴ σφαγῶσιν ἀδιακρίτως καὶ Ἕλληνας, ἐν ᾗ περιπτώσει νέαι βουλγαρικά ἀπόπειραι ἤθελον ἐξεγείρει τὸν φανατισμὸν τοῦ Ὀθωμανικοῦ ὄχλου καὶ τῶν ἀστυνομικῶν ὀργάνων.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ὀφειλομένην παρ' αὐτοῦ ἐνέργειαν, ὅπως αἱ χῆραι καὶ τὰ ὄρφανὰ τῶν φονευθέντων τύχῳσι βοηθείας ὑπὸ τῆς Ὀθωμανικῆς κυβέρνησεως, ἀνωμολόγησε μὲν ὁ Βαλῆς ὅτι δικαίως προεβλήθη τοιαύτη ἀξίωσις, ἀλλὰ μοι εἶπεν ὅτι δὲν ἠδύνατο νὰ ἀναλάβῃ ἐπίσημον ὑποχρέωσιν, ὅτι ὁμῶς αὐτὸς καὶ ἐξ ἰδίου του καὶ ἐκ συνεισφορῶν ἤθελε προνοήσῃ νὰ χορηγηθῇ ἀνάλογος συνδρομὴ εἰς τὰς ἀποφραμισθείσας οἰκογενείας, ἐδέχθη δὲ νὰ ἀποστείλῃ αὐτῷ τὰς συζύγους τῶν φονευθέντων, ὅπως ἐξετάσῃ τὰ κατ' αὐτὰς καὶ προβῇ εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τῆς ὑποσχέσεως του. Οὕτω ἀποπέμνω αὐτῷ σήμερον μετὰ μεσημβρίαν τὰς χήρας καὶ τὰ ὄρφανὰ τῶν φονευθέντων Βασίλ. Μπαρούτη καὶ Ἰωάν. Καραγκούνη, ἐπιφυλάσσομαι δὲ νὰ ἀναφέρω τῇ Υ.Ε. τὸ ἀποτέλεσμα»¹.

Ἐκεῖνο, ποὺ συνάγει κανεὶς ἀπὸ τὴν ἀνάγνωσιν τῆς παραπάνω ἐκθέσεως, εἶναι ὅτι ὁ Βαλῆς μεταχειρίστηκε ὅλη τὴν πονηρίαν τῶν Τούρκων καὶ περιορίστηκε στὴν τυπικὴ ἔκφρασι τῆς λύπης του γιὰ τὸν θάνατο Ἐλληνῶν, χωρὶς νὰ ἀναλάβῃ οὐσιαστικὰ καμιά δεσμευτικὴ ὑποχρέωσιν.

Τὸ ἐπόμενο ἔγγραφο του, μὲ τὸ ὁποῖο διαβιβάζει καὶ κατάλογο Ἑλλήνων, ποὺ εἶχαν συλληφθῆ ἀπὸ τὶς Τουρκικὰς Ἀρχάς, ἀλλὰ ἀπολυθῆκανε ὕστερ' ἀπὸ τὶς ἐνέργειάς του, ἔχει ἀπολογητικὸ χαρακτήρα καὶ ἀποκρούει τὶς ἐναντίον του κατηγορίας, ποὺ τὶς θεωρεῖ συκοφαντικὰς.

« Ὑποβάλλω κατάλογον², περιέχοντα τὰ ὀνόματα πάντων τῶν ὑποχθειθέν-

1. ΑΥΕ/ΚΥ. 222 - ἐμπ./5-5-1903.

2. Κατάλογος Ἑλλήνων σπλημφθέντων ὑπὸ τῶν Ὀθωμανικῶν ἀρχῶν ἐν Θεσσαλονικίᾳ μετὰ τὸ Βουλγαρικὸν ἀναρχικὸν κίνημα τῆς 16ης Ἀπριλίου 1903 καὶ ἀποφυλακισθέντων τῇ ἐνεργείᾳ τοῦ Γενικοῦ Προξενείου τῆς Ἑλλάδος.

1) Κων/τίνας Δημητρίου, ξυλουργός, ἐκ Νεστορίου.

2) Μιχ. Δημητρίου, κρεοπώλης, ἐκ Σερραῶν.

3) Γιαννάκης Στεργίου, μοναχὸς χωρίου Μεσημέριον Βοδενῶν.

των μοι ὡς συλληφθέντων καὶ παρ' ἐμοῦ ἔκτοτε ἀποφυλακισθέντων προκρίτων ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ καὶ ἄλλων Ἑλλήνων, ὧν ὁ ἀριθμὸς ἀνέρχεται εἰς 24, μετὰ τῆς πληροφορίας ὅτι, καθ' ὅσον γνωρίζω, οὐδὲν ἄλλο προξενεῖον ἐπέτυχεν ἀποφυλακίσεις, πολλῶ δ' ἦσσαν τὸ Ρωμουνικὸν καὶ τὸ Σερβικόν, ὡς ἐδημοσιεύθη ἐν τῇ Ἀθηναϊκῇ ἐφημερίδι «Ἐμπρός»¹ μετ' ἄλλων ψευδολογιῶν, χαρακτηρι-

- 4) Βάνης Δημιτρῆς, ἐκ Βλαδόβου Βοδενῶν.
- 5) Εὐάγγελος Τρέπκος, ἐκ Βλαδόβου Βοδενῶν.
- 6) Γιαννάκης Τόμς, ζωέμπορος, ἐκ Νιζσόπολεως Μοναστηρίου.
- 7) Εὐάγγελος Χατζηναντωνίων, ἐκ Γουμέντζης.
- 8) Χρῆστος..., κρεοπώλης ἐκ Θεσσαλονίκης.
- 9) Πέτρος Παντούλας, ἐκ Θεσσαλονίκης.
- 10) ὁ υἱὸς αὐτοῦ Κων/τῖνος
- 11) ὁ γαμβρὸς αὐτοῦ Τάντσος Πέικος.
- 12) Χρῆστος Ἀθανασίου, ἐκ Μπάλτζας Θεσσαλονίκης.
- 13) Ἀθαν. Βόνιος, ἐκ Μπάλτζας Θεσσαλονίκης.
- 14) Εὐάγγελος Γιόφκος, ἐκ Σερρών.
- 16) Κων/τῖνος Τούσης, ἐξ Ἀσβεστοχωρίου Θεσσαλονίκης.
- 16) Χρῆστος Λέκος, ἐξ Ἀσβεστοχωρίου.
- 17) Νικόλ. Ρεφιδιάδης, ἐκ Γενιτζῶν.
- 18) Νικόλ. Χρηστομιάνος, βιβλιοπώλης, ἐκ Στρομνιτζης.
- 19) Ἡλ. Πάσχα, ἐκ Λιγκοβάνης Λαγκαδά.
- 20) Δημ. Σπύρον, ἐκ Λαϊνῶν Λαγκαδά.
- 21) Ἀθαν. Κύρτζη Νάλης, ἐκ Μοριχόβου Μοναστηρίου.
- 22) Δημ. Πρωτογύρου, ἔμπορος, ἐκ Στρομνιτζης.
- 23) Νικόλ. Χαραλαμπίδης, ἐκ Στρομνιτζης.
- 24) Νάκης Ἀλεξίου, ἐκ Γευγελῆς.

Οὐδεὶς ἄλλος ἐγνώσθη ὡς φυλακισμένος οὐδὲ προσήλθε τις εἰς τὸ Προξενεῖον, ἀγγέλων φυλάκισαν ἕτερον ὀρθοδόξον.

1. Στὸ «Ἐμπρός» τῆς 8ης Μαΐου εἶχε δημοσιευτὴ ἀνώνυμο ἄρθρο, γραμμένο, φυσικά, ἀπὸ τὸν διευθυντὴ τοῦ Δημ. Καλαποθάκη, καὶ σχετιζόμενο μὲ τὴν κατάστασι, ποὺ εἶχε διαμορφωθῆ ὕστερ' ἀπὸ τὰ γεγονότα τῆς Θεσσαλονίκης, μὲ διενεῖς κατηγορίες κατὰ τοῦ Εὐγενειάδη. Ἀντιγράφω ἀπὸ αὐτὸ τὴν ἐπιμαχὴ περικοπὴ. «Ὁ Πρόξενος Θεσσαλονίκης κ. Εὐγενειάδης, ὅστις ἐμελέτησε καλῶς τὴν ἐν Μακεδονίᾳ κατάστασιν, εἶχεν ἴδιον τρόπον ἀντιλήψεως. Πρὸ τῶν ταραχῶν ἐβλεπε θριάμβους Ἑλληνικοὺς καὶ ἀπεκοίμιζε τὴν Κυβέρνησιν Δηλιγιάννη δι' αἰσιοδοξίας ἀσυγχαρήτου. Ὅταν αἱ ταραχαὶ ἐξεργάγησαν, ἀπάλεσε τὸ θάρρος του καὶ δὲν ἐτόλμησε νὰ ἐξέλθῃ τοῦ κατωφλίου τοῦ Προξενείου, ὡς οἱ ἄλλοι πρόξενοι, οὔτε μετέβη εἰς τὸ μέρος, ἐνθα ἔλαβον χώραν αἱ σκηναὶ, οὔτε περιήλθε πρὸς ἐνθάρρυσιν τὴν Ἑλληνικὴν συνοικίαν οὔτε μετέβη εἰς τὸ Διοικητήριον, ὅπως ζητήσῃ τὴν ἀπόλυσιν ἀδικῶς συλληφθέντων Ἑλλήνων, ὡς ἐπαζαν οἱ πρόξενοι τῆς Ρουμανίας καὶ τῆς Σερβίας. Αὐτὸς δ' ἡρώων Βιλιώττης, Πρόξενος τῆς Ἀγγλίας, θέλων νὰ συνεννοηθῇ μετ' αὐτοῦ, μετέβη εἰς τὸ Ἑλληνικὸν Προξενεῖον μόνος. Ὑπὸ τοιοῦτους ὄρους ἐννοεῖ ἕκαστος, ποίαν σημασίαν ἔχουν αἱ ἐνθαρρυντικαὶ ἐκθέσεις ἀνδρὸς ὁμολογουμένως ἐπιμελοῦς καὶ πατριωτικοτάτου, ὅστις ὁμοῦ ἄλλοτε μὲν χάνει τὴν δύναμιν τῆς κρίσεως καὶ ἄλλοτε τὴν δύναμιν τῆς δράσεως...».

Ἀπὸ τῆς ἐκθέσεως ὁμοῦ τοῦ Εὐγενειάδη — κι ὄχι μόνον ὅσες δημοσιεύομε — φαίνεται

ζουσών την ποιότητα του έντεϋθεν επιστείλαντος ή του έν Ἀθήναις ύποβολέως.

Και μεταξύν τών ψευδολογιών τούτων, έν αις και εκείνη ότι άπεκοίμιζα, δήθεν, την κυβέρησην δι' αισιοδοξίας άσνγχωρήτου, άναγράφεται και έτέρα,

πώς ό τότε Γενικός Πρόξενος της Ἑλλάδος στη Θεσσαλονίκη ενημέρωνε ίκανοποιητικά την Ἑλληνική Κυβέρνηση, αναπτύσσοντας αξιόλογη δραστηριότητα, ιδίως μέ τις σχέσεις πού διατηρούσε μέ τις τοπικές Τουρκικές Ἀρχές, τις όποιες έκρινε μέ ρεαλισμό ως άνίκανες ή, τουλάχιστον, όχι άδέσμευτες. Ἀλλά και τόν Βουλγαρικό κίνδυνο δέν τόν ύποτιμοϋσε. Νομίζω, λοιπόν, πως δέν είναι σωστό νά δεχθοϋμε ότι «έβλεπε θριάμβους Ἑλληνικούς και άπεκοίμιζε την Κυβέρνησιν...». Είχε, βέβαια, ύποστηρίξει πως δέν θεωρούσε δυνατή τη Βουλγαρική εξέγερση μέσα στη Θεσσαλονίκη (βλ. τό ύπ' άριθ. 143 - έμπ./27 Μαρτίου 1903 έγγραφό του, στό τέλος τοϋ προηγούμενου κεφαλαίου). Ἀλλά κι άν τη θεωρούσε δυνατή, τί μέτρα θά μπορούσαν νά παρθοϋν από Ἑλληνικής πλευράς, γιά νά την έμποδίσουν; Ἐπίσης δέν θεωρούσε δυνατή μιá γενική εξέγερση, πράγμα, άλλωστε, πού δέν πραγματοποιήθηκε ποτέ. Ἐτσι σέ έγγραφό του (ΑΥΕ/ΚΥ. 96 - έμπ./9-3-1903) πρós τόν Σκουζέ έγραφε: «έξακολουθώ νά μη θεωρῶ πιθανήν την εξέγερσιν... Μεμονωμένα χωρία σχισματικά είναι ένδεχόμενο νά βιασθῶσιν, όπως εξέγερθῶσιν, όποτε, βεβαίως, δέν δύναται νά παρأسρη την Ἐθρῳπή εις νέας άποφάσεις, εκτός εάν ό εθελιαμός, όστις, ως πληροφοροϋμαι, κατέχει τόν μουσουλμανικόν όχλον, έσπάρει εις σφαγές και όμότητας, ότε θέλει δημιουργηθῆ κατάστασις, ής οϋδεις δύναται νά προΰη την σοβαρότητα και τάς συνεπείας». Σέ άλλο πάλιν έγγραφό του, άπευθυνόμενο κατά τις παραμονές τοϋ Ἡλίν-Ντέν πρós τόν τότε Ὑπουργό Ἐξωτερικῶν Πρωθυπουργό Δημ. Ράλλη, έπανελάμβανε ότι «γενικώτερον χαρακτήρος εξέγερσιν δέν θεωρεῖ δυνατήν» (ΑΥΕ/ΚΥ. 301 - έμπ./14-7-1903). Μήπως όμως και ό έμπειρότατος και διορατικώτατος Billiotti δέν είχε την ίδια γνώμη; Σέ συνέντευξί του (βλ. «Ἐμπρόσ» τής 24ης Φεβρουαρίου, σ. 1) έδήλωνε πως οι συμμορίες τών κομιτατζήδων, χωρίς έξωτερική βοήθεια, δέν θά μπορούσαν νά εξέγειρουν όχι μόνον όλόκληρη τη Μακεδονία, άλλ' οϋτε και αυτά τά σχισματικά χωρία. Τό πολύ -πολύ νά δημιουργοϋσαν κατά την άνοιξη άνωμαλίες.

Είναι γεγονός ότι ό Εϋγενειάδης δέν ύπήρξε άγωνιστικός τύπος. Ἐπιθυμοϋσε νά δή τοϋς Βουλγάρους νά έξουδετερώνωνται από τοϋς Τούρκους, ενώ άπέκρουε τόν ένοπλο άγωνα τών Ἑλλήνων, γιατί φοβότανε, πως ή έπέμβασι τους θά είχε ως άποτέλεσμα τη διατάραξι τών σχέσεων Ἑλλάδος και Τουρκίας, γιά την άποκατάστασι τών όποιων είχε πολύ έργασθῆ, θεωρώντας την ζωτικήν άνάγκη γιά τόν Ἑλληνισμό. Ἡ διατάραξι αυτή θά έφερνε, κατά τη γνώμη του, τό Ἑλληνικό Βασίλειο σέ νέο θανάσιμο κίνδυνο, πού προσαθοϋσε νά τόν άποτραβῆ. Φυσικά, ή άνικανότης τών Τούρκων νά καταστείλουν τη δράσι τών Βουλγάρων τόν είχε άπογοητεύσει και γιά τοϋτο άπέδιδε τόση σημασία, ύστερ' από την εισαγωγή τών μεταρρυθμίσεων, στην άναδιοργάνωσι τών Τουρκικῶν δυνάμεων άσφαλείας από τοϋς Εδρῳπαίους. Γιά νά συνοψίσω, ό Εϋγενειάδης, όπως πολύ σωστά έγραψανε ό Α ο υ ρ δ α ς, έ.ά., σ. 6, «άντιπροσώπευε τό πνεϋμα και την πολιτική τοϋ Ἑλληνισμοϋ άμέσως έπειτα από την καταστροφή τοϋ 1897», δηλ. τό πνεϋμα τής ήττοπαθείας. Μόνον έτσι μπορεί νά κριθῆ, δίχως νά άδικηθῆ. Ἄλλο, βέβαια, άν ή γραμμή, πού άκολουθοϋσε, δέν ήταν ή ένδεδειγμένη γιά την Ἑλληνική ύπόθεσι, καθώς μάλιστα άπέδειξαν τά πράγματα, όταν αυτή έγκαταλείφθηκε. Γιά την έλλειψι άγωνιστικότητος και, γενικά, τις άντιλήψεις του κρίθηκε άστυρά από την Α υ γ ε ρ ι ν ο υ, έ.ά., σ. 29-30, και από τόν Ἀ ρ γ υ ρ ο π ο υ λ ο σ τ á Ἀπομνημονεύματα του από τόν Μακεδονικόν άγωνα (σ.7 κ.έ.). Ὁ τελευταίος γράφει χαρακτηριστικά γι' αυτόν, πως «είχε καταθέσει τά όπλα, προτοϋ πολεμήση» (σ.9).

ἀσύστολος αὐτῇ, ὅτι, δῆθεν, δὲν ἐξῆλθον τοῦ Προξενείου¹, ἐνῶ πρῶτος ἐγὼ τὴν προίαν, μετὰ τὸ ἀναρχικὸν κίνημα τῆς νυκτός, ἔσπευσα, καίτοι γνωρίζων τὸ κατ' ἐμοῦ μῖσος τῶν Βουλγάρων, νὰ ἐπισκεφθῶ τοὺς συναδέλφους μου, ὅπως συνεννοηθῶ μετ' αὐτῶν περὶ τῆς καταστάσεως, νὰ μεταβῶ δὲ ἀμέσως κατόπιν εἰς τὸ Διοικητήριον πρὸς συνάντησιν τοῦ Γενικοῦ Διοικητοῦ καὶ τοῦ ἐκεῖ εὐρισκομένου Στρατάρχου, μεθ' ὧν συνειροήθη καὶ οὗς ἐνεθάρρυνα εἰς τὴν λήψιν μέτρων ἀποφασιστικῶν πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς τάξεως καὶ ἀποφυγὴν σφαγῶν. Ἐν τῷ Διοικητηρίῳ, ἔνθα παρέμεινα μέχρι τῆς 2ας ὥρας μ.μ., συνήρτησα μόνον τὸν Γενικὸν Πρόξενον τῆς Ρωσίας, μεθ' οὗ ἀντήλλαξα ἰδιαίτερος γνώμας. Οὗτος ἐδήλωσε κατόπιν τῷ Γενικῷ Διοικητῇ ὅτι οὐδεμίαν καὶ αὐτὸς εἶχεν ἀντίρροσιν, ὅπως ληφθῶσιν ἀδστηρότατα μέτρα πρὸς καταστολὴν τῶν ταραχῶν.

Καὶ κατὰ τὰς ἐπομένας ἡμέρας δὲν ἔπαυσα νὰ συνεννοῶμαι μετὰ τῶν συναδέλφων μου καὶ τοῦ Γενικοῦ Διοικητοῦ, μεταβαίρων ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς τὸν οἶκόν του πρὸς ἀποφυγὴν παρεξηγήσεων ἐκ μέρους τῶν καταγγελλόντων ἡμᾶς ὡς προδίδοντας εἰς τὰς τοπικὰς Ἀρχὰς τοὺς Βουλγάρους, ἐν οἷς καὶ τινες τοῦ Προξενικοῦ Σώματος. Ἀλλὰ καὶ τὴν δοξολογίαν ἐπὶ τῇ εορτῇ τῆς Α.Μ. τοῦ Βασιλέως ἐτέλεσα μετὰ μεγαλοπρεπειάς, μολοντί οἱ πλεῖστοι τῶν προκοίτων τῆς ἡμετέρας παροικίας προσεπάθησαν, ὑποδεικνύοντες τοὺς κινδύνους, νὰ μὲ ἀποτρέψωσιν, ἐν οἷς καὶ ὁ Μητροπολίτης², ὅστις μετὰ πολλὰς παρακλήσεις ἐδέχθη νὰ παρευρεθῇ...». Καὶ προσέθετε ὅτι ὅλα αὐτὰ τὰ ἔγραφε, «φοβούμενος τὰ σκοφαντικὰ καὶ μοχθηρὰ δημοσιεύματα», ποὺ πολλὰς φορὰς καταστρέφουν ὑπολήψεις καὶ ἐντίμους ὑπαλλήλους. Στὸ τέλος ἐτόνιζε «τὴν προσήλωσιν εἰς τὸ καθήκον τῶν ὑπαλλήλων τοῦ Προξενείου κατὰ τὰς κρίσι-

1. Ἄπ' ὅσα γράφει ἡ Α ὕ ε ρ ι ν ο ὕ στὸ προαναφερόμενο βιβλίον τῆς, φαίνεται πὼς ἐκεῖνη διαβίβασε στὸν Καλαποθάκη τὴν καταγγελία τοῦτη. Ἐστὶ κατηγορεῖ τὸν Εὐγενειάδη, πὼς, ἐνῶ οἱ ἄλλοι πρόξενοι «ἔσπευσαν αὐτοπροσώπως ἐπὶ τοῦ τόπου τῆς τραγωδίας, αὐτὸς, ἅμα τῷ ἀκούσματι τῶν ἐκρήξεων, ἐκλείσθη ἐν τῷ Προξενεῖῳ, ἔνθα καὶ ἡ κατοικία του, περιφρουρούμενος ἀπὸ Ὄθωμανοὺς στρατιώτας, οὗς ἐκάλεσε πρὸς προφύλαξιν (σ. 32). Ὅπως ὁμοῦ βλέπομε, τὴν κατηγορία αὐτὴ τὴν ἀποκρούει ὁ Εὐγενειάδης μὲ ἀγανάκτησιν, προβάλλοντας μάλιστα καὶ πειστικὰς ἀποδείξεις.

Ἡ Αὐγερνίου δὲν κρύβει τὴν δυσμενείαν τῆς πρὸς τὸν Εὐγενειάδη καὶ ἀποκαλύπτει ὅτι αὐτὴ συνετέλεσε στὴ μετάθεσί του «διὰ προβιβασμοῦ, διὰ νὰ μὴ θίξωμεν οὐδ' ἐπ' ἐλάχιστον τὴν φιλοτιμίαν του» (σ.71).

2. Ὁ Ἀλέξανδρος. Ἡ συνεργασία του μετὰ τὸν Κορομηλᾶ στάθηκε στενὴ καὶ πολὺ ὀφελύμη. Γι' αὐτὸ καὶ ἐκεῖνος τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1905 ζήτησε μετ' ἐγγραφῆς του πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον Ἐξωτερικῶν νὰ τὸν παρασημοφορήσουν..., ἀναγνωρίζοντας τίς προσφερόμενες ὑπηρεσίας του. «Εἶναι δίκαιον, ἔγραφε, νὰ ἀμειφθῇ ὁ ἀρχιερεὺς οὗτος, ὃν κατάρθωσα νὰ προσελκύσω ἀπολύτως. Μοῦ εἶναι χρησιμώτατος, πρόθυμος εἰς ὅτι ζητήσω παρ' αὐτοῦ, πλείστα δὲ ὑπηρεσίας παρέσχεν ἡμῖν...». Βλ. τὸν Λ α ο ὕ ρ δ α, ἔ.ἀ., σ. 14.

μους περιστάσεις, ἰδίως δὲ τοῦ α' διεμνηνέως¹, ἀναλαβόντος δυσβάστακτον ἔργον, ὅπερ καὶ ἐπιτυχέστατα διεξήγαγε»².

Ἐπισημαστέα ἐπισημαστέα, ἂν καὶ προγενέστερη τῆς προηγουμένης, τὴν ἐκτενῆ βασικὴν ἔκθεσίν του, ποῦ περιέχει περισσότερες πληροφορίες καὶ ἀνακεφαλαιώνει τὰ γεγονότα τοῦ Ἀπριλίου.

«...Δὲν εἶχε παρῆλθει ἔτι ἡ παραχθεῖσα ἐντόπιση ἐκ τῆς καταστροφῆς τοῦ Γαλλικοῦ ἀτμοπλοίου *Guadalquivir*, ἐκ τοῦ σιδηροῦ σκάφους τοῦ ὁποῖου, ρυμουλκηθέντος παρὰ τὴν προκυμαίαν, ἀνεπέμποντο φλόγες καὶ καπνός, ὅτε τὴν νύκτα τῆς αὐτῆς ἡμέρας ἐγένετο ἡ κατὰ τῆς ἀμαξοστοιχίας τοῦ ἐνωτικοῦ σιδηροδρόμου Θεσσαλονίκης-Κωνσταντινουπόλεως εὐτυχῶς ἀποτινχούσα γνωστὴ ἀπόπειρα ἀνατινάξεως αὐτῆς»³.

Τὴν ἐπομένην, ἡμέραν Τετάρτην-16ην λήγοντος, ἦτοι μετὰ πάροδον μόλις 24 ὥρῶν, ἐνῶ οὐδεὶς μὴ Βουλγάρους ὑπόπτενε τὴν ἐν τῇ πόλει ὑπαρξίν ἀναρχικῶν Βουλγάρων, περὶ τὴν 8ην μ.μ., ἔλαβε χώραν τὸ ἀναρχικὸν κίνημα ὑπὸ τὰς ἐξῆς περιστάσεις.

Κατὰ τὴν ἀνωτέρω ὥραν ἐγένοντο συγχρόνως αἱ ἐν ταῖς ἀποθήκαις τοῦ πετρελαίου παρὰ τὸ Μπῆς - Τσινάρ⁴ καὶ ὑπὸ τὴν βῆσιν τῆς μικρᾶς γαφύρας,

1. Πρῶτος διεμνηνέως τοῦ Ἑλληνικοῦ Γενικοῦ Προξενείου στὴ Θεσσαλονίκη ἦταν ὁ καταγόμενος ἀπὸ τῆ Μαγνησίας τῆς Μ. Ἀσίας Θεοδ. Ἀσκητῆς. Στὴ θέσι αὐτῆ μετατέθηκε ἀπὸ τὰ Ἰωάννινα στὶς 4 Δεκεμβρίου τοῦ 1901. Βλ. τὴν Ἐπετηρίδα τοῦ Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν τοῦ 1904, σ. 121. Ὁ Ἀσκητῆς σκοτώθηκε ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους στὶς 9 Φεβρουαρίου τοῦ 1908, σὲ μικρὴ ἀπόστασι ἀπὸ τὸ Ἑλληνικὸ Προξενεῖο. Ὁ Ζάννας γράφει πῶς σὲ γεῦμα, ποῦ δόθηκε στὸ «Βουλγαρικὸν Πρακτορεῖον», ὁ Πράκτωρ, δηλ. ὁ διπλωματικὸς ἀντιπρόσωπος, τῆς Βουλγαρικῆς ἡγεμονίας Σόπωφ καὶ οἱ ἄλλοι προσκεκλημένοι του πῆραν τὴν ἀπόφασιν νὰ ἐκτελεσθοῦν ὁ Ἀσκητῆς καὶ ἕνας - δυὸ ἀπὸ τοὺς Ἑλληνας ἀξιωματικούς, ποῦ ὑπηρετοῦσαν τότε στὸ Προξενεῖο μας, συνηκεκριμένα δὲ ὁ «Ἀντωνίου» (= Ἐξαδάκτυλος) καὶ ὁ «Ζώης» (= Κάκαβος): βλ. Ζάνας, ἔ.α., σ. 49.

2. ΑΥΕ/ΚΥ. 234 - ἐμπ./14-5-1903.

3. Ὁ «Εὐ μ ο λ π ἰ δ η ς», ἔ.α., γράφει σχετικὰ. «Ἡ σοβαρωτέρα ἀπόπειρα ἐγένετο εἰς τὸν σιδηροδρομικὸν σταθμὸν τῆς ἐκ τῆς Κωνσταντινουπόλεως γραμμῆς, ἐνθα ἐξερράγη βόμβα, καθ' ἣν στιγμὴν ἡ ἐρχομένη ἐκ ταύτης ἀμαξοστοιχία ἀπέχει τοῦ σταθμοῦ 200 μέτρα περίπου. Ἄν ἡ ἐκρηξίς ἐπῆρχετο ὀλίγα δευτερόλεπτα βραδύτερον, τὰ θύματα μεταξὺ τῶν ὑπερτριτακοσίων ἐπιβατῶν θά ἦσαν, ἀσφαλῶς, πᾶμπολλα».

4. «Μπῆς - Τσινάρ» καὶ Μπεχτσινάρ σημαίνει «Πέντε Πλατάνια», γιατί τόσα ὑπάρχον αὐτὸ τὸ μέρος (ἡ σημασία τοῦ τοπωνυμίου μοῦ δόθηκε ἀπὸ τὸν ἀξ. κ. Βασδραβέλλη) Ὁ Γ ε ῶ ρ γ. Χ ρ ι σ τ ο δ ο ὕ λ ο υ (βλ. τὸ ἔργο του «Ἡ Θεσσαλονίκη πόλις τοῦ Ἐμπορίου» Θεσσαλονίκη 1933) γράφει ὅτι τὸ Μπεχτσινάρ «ἦτο ἡ πρὸς τὸν Ἀξιὸν περιοχὴ τῆς πόλεως καὶ ἐκτὸς τῶν τειχῶν, ὁ ἄλλοτε λιμὴν τοῦ Μ. Κωνσταντίνου. Ἡ περιοχὴ αὕτη, λόγῳ τῆς ἀνθυγιαίνουσας θέσεως — γιατί ἐκεῖ βρίσκονταν τὰ βυροδεμενα τῆς πόλεως — καὶ τῶν βαλτωδῶν ἐκτάσεων, αἰτίνες τὴν περιέσφιγγον, κατωφεῖτο μόνον κατὰ τὴν ἡμέραν» (σ. 231). Παρὰ ταῦτα στὸν τοπογραφικὸ χάρτη τῆς παλαιᾶς Θεσσαλονίκης, ὅπου παραπάνω, τὸ Bechtsinar σημειώνεται στὸ κέντρο δημοσίου κήπου. Βορειοδυτικώτερα βρίσκόντανε τὸ ἔργαστοσιὸ ἀεριοφότος καὶ ἀκόμη βορειότερα οἱ λαχανόκηποι, γιὰ τὸς ὁποίους βλ.

ἐφ' ἧς διέρχεται ἡ ὁδὸς ἢ εἰς τὸν σταθμὸν τῶν Ἀνατολικῶν Σιδηροδρόμων ἄγουσα, ἐκρῆξεις, ἐξ ὧν ἡ μὲν πρώτη, καίτοι κατέστρεφεν ἐν παρόντων τῆς ἀποθήκης καὶ ἀνέτρεφε δοχεῖά τινα πετρελαίων, καταστρέψασα συγχρόνως καὶ κεράμους ἐκ τῆς στέγης αὐτῆς, δὲν μετέδωκεν, εὐτυχῶς, τὸ πῦρ εἰς τὰς χιλιάδας τῶν κιβωτιῶν πετρελαίων, ἡ δὲ δευτέρα ἀνετίναξε μέρος τοῦ μεγάλου σωλήνος τοῦ ἀεριοφωτος, οὕτω δέ, σβεσθέντων τῶν φανῶν καὶ τῶν λυχνιῶν, βαθὺ σκότος ἐκάλυψε τὰ τμήματα τῆς πόλεως, τὰ δι' ἀεριοφωτος φωτιζόμενα.

Ἡ προσοχὴ τῶν κατοίκων εἶχε στραφῆ κυρίως κατὰ τοῦ Φραγκαμαχαλά¹, ἔνθα εὐρίσκονται τὰ καταστήματα τῶν Τραπεζῶν, τὰ ταχυδρομεῖα, ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία² καὶ τὰ Καταστήματα τῶν ἀδελφῶν τοῦ Ἑλέους, τὰ πρακτορεῖα καὶ τὰ κυριώτερα ἐμπορικὰ καταστήματα καὶ γραφεῖα. Διὰ τοῦτο, τοῦ συνθήματος δοθέντος διὰ τῆς σβέσεως τοῦ ἀεριοφωτος, δύο βόμβαι ἐξεραγήσαν, ἡ μὲν εἰς τὴν ἄνω γωνίαν τοῦ ξενοδοχείου καὶ ζυθοπωλείου Κολόμβου, γειτνιάζοντος πρὸς τὸ κατάστημα τῆς Ὀθωμανικῆς Τραπεζῆς³, ἡ δὲ πρὸ τοῦ κήπου αὐτοῦ, μετὰ τρομεροῦ κρότου, φυσίγγια δὲ δυναμίτιδος καὶ βόμβαι ἐρηίφθησαν ἐκ τινος παραθύρου τοῦ διαγωνίως πρὸς τὴν Τράπεζαν κειμένου Χανίου Βοσνιακά⁴ κατὰ τῆς εἰρημένης Τραπεζῆς καὶ τῆς ἀπέναντι Τραπεζῆς Μυτιλήνης, ταῦτα δὲ μᾶλλον πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ ν' ἀπομακρύνωσι τὸ πλῆθος, παρεμποδίσωσι δὲ τὴν προσέλευσιν στρατιωτικῆς δυνάμεως πρὸς τὰ μέρη ἐκεῖνα.

Τὰς ἐκρήξεις ταύτας ἐπηκολούθησεν ἰσχυροτάτη τοιαύτη ὑπὸ τὸ οἰκοδόμημα τῆς Τραπεζῆς, ὅπερ εἶχεν ὑπονομευθῆ, καὶ ἐκ τῆς ὁποίας κατέρρεσαν αἱ πρὸς τὴν ὁδὸν καὶ τὴν ἀλλήν τοῦ Ξενοδοχείου Κολόμβου πλευραὶ τοῦ κτηρίου του μετὰ φοβεροῦ πατάγου, ὅπερ ἤρξατο μετ' ὀλίγον πυρπολούμενον, μεταδοθέντος εἰς αὐτὸ τοῦ πυρὸς μᾶλλον ἐκ βόμβας, περιεχοῦσης εὐφλέ-

τὸ ὑπ' ἀριθ. 189 - ἐμπ./23 Ἀπριλίου 1903 ἔγγραφο, ποὺ προηγεῖται. Σήμερα σ' αὐτὸ τὸ μέρος ἔχει ἐπεκταθῆ τὸ λιμάνι.

1. Ὁ Φραγκαμαχαλάς (Quartier Franc) βρισκότανε κάτω ἀπὸ τὴν Ἐγνατία ὁδὸ, ἀνάμεσα στὴν ἀγορὰ καὶ τὸ λιμάνι.

2. Πρόκειται γιὰ τὴν «Immaculée Conception», τὴν Ἐκκλησίαν τῶν Λαζαριστῶν, ποὺ εἶχε χριστιῆ στά μέσα τοῦ 17ου αἰῶνος. Βλ. τὸν Ἄ θ α ν α ὐ σ ι ο Σ ο υ λ ι ῶ τ η - Ν ι κ ο λ α ῖ ὀ η, ἐ.ά., σ. 23.

3. Ἡ «Banque Imperiale Ottomane» ἦταν γαλλικὴ ἐπιχείρησις.

4. Ὁ γνωστὸς γιὰ τὴν ἐθνικὴ του δρᾶσι στὴ Μακεδονία γιατρός Ἄγγελος Σακελλαρίου σὲ συνέντευξί του στὸ «Ἐμπρός» (βλ. τὸ φύλλο τῆς 29ης Ἀπριλίου 1903, σ. 1) ἔλεγε. «Τὸ Μπوسνάκ Χάνι, ἦτοι ξενοδοχεῖον τῆς Βοσνίας, ἐσυχνάζετο κυρίως ὑπὸ Βουλγάρων. Πρότερον διητυθῆνε ὑπὸ τοῦ Βασιλείου Μόντζεφ, ὁ ὁποῖος ἐδικάσθη ἄλλοτε, ἀθωοθεῖς. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ὁ Μόντζεφ ἀφῆκε τὸ Μπوسνάκ Χάνι, διευθυνόμενον ἤδη παρ' ἄλλου, καὶ ἐνοικίασεν ἀπέναντι αὐτοῦ τὸ λεγόμενον Βαρδάρ Χάνι, τὸ ὁποῖον δὲν ὑστερεῖ τοῦ πρώτου κατὰ τὸν προορισμόν. Τὸ Μπوسνάκ Χάνι εἶναι τὸ κέντρον ὄλων τῶν Βουλγάρων, ἐν εἶδος λυκοφωλεᾶς».

πτους ὕλας καὶ ριφθείσας διὰ τινος τῶν παραθύρων τοῦ ἀνωγείου πατώματος. Βόμβαι ἐρρίφθησαν κατὰ τὴν αὐτὴν ὥραν πρὸ τοῦ Ὀθωμανικοῦ Ταχυδρομείου, ἀπέναντι τῆς Ὀθωμανικῆς Τραπεζίης κειμένον, πρὸ τῆς εἰσόδου τοῦ μεγάλου ζυθοπωλείου Δελέττη (;)¹ καὶ ἐν τῷ ὑπαίθριῳ καφενείῳ «Ἀλάμβρα»², τὰ ὁποῖα κείνται παρὰ τὴν προκυμαίαν.

Ἐκ τῶν βομβῶν τούτων ἡ μὲν πρὸ τοῦ ταχυδρομείου ριφθεῖσα ἐφόνευσε τὸν πρὸ αὐτοῦ ἰστάμενον καβάσην τοῦ Χανίου Λομβάρδου, εἰς τὰς χεῖρας τοῦ ὁποίου ἐξεραγή, διότι ἐνόμισεν ὅτι ἠδύνατο νὰ ἀποσοβήσῃ τὸν κίνδυνον, ῥίπτων αὐτὴν μακρὰν, καὶ ἓνα ἵππον τῆς ἀμάξης, ἧς ἐπέβαιναν ὁ ῥίφας τὴν βόμβαν, ἡ δὲ ἐν τῷ καφενείῳ Ἀλάμβρα ἐφόνευσε μόνον ἓνα τῶν ὑψηροτέρων αὐτοῦ, Ἕλληνα τὸ γένος, οὐδένα δὲ ἐκ τῶν θαμώνων, Ἕλλήνων τὸ πλεῖστον, καθόσον οὗτοι, ἀντιληφθέντες αὐτὴν πρὶν ἢ ἐκραγῆ, ἠδυνήθησαν νὰ ἀπομακρυνθῶσι καὶ οὕτω διασωθῶσι. Αἱ πρὸ τῶν ζυθοπωλείων Δελέττη ριφθεῖσαι τρεῖς βόμβαι οὐδεμίαν, πλὴν τῆς θραύσεως ὑαλοπινάκων τινῶν, προδξήθησαν ζημίαν. Ἐκ τῆς ἀνατινάξεως τῆς Ὀθωμανικῆς Τραπεζίης οὐδεὶς ἐκ τῶν ἐν αὐτῇ, ὡς ἐκ θαύματος, ἔπαθεν, ἐνῶ τοῦναντίον ὁ πρὸς τὴν ἀλλήν τοῦ ξενοδοχείου Κολόμβου καταρρέυσας τοίχος ἐφόνευσεν ἓνα Ἑλβετὸν παραγγελιοδόχον, εὐρεθέντα ἐν τῇ παρὰ τὸν τοῖχον τῆς Τραπεζίης Γερμανικῇ Λέσχῃ, καὶ ἐπλήρωσέ τινας, ὧν δύο Ἴταλοι ἀπεβίωσαν μετὰ τινος ἡμέρας.

Πρὸς τούτοις ἐφορευθήσαν περὶ τῆς Τραπεζίης εἰς νυκτοφύλαξ, εἰς καβάσης, εἰς στρατιώτης καὶ εἰς Ἕλληνα καπνοπώλης, ὁ τελευταῖος καταπλακωθείς ὑπὸ τοῦ πρὸς τὴν ὁδὸν καταρρέυσαντος τοίχου τῆς Τραπεζίης, οὐτινος δὲ τὸ πτώμα εὐρέθη ὑπὸ τὰ ἐρείπια μετὰ τινος ἡμέρας.

Ἄλλ' ἐνῶ ταῦτα ἐλάμβανον χώραν ἐν τῷ Φραγκομαχαλᾷ καὶ τῇ Προκυμαίᾳ, τινὲς ἐκ τῶν ἀναρχικῶν Βουλγάρων, καταδιωκόμενοι, ἔρριπτον κατὰ τῶν στρατιωτῶν φυσίγγια δυναμίτιδος ἐν τῇ μεγάλῃ ὁδῷ³, μεταξὺ Ταχτᾶ -

1. Τὸ ζυθοπωλεῖο Δελέττη πρέπει νὰ εἶναι τὸ ἀναφερόμενο ἀπὸ ἄλλους ὡς «Ζυθοπωλεῖον Νιόνιου». Ἔτσι ὁ ἀνταποκριτὴς τοῦ «Ἐμπρὸς» Δημ. Φιλιππίδης γράφει πῶς, ἐνῶ, τὴν ὥρα ποὺ ἄρχισαν οἱ τρομοκρατικὲς πράξεις, διευθυνότανε «πρὸς τὸ μέγα καὶ κεντρικώτατον Ζυθοπωλεῖον τοῦ ὁμογενοῦς Νιόνιου», ἔγιναν ἐκεῖ ἐπανειλημμένες ἐκρήξεις βομβῶν (βλ. τὸ φύλλο τῆς 19ης Ἀπριλίου, σ. 3). Καὶ ὁ Εὐμοῦλπίδης, ἑ.ἀ., γράφει «εἰς τὸ Ἑλληνικὸν Ζυθοπωλεῖον Νιόνιου, κείμενον εἰς τὴν κεντρικώτεραν τῆς πόλεως θέσιν, ἐρρίφθησαν πολλαὶ βόμβαι, ἐκ τῶν ὁποίων ἐπῆλθον μικραὶ τινες ζημίαι». Ἡ Αὐτοβιογραφία (ἑ.ἀ., σ. 30) γράφει πῶς οἱ Βούλγαροι ἔρριξαν βόμβες «εἰς τὸ ἀριστοκρατικὸν ζυθοπωλεῖον τοῦ Νιόνιου».

2. Ὁ «Εὐμοῦλπίδης» χαρακτηρίζει τὸ «Ἀλάμπρα» Ἑλληνικὸ θέατρο. Συνεδύαζε, φαίνεται, καὶ τὰ δύο.

3. Καὶ «Μεγάλος δρόμος». Ἦταν ἡ Ἑγνατία ὁδός. Οἱ Τούρκοι τὴν ἔλεγαν καὶ «Μεγάλῃ ὁδῷ τοῦ Βαρδάρ». Βλ. Χ. Ι. Μ. Α. Κ. Α. Ρ. Ο. Ν. Α., Ἡ καμάρα, τὸ θριαμβικὸ τόξο τοῦ Γαλερίου στῆ Θεσσαλονίκη, Θεσσαλονίκη 1969, σ. 14. Βλ. ἐπίσης, ἑ.ἀ., τὸν τοπογραφικὸ χάρτη τῆς παλαιᾶς Θεσσαλονίκης.

Καλέ¹ καὶ Πύλης Βαρδαρίου², εἷς δ' ἐξ αὐτῶν, ὀχρωθεὶς ἐν τινι γωνιαίᾳ οἰκίᾳ, κειμένη πλησίον τῆς θέσεως, ἐν ἣ ἴστατο ἄλλοτε ἡ Πύλη Βαρδαρίου, ἐξεσφενδόνειεν ὡς μαινόμενος βόμβας κατὰ τοῦ γειτονικοῦ κτηρίου τῆς Γερμανικῆς Σχολῆς, ἅνεν ὁμως ἀποτελέσματός τινος, καὶ κατὰ τῶν ἐν τῇ ὁδῷ στραιωτῶν, οἵτινες ἐνέκλωσαν τὴν οἰκίαν, ἀλλὰ δὲν ἐτόλμησαν νὰ εἰσελθῶσιν ἐν αὐτῇ. Οὗτος, ἀφοῦ ἔρριπεν ὀκτὼ βόμβας, βληθεὶς διὰ σφαιρῶν ὑπὸ στραιωτῶν ἐκ τῶν παραθύρων τοῦ ἀπέναντι τῆς οἰκίας πανδοχείου ἐφρονεῦθη. Ἐν τῇ ἐκτὸς τῆς πόλεως Βουλγαρικῇ συνοικίᾳ «Κιλκίς μαχαλᾶ», ἐν ἣ διαμένουσιν οἱ ἐκ τοῦ φανατικωτάτου Κιλκισίου ἐνταῦθα ἀποκατεστημένοι Βούλγαροι, ἐπετέθησάν τινες ἐξ αὐτῶν διὰ βομβῶν καὶ φουσιγγίων δυναμίτιδος κατὰ τῶν περιπολούντων στραιωτῶν, οἵτινες καὶ ἐφόνευσαν δύο ἐξ αὐτῶν.

Μεμονωμένα ἐκρήξεις βομβῶν ἠκούοντο καὶ πέραν τοῦ μεσονεκτίου εἰς τὰ κατὰ τὸ Βαυδάριον τμήματα τῆς πόλεως. Μετὰ τὰς πρώτας ἐκρήξεις οἱ ἐν ταῖς ὁδοῖς, τοῖς καφενεῖοις ὡς καὶ τοῖς ἐργαστηρίοις αὐτῶν εὐρεθέντες κάτοικοι τῆς πόλεως προτροπάδην ἔφευγαν, οἱ μὲν πρὸς τὰς οἰκίας των, ἄλλοι δέ, ἐγγὺς τοῦ τόπου τῆς καταστροφῆς εὐρεθέντες, ἐνεκλείσθησαν ἐν ταῖς παρακειμέναις οἰκίαις καὶ καταστήμασιν. Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω μετὰ τὴν νύκτα τῆς Τετάρτης ἐφρονεῦθη καὶ ἕτερος Βούλγαρος, ἀναστροθεὶς ἐκ τῶν ερειπίων τῆς Τραπεζῆς, πρὸς δὲ ἐφρονεῦθησαν ἄλλοι 3-4 ἐν ταῖς ὁδοῖς ὑπὸ στραιωτῶν, εἴτε διότι ἔρριπτον βόμβας κατ' αὐτῶν εἴτε διότι ἀνῆκον εἰς τὴν συμμορίαν τῶν κακούργων.

Μολονότι ἡ ὑπάρχουσα ἐν τῇ πόλει μας κατὰ τὴν νύκτα τῆς Τετάρτης στραιωτικὴ δύναμις ἦτο ἀνεπαρκεστάτη, αὕτη ἠδυνήθη νὰ συγκρατήσῃ τὴν τάξιν, ὥστε οἱ μὲν Βούλγαροι νὰ καταδιωχθῶσιν, ὁ δὲ Τουρκικὸς ὄχλος νὰ παρεμποδισθῇ νὰ κατέλθῃ ἐκ τῶν συνοικιῶν αὐτοῦ, κειμένων πρὸς τὸ βόρειον μέρος τῆς πόλεως, καὶ νὰ ἐπιτεθῇ κατὰ τῶν Βουλγάρων. Τοῦτο κυρίως ἀφίεται εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ Γενικοῦ Διοικητοῦ, ὅστις μετέβη ἐπὶ τόπον, ληφθέντα ἔκτακτα καὶ ἀποτελεσματικὰ μέτρα. Ἄλλ' ὅ,τι κατέστη δυνατὸν ν' ἀποσοβηθῇ τὴν νύκτα τῆς Τετάρτης, ἔλαβε χώραν ἐν μικρῷ τὴν 1ην μ.μ. ὥραν τῆς ἐπομένης Πέμπτης. Πληροφορηθέντες οἱ ἐπὶ τῆς καταδιώξεως ἀξιωματικοὶ ὅτι ἐν τινι Ἰταλικῇ οἰκίᾳ, κειμένη ἐν τῷ στενωπῷ τοῦ Φραγκομαχαλᾶ, μεταξὺ Τσικοῦ χαλῖου Καθολικῆς Ἐκκλησίας, ἐκρύπτοντο Βούλγαροι ἀναρχικοί, μετέβησαν μετ' ἰσχυρῶν στραιωτικῶν δυνάμεων πρὸς σύλληψιν αὐτῶν. Ἄλλ'

1. Δυτικὴ συνοικία τῆς Θεσσαλονίκης βορείως τῆς πλατείας Βαρδαρίου, κοντὰ στὸ Παπάφειο Ὁρφανοτροφεῖο καὶ τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, μὲ ξύλινα σπίτια, ὅπου καὶ τὸ ὁμώνυμο ἀστυνομικὸ τμήμα, βλ. τὸν τοπογραφικὸ χάρτη τῆς παλαιᾶς Θεσσαλονίκης, ἔ.ἀ.

2. Vardar Karou, στὸ δυτικὸ τμήμα τῆς πόλεως. Ἡ Θεσσαλονίκη ὡς τὸ 1868 ἦταν περιτειχισμένη καὶ ἀπὸ τὴν ξηρὰ καὶ ἀπὸ τὴ θάλασσα. Τὸ 1878 ὁμοῦ εἶχεν ὀλοκληρωθῆ ἡ κατεδάφισις τοῦ χερσαίου τείχους τῆς ἀπὸ τὴν Ἐργατία καὶ κάτω καὶ ὅλου τοῦ παραλιακοῦ. βλ. τὸν Ἀθ.Αν. Σουλιώτη-Νικολαΐδη, ἔ.ἀ., σ. 21.

οὔτοι, ὅπως διαφύγωιν, ἤρξαντο ρίπτοντες βόμβας κατὰ τῶν στρατιωτῶν, ὧν ἡ ἐκρηξις ἐνέσπειρε τὸν πανικὸν καὶ ἀνεστάτωσε τὴν ἀγορὰν τῆς πόλεως, ἐξηγρίωσε δὲ τὸ ἔκτακτον ὑπομονὴν μέχρι τῆς ὥρας ἐκείνης καταδείξαν τουρκικὸν πλῆθος. Ἐκ τῶν ἐν τῇ οἰκίᾳ ταύτῃ εὐρισκομένων τεσσάρων ἀναρχικῶν δύο μὲν ἠτόκτονησαν διὰ περιστροφὸν ἐντὸς αὐτῆς, οἱ δὲ ἄλλοι δύο, κατορθώσαντες νὰ διαφύγωσι καὶ καταδιωχθέντες, ἐφορευθήσαν ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν παρὰ τὴν θέσιν Ταχτὰ - Καλέ. Τότε πεντηκοντὰς Ἀλβανῶν στρατιωτῶν, συνοδευομένων ὑπὸ φανατικῶν Τούρκων ἐκ τοῦ ἐξαγριωθέντος πλῆθους, ἤρξαντο συλλαμβάνοντες καὶ φονεύοντες πάντα ὡς Βουλγάρων θεωρούμενοι καὶ ὡς τοιοῦτον ὑπὸ τοῦ πλῆθους ὑποδεικνύμενοι. Περὶ τοῦ ἐπεισοδίου τούτου ἔσχον ἡδὴ τὴν τιμὴν νὰ ἀναφέρω λεπτομερῶς ἐν προγενεστέρᾳ ἐκθέσει μου¹, ὥστε θεωρῶ περιττὸν νὰ ἐκταθῶ καὶ ἐν τῇ παρούσῃ ἐπ' αὐτοῦ, ὡς καὶ περὶ τῶν φόνων τῶν γενομένων κατὰ τὴν αὐτὴν ὥραν καθ' Ἑλλήνων. Οἱ κατὰ τὴν νύκτα τῆς Τετάρτης φονευθέντες ὑπὸ τοῦ στρατοῦ δὲν ὑπερέβησαν κατὰ τὰς πληροφορίας μου τοὺς δέκα, ἐὰν δὲ εἰς τούτους προσθέσωμεν καὶ ἑτέρους τριάκοντα, φονευθέντας κατὰ τὴν Πέμπτην, ὡς καὶ τινες φονευθέντας κατόπιν, ὁ ἀριθμὸς τῶν φονευθέντων οὐδέποτε ἔφθασε τοὺς πενήκοντα. Τὴν νύκτα τῆς Πέμπτης ἐξεοράγη πυρκαϊὰ ἐν τινι ἀποθήκῃ χόρτου ἐκτὸς τῆς Πύλης Βαρδαρίου, ἣτις ἀησύχησε τοὺς κατοίκους, ἀλλ' εὐτυχῶς, οὐδὲν δυσάρεστον ἀποτελέσμα ἔσχεν, ἐθεορήθη δὲ μᾶλλον τυχαία. Ἐν τούτοις ἡ πυρκαϊὰ αὕτη ἔδωκε χώραν εἰς παρεξηγήσεις καὶ πολλοὶ τῶν συναδέλφων μου ἐπίστευσαν, ὅτι ἐτέθη ὑπὸ τῶν Τούρκων, ὅπως δικαιολογήσῃ σφαγὴν δῆθεν γενομένην παρ' αὐτῶν κατὰ τὴν συνοικίαν ἐκείνην.

Τὴν ἐπομένην, Παρασκευὴν, ἑτέρα καταδίωξις Βουλγάρων ἐγένετο εἰς τὰ ὄπισθεν τοῦ Στρατιωτικοῦ Νοσοκομείου ὑψώματα. Τοῦτον θεωρήσαντες ἔποπτον κατεδίωξαν οἱ ἐκεῖ φυλάσσοντες στρατιῶται καὶ ἐφόρευσαν, καθ' ἣν στιγμήν ἔροριπτε κατ' αὐτῶν βόμβας, ὡς οὔτοι ἰσχυρίζονται.

Μεθ' ὅλα ταῦτα ἡ ἐπιμονὴ τῶν συμμοριτῶν δὲν εἶχεν ἐξαντληθῆ, διότι, ἐνὸς κατὰ τὸ Σάββατον οὐδὲν ἀπεπειράθησαν, τὴν ἐπομένην, Κυριακὴν (20 λήγ.), περὶ τὴν μεσημβρίαν, εἰς ἐξ αὐτῶν ἐτόλμησε νὰ εἰσέλθῃ ἐν τῷ τηλεγραφείῳ, ὅπως παραδόσῃ, δῆθεν, τηλεγράφημα, ἀλλ', ἐπειδὴ οὐ μόνον ἠρηγῆθαι νὰ ὑποστῇ ἔρευναν ἀλλὰ καὶ ἀντέστη, ἐφορευθῆ αὐτοστιγμὴ ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν. Ἐπ' αὐτοῦ εὐρέθησαν μία βόμβα, δύο φυσίγγια δυναμίτιδος καὶ περιστροφον μετὰ σφαιρῶν, πρὸς δὲ σημειώματα, ἅτινα πείθουσιν, ὅτι οὗτος ἦτο ὁ ἀνατινάξας τὸν σωλῆνα τοῦ ἀειόφωτος. Ἡ ἀπόπειρα αὕτη ἦτο καὶ ἡ τελευταία, οὐδεὶς ὅμως δύναται νὰ βεβαιώσῃ, ἂν δὲν ὑπάρχωσι καὶ ἕτεροι συνωμοταί, οἵτινες δὲν θὰ διαπυρξάωσι παρόμοια κακοεργήματα, ἀφοῦ μάλιστα γνωστὸν εἶναι, ὅτι ὁ παντοπώλης, ἐκ τοῦ καταστήματος τοῦ ὁποίου εἶχεν ἀρχίσει ἡ

1. Εἶναι ἐκείνη, πού φέρει τὸν ἀριθ. 189 - ἐμπ./23-4-1903.

ὑπόνομος, ὡς καὶ ἕτερος ἀρχηγὸς τῆς συμμορίας δὲν συνελήφθησαν. Εὐτυχῶς, τὴν προίαν τῆς Πέμπτης (17 λήγ.) ἀφίκετο ἀρκοῦσα στρατιωτικὴ δύναμις, οὕτω δὲ κατορθώθη νὰ περιφρουρηθῶσι πάντα τὰ δημόσια καταστήματα καὶ κοινοτικά τοιαῦτα, ἅτινα καὶ ἐξακολουθοῦσι φρουρούμενα, ἰσχυραὶ δὲ περιπολῖαι πεζῶν καὶ ἰππέων διασχίζουσι ἡμέραν καὶ νύκτα τὰς κυριωτέρας ὁδοὺς τῆς πόλεως.

Θεωρῶ ἀναγκαῖον νὰ ἀναφέρω ἐνταῦθα ὅτι οὐδὲν ἐκ τῶν Ἑλληνικῶν κοινοτικῶν καταστημάτων ἔπαθέ τι οὐδέ τις ἐκ τῶν πολυαριθμῶν Ἑλληνικῶν Ναῶν τῆς πόλεως, ὧν τὴν ἀνατίναξιν, ὡς διεδίδετο, θὰ ἀπεπειρῶντο οἱ Βούλγαροι.

Πλὴν τῆς καταστροφῆς τοῦ ἀτμοπλοίου *Guadalquivir*, ἧς ἀτυχοῦς εἶναι ὁ ἐν Σκοπλοῖς συλληφθεὶς Γεώργιος Μινῶφ, ἡ σπουδαιότερα ζημία ἐν τῇ πόλει ὑπῆρξεν ἡ ἐκ τῆς προπολήσεως τοῦ καλλιμαρμάρου καὶ πολυτελοῦς μεγάρου τῆς Ὁθωμανικῆς Τραπεζῆς, εἰς ἣν ὅμως οὐδεμία ἄλλη ὕληκη ζημία προσεγένετο, καθ' ὅσον διεσώθη τὸ παράρημα, ἐν ᾧ εὐρίσκοντο τὰ ταμεῖα μετὰ τῶν ἐν αὐτοῖς μετρητῶν, ἅτινα εἰς 150 χιλ. ὄθωμ. λιρῶν ἀνερχόμενα μετὰ τῶν ἄλλων ἀξιῶν μετηνέχθησαν ἐπὶ τοῦ ἐνταῦθα σταθμεύοντος ὀθωμανικοῦ θωρηκτοῦ, διεσώθησαν δὲ συνάμα καὶ τὰ σπουδαιότερα βιβλία καὶ ἔγγραφα. Ὡς ἀνεκαλύφθη, ἡ ὑπονόμεσις τῆς Ὁθωμανικῆς Τραπεζῆς ἐγένετο ἐκ τοῦ ὑπογείου τοῦ σχεδὸν ἀπέναντι αὐτῆς κειμένου εργαστηρίου, ὅπερ εἶχεν ἐνοικίασει Βούλγαρος, τὸν παντοπώλην μετερχόμενος¹. Ἡ ὑπόνομος εἶχε δύο διακλαδώσεις, ὧν ἡ μία μόνον ἐξεροράγη, τὸ δὲ βάθος αὐτῆς ὑπερέβαινε τὰ 3 μέτρα. Ἐν τῇ μὴ ἐκτραγείσῃ ὑπονόμῳ εὐρέθησαν δύο βόμβαι καὶ φιάλη χωρητικότητος 2 χιλιογράμμων, περιέχουσα ἐκρηκτικὴν ὕλην εἰς ὕγραν κατάστασιν. Αἱ ἐπακολοθησάσαι συλλήψεις ὑπόπτων Βουλγάρων καὶ αἱ κατ' οἶκον ἔρευναι ἐν ταῖς οἰκίαις καὶ αὐτῶν τῶν ὡς εὐπορωτέρων θεωρουμένων, ἀρξάμενοι ἀπὸ τῆς νυκτὸς τῆς Τετάρτης, ἐξακολουθοῦσιν. Εἰς πολλὰς δ' οἰκίας καὶ καταστήματα Βουλγάρων ἀνεκαλύφθησαν βόμβαι, δυναμίτις ὡς καὶ ἐνοχοποιητικὰ ἔγγραφα. Ὡσαύτως βόμβας καὶ δυναμίτιδα ἐξέθεσαν ἐν

1. Ὁ Στογιάν, ποῦ ἔκανε τὸν μπακάλη, ὅταν πιάστηκε, τὰ ὁμολόγησε ὅλα καὶ ἐδήλωσε ὅτι περίμενε νὰ ἀποβιβάσουν παρευθὺς οἱ Εὐρωπαϊκῆς Δυνάμεις στρατεύματα εἰς Θεσσαλονικὴν καὶ νὰ τὴν καταλάβουν (βλ. τὸν Μ ὁ δ ἡ, ἔ.ἀ., σ. 183). Ἐκτενὴς περιγραφή τῆς δράσεως, τῆς συλλήψεως καὶ τῆς ἀνακρίσεως τοῦ Μ.Σ. δημοσιεύτηκε εἰς τὴν Ἐφημερίδα τῆς Βιέννης «Νέος Ἐλεύθερος Τύπος» καὶ σὲ μετάφρασιν εἰς τὸ περιοδικὸν «Ἑλληνισμός» τοῦ 1903, εἰς τὴν μελέτην τοῦ Ν ε ο κ λ. Κ α ρ ζ ἰ ζ η, Τὸ Μακεδονικὸν Πρόβλημα. Βλ. τὴν ὑπόσημ., ποῦ καταλαμβάνει τίς σ. 437-39. Ὁ Ζάννας γράφει σχετικὰ πῶς «γινῶνται νὰ κάνουν τὴν ὑπόνομο, ποῦ ἄρχιζε ἀπὸ ἓνα μπακάλικον καὶ ἔφθανε εἰς τὴν Ὁθωμανικὴν Τράπεζαν, χρειάστηκαν δύο ὀλόκληρα χρόνια, Ὅλοι οἱ Βούλγαροι πελάτες, ποῦ ἐπισκέπτονταν τὸ μπακάλικον, ἔβγαζαν ἀπὸ μιὰ ποσότητα χῶμα μέσα εἰς σακκοῦλες. Ἡ τουρκικὴ ἀστυνομία δὲν εἶχε πάρει μυρουδιά γιὰ ὅλη αὐτὴ τὴν παρασκευὴν» (Ζ ἄ ν ν α, ἔ.ἀ., σ. 16).

τοῖς ὁδοῖς ἢ ἔρριψαν εἰς φρεάτια καὶ ἀποχωρητήρια οἱ κάτοχοι τοιούτων ἐκρηκτικῶν ὑλῶν, ὅπως ἀπαλλαγῶσιν αὐτῶν, ὃν μέρος ἀνεκαλύφθη.

Μεταξὺ τῶν συλληφθέντων συγκαταλέγεται καὶ ὁ ἀζῶς¹ τῆς Βουλγαρικῆς κοινότητος ἐς τῷ Ἰδαρῆ Μεζλισί², Βέσσωφ ὀνόματι. Ἐννοεῖται ὅτι συνελήφθησαν καὶ τινες ἡμέτεροι, ὧν οἱ μὲν γνωστοὶ τῷ Γενικῷ Προξενεῖῳ καὶ τῇ Μητροπόλει ἀπελύθησαν τῇ παρεμβάσει αὐτῶν, ἄλλοι δὲ ὑπὸ τῆς τοπικῆς ἀρχῆς ἀθορομήτως. Ἐπίσης ἀπελύθησαν καὶ τινες τῶν συλληφθέντων Βουλγῶν, ὧν ἀπεδείχθη ἢ μὴ ἐνοχὴ εἰς τὸ κίνημα.

Κατὰ τὴν ἐνέργειαν τῶν συλλήψεων εἰς ἐργάτης ἐν τῷ πλινθοποιεῖῳ Ἀλατινί³, ἐπιχειμένης τῆς συλλήψεώς του, ἠττοκτόνησεν, ἕτερος δὲ ἔδωσε πέρασ εἰς τὴν ζώνην του, ριφθεὶς ἐκ τοῦ Λευκοῦ Πύργου, ἐν ᾧ ἐκρατεῖτο.

Λιεδίδετο ὅτι πολλοὶ Βούλγαροι ἀπεκρῦβθησαν ἐν τῷ Βουλγαρικῷ Πρακτορεῖῳ⁴, ἐν τῷ Ρωσικῷ Μετοχίῳ τῆς πόλεως μας, ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ ἐνδύρου καὶ ἐπιτίμου διερωμηνῆως τοῦ Γενικοῦ Προξενείου τῆς Ρωσίας Χατζῆ Μίσιεφ (sic)⁵, ἀρχηγῶ ἐκ τῶν φανατικωτάτων, καὶ ἐν τισιν Ἑλληνικαῖς οἰκίαις.

1. Λέξι ἀραβικῆ. Στὰ Βαλκάνια ἐπὶ Τουρκοκρατίας ἐσήμεριε τὸν κοτζάμπαση, τὸν πρόκριτο ἢ τὸ μέλος μιᾶς Διοικητικῆς Ἀρχῆς.

2. Νομαρχιακὸ Συμβούλιο, ποῦ εἶχε δικαιοδοσίας διοικητικοῦ δικαστηρίου. Πρόεδρος τοῦ «Ἰνταρέι Μεζλισί» ἦταν ὁ Βαλῆς καὶ μέλη του ὁ μολᾶς, ὁ μουφτῆς, ὁ μητροπολίτης, ὁ ἀρχιραββίνος, ὁ ντεφερδάρ (=οικονομικὸς ἔφορος) καὶ ἀπὸ δύο πρόκριτοι τῆς Τουρκικῆς, Ἑλληνικῆς καὶ Ἰσραηλιτικῆς κοινότητος (ἢ πληροφωρία προέρχεται ἀπὸ τὸν ἀξ. κ. Βασδραβέλλη). Ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸ ἔγγραφο, ὅταν ἡ Βουλγαρικὴ κοινότης ἰσχυροποιήθηκε, στὸ Ἰνταρέι Μεζλισί μετεῖχε καὶ ἐκπρόσωπός της.

3. Παλιὸς καὶ μεγάλος ἐμπορικὸς οἶκος, ποῦ εἶχεν ἰδρυθῆ ἀπὸ τοὺς Ἰσραηλίτες ἀδελφοὺς Αἰ(λ)ατινί. Ἡ οἰκονομικὴ του δραστηριότης τὸν εἶχε καταστήσει γνωστὸ καὶ ἔξω ἀπὸ τὰ ὄρια τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, στὴ Μασσαλία, οὐτὸ Παρίσι, στὸ Λονδίνο. Οἱ Αἰατινί εἶχαν διάφορες ἐπιχειρήσεις, ὅπως τεράστιο πλινθοποιεῖο καὶ ἀλευρομύλους, ἔκαναν δὲ καὶ γενικὸ ἐμπόριο. Στὴν ἐργασία μου γιὰ τὴν ἐπανάστασι τοῦ 1878 στὴ νότιο Μακεδονία μνημονεύω, πῶς μετὰ τὴν καταστροφὴ τοῦ Λιτοχώρου ἀπὸ τοὺς Τούρκους οἱ ἀδελφοὶ Αἰατινί, ποῦ χαρακτηρίζονται «πάντοτε γενναῖοι ἐν τοιαύταις περιστάσεσιν», βοήθησαν τοὺς Ἑλληνας κατοίκους τῆς κομποπόλεως, οἱ ὅποιοι ἦσαν ὡς πρόσφυγες στὴ Θεσσαλονίκη, μὲ ἀξιόλογο χρηματικὸ ποσόν. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθ. 85 ἔκδοσι τοῦ I.M.X.A., Θεσσαλονίκη, 1966, σ. 236, σημ. 2. Ὅπως ἦταν φυσικὸ ἰα Αἰατινί ἦταν πάντοτε γενναῖοι χορηγοὶ τῆς «Alliance Israélite» (= Ἰσραηλιτικῆς Ἀλληλοβοηθείας).

Εἶναι γνωστὸ ὅτι στὴν «βίλλα Ἀλατινί» φυλακίστηκε τὸ 1909 ἀπὸ τοὺς νεότουρκους ὁ Σουλτάν Χαμίτ ὕστερ' ἀπὸ τὴν ἀποτυχόσασα ἀνεπανάστασί του. Σήμερα ἡ βίλλα αὐτὴ στεγάζει τὸ Στρατιωτικὸ Νοσοκομεῖο.

Καὶ σήμερα ἀπόγονοι τῆς οἰκογενείας αὐτῆς ἀναπτύσσουν ἀξιόλογη ἐπιχειρηματικὴ δρᾶσι.

4. Τὸ οἶκημα ποῦ ἐστεγάζε τὴ διπλωματικὴ ἀντιπροσωπεῖα τῆς Βουλγαρικῆς Ἡγεμονίας. Βρισκότανε στὴ «Λεωφόρο Χαμιντιέ» τὴ μετέπειτα «Λεωφόρο Ἐθνικῆς Ἀμύνης» καὶ σήμερα «Βασιλίσσης Σοφίας» ὅπου ἦταν ἐγκατεστημένα ὅλα σχεδὸν τὰ Προξενεῖα. Βλ. τὸν Ζά ν ν α, ἔ.ἀ., σ. 45.

5. Ὁ Hadjimitseff ἦταν Βούλγαρος μεγαλέμπορος τῆς Θεσσαλονίκης, ὁ πλουσιώτε-

Διαφύγει τὴν σύλληψιν ὁ ἐνταῦθα ἀντιπρόσωπος τοῦ Ἐξάρχου Ἀρχιμανδρέ-
της Ἰωάννης, ὃν δὲν τολμῶσι νὰ συλλάβωσιν αἱ τοπικαὶ Ἀρχαί.

Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐν τῷ Γενικῷ Διοικητηρίῳ, ταῖς Φυλακαῖς τοῦ Ἑπτα-
πυργίου¹ καὶ τῷ Λευκῷ Πύργῳ² κρατουμένων δὲν ὑπερβαίνει τοὺς 500-600,
πλὴν τούτων ὅμως νοσηλεύεται ἐν τῷ Στρατιωτικῷ Νοσοκομείῳ ἱκανὸς ἀρι-
μὸς πληρωμένων.

Οἱ ἀρχηγοὶ καὶ οἱ δραστηριώτερον λαβόντες μέρος εἰς τὸ κίνημα κατά-
γονται ἐκ Βελεσσῶν καὶ Κιλκισίου, συνέπραξαν δὲ καὶ ἄλλοι ἐκ Βουλγαρίας
κατελθόντες ἐπὶ τούτῳ ἐνταῦθα, μεταξὺ τῶν ὁποίων λέγεται ὅτι ἦσαν ἀξιο-
ματικοὶ καὶ ὁ ἀδελφὸς τοῦ Σαράφωφ³. Μετὰ τὴν σύστασιν τοῦ ὑπὸ τὴν Προε-

ρος τῆς Βουλγαρικῆς παροικίας τῆς. Μετὰ τὴ δολοφονία τοῦ διερμηνέως τοῦ Ἑλληνι-
κοῦ Προξενείου Ἀσκητῆ (βλ. τὴν ὑπ' ἀριθ. 1 σημ. τῆς σ. 74) τὸ ἐκτελεστικὸ τῆς «Ὀργα-
νώσεως Θεσσαλονίκης» τὸν ἐτραυματίσει βαρῦτατα, γιατί εἶχε πάρει μέρος στὸ γεῦμα
τοῦ Σόφωφ, κατὰ τὸ ὁποῖο ἀποφασιστήκανε οἱ ἐκτελέσεις. Βλ. τὸν Ζά ν ν α, ἑ.ἀ., σ. 49.

1. Yédi Koulé.

2. Béaz Koulé. Ὁ παλιὸς ἐπιθαλάσσιος βενετσιάνικος Πύργος, ὁ ἄλλοτε «Κανλὴ
Κουλέ» (= Πύργος τοῦ αἵματος), ποῦ, μετὰ τὴν κατεδάφισιν τοῦ παραλίου τειχοῦ, παρέ-
μεινε. «Ἐίχε κατατῆσαι ἀποθήκη στρατιωτικῶν εἰδῶν καὶ στὸ Μακεδονικὸ ἀγῶνα ἐχρη-
σιμοποιήθη ὡς φυλακῆ. Ἀσβεστωμένος φάνταζε ὄρατος, καθὼς στεκόταν στὴν ἄκρη
τῆς προκουμαίας, λευκὸς κοντὰ στὴ γαλανὴ θάλασσα». Βλ. τὸν Ἀ θ α ν. Σ ο υ λ ι ὠ τ η -
Ν ι κ ο λ α Γ δ η, ἑ.ἀ., σ. 23.

3. Τοῦ περιωνύμου Boris Sarafoff, ποῦ, ἐνῶ ἀρχικῶς ὑπῆρξε ἀπὸ τοὺς Ἰδρυτὰς τῆς
VMRO, ἴδρυσε τὸ 1895 στὴ Σόφια, μαζί μὲ τὸν Ivan Garvanoff, τὸ ἐθνικιστικὸ κομμάτι
τῶν Vrhovisti (Ἐξωτερικὴ Μακεδονικὴ ἐπαναστατικὴ ὀργάνωσις), τὸ ὁποῖο στάθηκε ὁ
ἀντίπαλος τῆς πρώτης. Γεννήθηκε στὸ Νευροκόπι, μορφώθηκε στὴ Βουλγαρία καὶ ἐγινε
ἀξιοματικὸς, σύντομα ὅμως παραιτήθηκε, γιὰ νὰ ἀφοσιωθῆ στὸ ἔργο τῆς ἐκβουλγαρίσεως
τῆς Μακεδονίας. Ἐχρημάτισε διευθυντῆς τοῦ βουλγαρικοῦ Γυμνασίου τῆς Θεσσαλονί-
κης, ὅπου ἐργάστηκε μὲ φανατισμὸ γιὰ τὸ σκοπὸ του. Κατὰ τὴν προετοιμασία τοῦ Ἡλίν-
Ντέν ἀνέπτυξε μεγάλῃ δρᾶσι. Μετὰ τὴν ἀποτυχία του, ἐπειδὴ ἡ VMRO εἶχε παραμείνει
ἀκέφαλη, ὕστερ' ἀπὸ τὸ θάνατο τῶσων ἡγετικῶν στελεχῶν τῆς, οἱ Vrhovisti προσπάθη-
σαν νὰ εἰσδύσουν σ' αὐτήν, γιὰ νὰ τῆς δώσουν ἐθνικιστικότερη χροιά καὶ νὰ τὴν κατα-
στήσουν πειθίμου ὄργανο τῆς βουλγαρικῆς κυβερνήσεως. Ἡ VMRO ἀντέδρασε καί, τε-
λικὰ, ὁ Jane Sandanski, ἀρχηγὸς τῆς ἀριστερᾶς πτέρυγος τῆς ὀργανώσεως, ἀνέθεσε στὸ
στέλεχος τῆς παρατάξεώς του Panitsa τὴν ἐκτέλεσι τοῦ Sarafoff. Αὐτὴ πραγματοποιήθηκε
στὴ Σόφια τὸν Δεκέμβρ. τοῦ 1907 (βλ. γιὰ τὸν Sarafoff τὸ λήμμα «Κομμάτων» τῆς Μεγ.
Ἑλλην. Ἐγκυκλοπ. Τόμος. ΙΔ'. Συντάκτης ὁ Θ(εοφ.) Π(απακωνσταντίνου). Ἐπίσης τὸν
D a k i n, ἑ.ἀ., passim. Βλ. ἰδίως τῆς σ. 55 καὶ 338.

Πληροφορίες γιὰ τὸν Sarafoff καὶ τὴ δρᾶσι του, γενικώτερα δὲ γιὰ τὰ δύο βουλγαρικὰ
κομμάτα, παρέχει ὁ Ἑλλῆν Πρόξενος στὸ Μοναστήρι Δημ. Καλλέργης. Χαρακτηριστικὰ
ἀναφέρει ὅτι ἡ συμπεριφορὰ τοῦ Sarafoff εἶχε συντελέσει στὸ νὰ τὸν ἀποκηρύξουν καὶ τὰ
δύο βουλγαρικὰ κομμάτα, ἀλλὰ προσθέτει ὅτι αὐτὸς «ἐξακολούθει νὰ ἐχῆ δημοτικότητα
καὶ νὰ θεωρῆται ὡς ὁ ἥρωας τῆς Μακεδονίας». ΑΥΕ/ΚΥ. Βλ. τὸν φάκ. ΑΑΚ-1904 / ὑποφάκ.
Η'. 159/18-2-1904.

Οἱ καθηγηταὶ καὶ μαθηταὶ τοῦ βουλγαρικοῦ γυμνασίου τῆς Θεσσαλονίκης, ποῦ ἀνέ-

δρίαν τοῦ Ἐδλι Πασᾶ ἐκτάκτου Στρατοδικείου ἤρξατο ἡ ἐξέτασις καὶ ἡ ἐκδί-
κασις τῶν συλληφθέντων, ἀλλὰ μέχρις ὥρας οὐδεμίαν σχετικὴ ἀπόφασις ἐγνώ-
σθη ἡμῖν. Ἐς ἐλπίσωμεν, ὅτι οἱ Τούρκοι δικασταὶ τῶν κατὰ τὴν περίστασιν
ταύτην θὰ δειχθῶσιν ἀμελιτικοὶ πρὸς τοὺς κακούργους καὶ θὰ ἐπιβάλωσιν ἐκά-
στῳ τὴν πρέπουσαν ποινὴν, πρὸς δὲ ὅτι ἡ ἐκτέλεσις αὐτῆς δὲν θὰ ἀναβληθῇ,
ὡς ἐγίνετο διὰ τοὺς ἐν προηγουμέναις ἐποχαῖς καταδικασθέντας ὑπὸ τῶν τα-
κτικῶν δικαστηρίων δολοφόνους τοῦ κομιτάτου, οἵτινες, τυχόντες κατόπιν
χάριτος καὶ ἀπολυθέντες, ἐτόλμησαν τὰ τελευταῖα τρομερὰ κακοουργήματα.

Τοῦτο εἶναι ἀνάγκη ἐπιτακτικὴ οὐχὶ μόνον πρὸς παραδειγματισμὸν τῶν
ὁμοφρονοῦντων, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἀποσόβησιν τοῦ κινδύνου, ὃν ἐκ νέου δύναται νὰ
διατρέξῃ ἡ πόλις, ἀφοῦ βέβαιον εἶναι ὅτι ὀλόκληρον τὸ σατανικὸν σχέδιον δὲν ἐπέ-
τυχεν, εἴτε διότι οἱ τεταγμένοι, ὅπως θέσωσι πῶρ εἰς διάφορα σημεῖα τῆς πόλεως,
ἀνατινάξωσι δὲ δημόσια καὶ κοινοτικά καταστήματα, δὲν εὐρέθησαν εἰς τὰς θέ-
σεις τῶν εἴτε διότι ὁ φόβος τῆς ἀνακαλύψεως τῆς ὑπονομῆς τῆς Τραπεζῆς ἠγάγ-
κασε τοὺς συνωμῶτας νὰ προβῶσιν εἰς τὸ κίνημα πρὸ τῆς ὀρισμένης ἡμέρας.

Ἡ ἀποτυχία τοῦ κινήματος διέφευσε τοὺς ὑπολογισμοὺς τῶν καὶ ἐμα-
ταίωσε τὸ σχέδιόν των¹, τὴν πρόκλησιν δηλονότι σφαγῶν ἐκ μέρους τοῦ τουρ-
κικοῦ ὄχλου κατὰ τῶν Χριστιανῶν ἀδιακρίτως, ὅτε τὰς μεγαλτέρας ἀπολαίαι
θὰ ὀφιστάμεθα ἡμεῖς, θὰ προεκαλεῖτο δὲ ἡ ἐπέμβασις τῆς Εὐρώπης, ἣν διὰ
τῶν κακοουργημάτων αὐτῶν προσπαθοῦσι, κυρίως, ὅπως ἐπιτύχωσιν².

V. Η ΚΑΤΑΣΤΑΣΙ ΑΠΟ ΤΟΝ ΜΑΪΟ ΩΣ ΤΟΝ ΙΟΥΛΙΟ

Ἐς δοῦμε τώρα, ποιὸς ἦταν ὁ ἀντίκτυπος τῶν γεγονότων τοῦ Ἀπριλίου
στὸν Ἑλλαδικὸ χῶρον.

φερα πῶ πάνω, σπουδαῖο κέντρον καλλιέργειας τῆς βουλγαρικῆς ἰδέας, ἔλαβαν ἐνεργὸ
μέρος στὰ γεγονότα τῆς Θεσσαλονίκης (βλ. τὸ «Ἐμπρὸς» τῆς 20ῆς Ἀπριλίου 1903, σ. 3).
Οἱ τρόφιμοι τοῦ σχολείου τούτου ἀγωνιστήκανε μὲ φανατισμὸ μὲς ἀπὸ τὸ κτήριό τους,
τὸ σημερινὸ Πειραματικὸ Σχολεῖο τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου, καὶ τὸν Ἰούνιο
τοῦ 1913, ὅταν μὲ τὴν ἐναρξί τοῦ Ἑλληνοβουλγαρικοῦ πολέμου ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς
ἀνέλαβε ἐκκαθαριστικὰς ἐπιχειρήσεις γιὰ τὴν ἐξουδετέρωσιν τῶν Βουλγάρων, ποῦ βρι-
σκονταν μέσα στὴν πόλιν τῆς Θεσσαλονίκης.

1. Ὁ ἀναποκριτὴς τοῦ «Ἐμπρὸς» Δημ. Φιλιππίδης ἔγραφε. «Σκοπὸς τοῦ Κομιτά-
του ἦτο νὰ δημιουργήσῃ ἐν Θεσσαλονίκῃ διὰ τῶν ἀναρχικῶν ταραχῶν τοιαύτην περί-
πλοον, ἐπισηφελὴ καὶ ἀνώμαλον κατάστασιν, ὥστε νὰ ἀναγκασθῶσιν αἱ Δυνάμεις ν'
ἀποστείλωσι τοὺς στόλους αὐτῶν καὶ νὰ καταλάβωσι τὴν πόλιν δι' ἀγνημάτων. Ἦλπιζε
δὲ τὸ Κομιτάτον ὅτι ἐκ τῆς διεθνούς καταλήψεως τῆς Θεσσαλονίκης θὰ προήρχετο ἡ
ὀριστικὴ λύσις τοῦ Μακεδονικοῦ κατὰ τοὺς βουλγαρικοὺς πόθους...». Βλ. τὸ φύλλο τῆς
25ῆς Ἀπριλίου, σ. 1.

2. ΑΥΕ/ΚΥ. 204 - ἐμπ./26-4-1903.

Ἐποῦς ἀναφέρω στὸ κεφ. I, ὁ ἀείμνηστος καθηγητὴς Νικόλ. Βλάχος εἶχε ὑπ' ὄψιν
τοῦ τὴν ἔκθεσι τούτῃ (βλ. καὶ τὴν ὑπ' ἀριθ. 3 σημ. τῆς σ. 37).

Τὰ γεγονότα τῆς Θεσσαλονίκης, ἀπροσδόκητα γιὰ ὄλους σχεδὸν τοὺς Ἑλλαδικούς, οἱ ὁποῖοι, ἀφοῦ τὸ Ἑλληνικὸ Κράτος ἀδρανοῦσε, δὲν ζοῦσαν τὸ Μακεδονικόν, δὲν τὸ παρακολουθοῦσαν, ὅσο καὶ ὅπως ἔπρεπε, ἦταν, παρ' ὄλ' αὐτὰ, φυσικὸ νὰ προκαλέσουν ἐντύπωσι καὶ συγκίνησι. Τὰ γεγονότα αὐτὰ ἔδειχναν, τί ἦταν ἱκανοὶ νὰ κατορθώσουν οἱ Βούλγαροι, μέχρι ποῦ μπορούσαν νὰ φθάσουν, ἀφοῦ τολμοῦσαν, ὅσα ἔγιναν, ἀκόμη καὶ μέσα σ' αὐτὴ τῇ Μακεδονικῇ πρωτεύουσα. Αὐτὸ τὸ ἐνδιαφέρον, ὅσοι στὴν ἐλεύθερῃ Ἑλλάδα — ἐλάχιστοι γιὰ τὴν ὥρα — ἀγωνίζονταν γιὰ τὴ σωτηρία τοῦ Μακεδονικοῦ Ἑλληνισμοῦ καί, ταυτόχρονα, τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους¹, προσπάθησαν νὰ τὸ συντηρήσουν καὶ νὰ τὸ δυναμώσουν, μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι ἔτσι θὰ ἐρχόταν ἡ ἀλλαγὴ, ποῦ θάφερνε καὶ τὴ σωτηρία.

Ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς ὁ δημοσιογράφος — ἐκδότης καὶ διευθυντῆς τοῦ «Ἐμπρὸς» — Δημ. Καλαποθάκης², ὁ ἐμπνευστῆς τῆς ἰδρύσεως τοῦ Μακεδονικοῦ Κομιτάτου, ὡς μέσου τῆς Ἑλληνικῆς ἄμυνας κατὰ τῶν βουλγαρικῶν σχεδίων γιὰ τὴ Μακεδονία, ιδέας ποῦ σαρκώθηκε τὸν ἄλλο χρόνο μὲ τὴν ἀποδοχὴ τῆς ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴ Κυβέρνησι καὶ τὸ Στέμμα, κατέχει ξεχωριστὴ θέσι καὶ καταβάλλει ἐντονη προσπάθεια. Ἡ ἐφημερίδα του παρακολουθοῦσε μὲ ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον τὰ γεγονότα καὶ κατατόπιζε καλύτερα ἀπὸ κάθε ἄλλη τοὺς ἀναγνώστες, ἀφιερώνοντας σημαντικὸ χῶρο τῆς στὴν παρουσίας τῶν ὄσων συνέβαιναν στὴ Μακεδονία, ἐνῶ ὁ ἴδιος ἀρθρογραφοῦσε συχνά, προβάλλοντας καὶ ὑπερασπίζοντας τὴν Ἑλληνικὴ θέσι στὴ Μακεδονικῇ ὑπόθεσι καὶ ἐπιδιδάσκοντας νὰ συναγείρη τοὺς «ἐν ὑπνώσει» Ἑλλαδικούς, ὑπεύθυνους καὶ ἀνεύθυνους, προπάντων ὅμως τοὺς ἀρμοδίους.

Κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδρασι τῶν γεγονότων αὐτῶν ὁ Καλαποθάκης ἐδημοσίευσε στὴν ἐφημερίδα του ἀνώνυμο ἄρθρο, στὸ ὁποῖο ἔγραφε: «...Παρά τὰς ἐλπίδας ἐκείνων, οἵτινες ἐφρόνουν ὅτι αἱ καταδιώξεις καὶ αἱ φυλακίσεις τῆς Θεσσαλονίκης θὰ ἐκμηδενίσουν τὴν βουλγαρικὴν λύσσαν, αὕτη αὐξά-

1. «Νὰ ξέρετε πῶς, ἂν τρέξουμε νὰ σώσουμε τὴ Μακεδονία, ἡ Μακεδονία θὰ μᾶς σώσῃ... Ἄν τρέξουμε νὰ σώσουμε τὴ Μακεδονία, ἐμεῖς θὰ σωθοῦμε.». Βλ. Ἔδα (= Ἰωνὸς Δραγοῦμη), Μαρτύρων καὶ ἡρώων αἶμα, Β' ἔκδοσι, Ἀθήνα 1914, σ. 5.

2. Ἄν ἀναγκαστοῦμε νὰ περιορίσωμε σὲ τρεῖς μονάχα ἐκείνους, ποῦ κατ' ἐξοχὴν ἐργαστήκανε, γιὰ νὰ ξεσηκώσουν τὸ Ἑλλαδικὸ καὶ τὸ Εὐρωπαϊκὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὸν Ἑλληνισμό τῆς Μακεδονίας, αὐτοί, κατὰ τὴ γνώμη μου, πρέπει νὰ εἶναι ὁ Στέφανος Δραγοῦμης ἀπὸ τοὺς πολιτικούς, ὁ Νεοκλῆς Καζάζης ἀπὸ τοὺς ἐπιστήμονες καὶ ὁ Δημ. Καλαποθάκης ἀπὸ τοὺς δημοσιογράφους. Γιὰ τοὺς δύο τελευταίους ἡ Μακεδονία εἶχε γίνῃ «ἔμμονος ιδέα», ὁ σκοπὸς τῆς ζωῆς τους. Χάρι, λοιπὸν, σ' αὐτὴ τῇ μονομανίᾳ τους ἡ συμβολὴ τους στὸ Μακεδονικὸ ζήτημα καὶ τὴν εὐνοϊκὴ γιὰ τὸ Πανελλήνιο λύσι του στάθηκε, πραγματικά, ἀνυπολόγιση.

Φυσικά, ἡ συμβολὴ τοῦ Ἰωνος Στεφ. Δραγοῦμη, μὲ τὴν ξεχωριστὴ προσωπικότητά του, στέκει, μπορῶ νὰ πῶ, «ἐκτὸς συναγωνισμοῦ».

νει εἰς ὅλα τὰ σημεῖα ὡς πυρκαϊά, περιζώνουσα τὴν Μακεδονίαν πανταχόθεν. Καὶ ὁ Ἑλληνισμός, ὁ ἀφεθείς μόνος εἰς τὰς δυνάμεις τοῦ θύμα τοῦ ἐκβιασμοῦ, τῆς ἀρπαγῆς, τῆς ληστείας καὶ τοῦ φόνου, ἄνευ κέντρου ἐνεργείας ἄνευ ἀναλόγου ἀμύνης, διωκόμενος, πιεζόμενος, ἀπειλούμενος, φονευόμενος, ὑποχωρεῖ καὶ ἐλαττοῦται καὶ χάνεται ὁλοέν.

Εἶναι φρικτὴ ἀλήθεια. Ἀλλὰ πρέπει ὁ Ἑλληνισμὸς νὰ τὴν μάθη, ἐφ' ὅσον ὑπάρχει ἀκόμη ἐλπίς διορθώσεως. Καὶ θέλομεν τὴν βροντοφωνεῖ ἀδιαλείπτως, μέχρις οὗ ἐξυπνήσωμεν τοὺς κοιμωμένους.

Καὶ δὲν θὰ φεισθῶμεν οὐδενὸς μέσου, ὅπως τὴν καταστήσωμεν αἰσθητοτέραν καὶ ἐξεγείρωμεν τὸν μακάριον πατριωτισμὸν ἐκείνων, οἵτινες δὲν βλέπουσι τὸν κίνδυνον ἐπερχόμενον, ὅτι πανταχοῦ τὰ πάντα καταπίνονται ὑπὸ τῆς Σλαβικῆς πλημμύρας...

Ἐπὶ ποίαν μαγικὴν δύναμιν ἀκατανικήτου ὕπνου ὁ Ἑλληνισμὸς κλείει τοὺς ὀφθαλμούς; Ποῖος δὲ ἀνὴρ εἰς τὸ ἐλεύθερον αὐτὸ Βασίλειον δὲν θὰ αἰσθανθῆ συγκίνησιν εἰς τὴν Ψυχὴν καὶ δὲν θὰ θεωρήσῃ καθῆκον τὴν ὀργάνωσιν μιᾶς γενναίας ἐν Μακεδονίᾳ ἀμύνης ἐναντίον τῆς δολοφονικῆς τῶν Βουλγάρων μαχαίρας καὶ μιᾶς Πανελληνίου ἐξεγέρσεως ὑπὲρ τῆς Ἐθνικῆς προπαρασκευῆς;

Ἄντὶ νὰ ἀναμείνωμεν τὴν τελευταίαν ὥραν, καθὼς πάντοτε, διὰ νὰ προβῶμεν εἰς ἐνεργείας, αἵτινες θὰ ἀντιμετωπίσουν τετελεσμένα γεγονότα, ἄς κινηθῶμεν ἤδη, ὅτε εἶναι ἴσως εἰσέτι καιρὸς. Ἄς ἐννοήσουν ὅλοι, Κυβερνήσεις, ἀντιπολίτευσεις καὶ πάντες οἱ ὅπωςδῆποτε ὑπεύθυνοι τῆς καταστάσεως, ὅτι δὲν θὰ ἔχουν ἡσυχίαν μιᾶς στιγμῆς, ἐφ' ὅσον δὲν ἀποφασίσουν νὰ ἐργασθῶσιν ἀμέσως καὶ ἄνευ ἀναβολῆς ὑπὲρ τοῦ σκοποῦ τούτου. Διότι ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Μακεδονίας κινδυνεύει νὰ χαθῆ ἀπὸ τὴν ἀδιαφορίαν καὶ τὸν ὕπνον ὀλίγων ἀσυνειδήτων ἀνθρώπων»¹.

Ἡ ἐντύπωσι, ἐξ ἄλλου, ποὺ προκλήθηκε ἀπὸ τὰ γεγονότα αὐτὰ στὴν Εὐρώπη, μποροῦμε νὰ ποῦμε, πὼς συνέβαλε σὲ σχετικὴ κάμψι τῆς βουλγαροφιλίας, ἢ ὁποία ἐπικρατοῦσε τότε, ἀφοῦ τοὺς Βουλγάρους τῆς VMRO τοὺς ἐβλεπαν, σχεδὸν ὅλοι, ὡς ἀγωνιστὰς τῆς ἐλευθερίας, ἐνῶ, παράλληλα, ἦταν φανερὴ ἢ προκατάληψι τοὺς ἐναντίον μας. Ἐκφραστῆς τοῦ ἀποτροπιασμοῦ καὶ τῆς Εὐρωπαϊκῆς ἀντιθέσεως πρὸς τὰ γεγονότα τῆς Θεσσαλονίκης στάθηκε ἡ Παρισινὴ ἐφημερίδα «Temps», γνωστὴ ἕως τότε γιὰ τὸν ἀνεπιφύλακτο φιλοβουλγαρισμὸ τῆς. Ἀναθεωρώντας τις ἕως τότε ἀπόψεις τῆς, ἔγραψε τὰ ἀκόλουθα, ποὺ ἀποτελοῦν καταδίκη τῆς βουλγαρικῆς ἐνεργείας. «...Ἡ τοσάκις ἀγγελοθεῖσα γενικὴ ἐπανάστασις δὲν ἐξεργάγη. Καὶ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐκραγῆ τοιαύτη ἐπανάστασις. Ἡ Μακεδονία εἶναι γεωγρα-

1. Βλ. τὸ ἄρθρο, μὲ τίτλο «Ἡ Μακεδονία κινδυνεύει», στὸ φύλλο τῆς 6ης Μαΐου 1903.

φικὴ ἔκφρασις. Ἐν Μακεδονίᾳ ὑπάρχουσι Βούλγαροι, Ἕλληνας, Σέρβοι, Ἑλληνόβλαχοι, Ἀλβανοὶ, φυλαὶ τουτέστιν ἐκ παραδόσεως ἐχθραὶ πρὸς ἀλλήλας, ἃς χωρίζουσι βαθύταται δυσπιστίαι, προαιώνιοι ἀντιζηλῖαι, ἀντίθετοι βλέψεις. Τὸ σύνθημα τῆς ἐπαναστάσεως προήλθεν ἐκ τῶν Βουλγάρων, ἀλλὰ τοῦτο ἤρκεσε νὰ καταστήσῃ τοὺς μὲν Σέρβους ἀδιαφόρους, τοὺς δ' Ἕλληνας πολεμίους. Θὰ ἦτο οὐτοπία νὰ ἐλπίσῃ τις ἢ νὰ φοβηθῆ ὅτι οἱ Χριστιανοὶ ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ θὰ συνεμάχουν κατὰ τῶν Μουσουλμάνων. Καὶ δὲν ἐβραδύναμεν νὰ ἴδωμεν τοῦτο. Ἡ ἐμφάνισις βουλγαρικῶν συμμοριῶν ἐν Μακεδονίᾳ ἔρριπεν, οὕτως εἶπεῖν, τοὺς Ἕλληνας εἰς τὰς ἀγκάλας τῆς Τουρκίας. Ἀλλὰ καὶ οἱ Σέρβοι, ὅσονδῆποτε καὶ ἂν ὑπέφερον ἐκ μέρους τῶν Τούρκων, οὐδ' ἐκινήθησαν πρὸς ὑποστήριξιν τῶν Σλάβων ἀδελφῶν τῶν κατὰ τοῦ κληρονομικοῦ ἐχθροῦ... Ἀλλὰ ποία ὑπῆρξεν ἡ στάσις τῆς Βουλγαρικῆς Ἐσωτερικῆς Ὄργανώσεως, τῆς λεγομένης Μακεδονικῆς; Ἀντὶ ν' ἀφαρπάσῃ τὴν δημοσίαν γνώμην δι' ἀνδραγαθημάτων μεγάλου ἥρωϊσμοῦ, ἔρριψε βόμβας ἐν Θεσσαλονίκῃ, τοῦθ' ὅπερ ἀποτελεῖ ἰδέαν παράλογον καὶ ἐγκληματικὴν. Ἐχθρὸς εἶναι ὁ Τοῦρκος, ἀλλ' ὁ Τοῦρκος εἶναι ὁ μόνος, εἰς ὃν οἱ ἐπαναστάται δὲν ἀπέβλεψαν διὰ τῶν τελευταίων τῶν πράξεων. Ἐξέλεξαν ὡς θέατρον τῆς ἀποπειράς τῶν οὐχὶ ἐπίσημόν τινα συνοικίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλὰ τὴν εὐρωπαϊκωτέραν τῶν Τουρκικῶν πόλεων. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ πόλει ταύτῃ δὲν ἔστρεψαν τὰς σφαίρας τῶν κατὰ τοῦ Κονακίου τοῦ Γενικοῦ Διοικητοῦ ἢ κατὰ στρατῶνος τοῦ Τουρκικοῦ στρατοῦ, ἀλλὰ κατὰ τοῦ Γαλλικοῦ ἀτμοπλοίου, ὅπερ ἔκαυσαν, κατὰ διεθνούς Τραπεζίης, ἣν ἀνετίναξαν εἰς τὸν ἀέρα, κατὰ Γερμανικῆς λέσχης καὶ σχολεῖον καὶ κατ' ἄλλων Εὐρωπαϊκῶν ἰδρυμάτων. Τῇ ἀληθείᾳ τὸ πρᾶγμα καταντᾷ δυσνόητον, ἣ δὲ Ὀθωμανικὴ Κυβέρνησις οὐδὲν ἄλλο θὰ ἤχητο κατὰ τὰς ἐνεστώσας αὐτῆς δυσχερείας...»¹.

Στὴν τελευταία παράγραφῳ ὁ συντάκτης τοῦ ἄρθρου ὑποκρίνεται τὸν ἀφελῆ μὲ τις ἀπλοϊκῆς του ἀπορίας καί, πάνω ἀπ' ὅλα, τὸν χαρακτηρισμὸ ὡς δυσνόητης τῆς βουλγαρικῆς τακτικῆς, ἀφοῦ ἦταν ἐξ ἀρχῆς γνωστὸ σὲ κάθε καλόπιστο ἄνθρωπο, πὼς οἱ Βούλγαροι δὲν ἀγωνίζονταν στὴ Μακεδονία κυρίως κατὰ τοῦ Τούρκου κυριάρχου, ἀλλὰ κατὰ τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Γιατί, παρ' ὅλον ὅτι ὁ Τοῦρκος ὡς κυριάρχος ἐκπροσωποῦσε τὴν ἐνοπλὴν δύναμι, βασικὸς ἐχθρὸς τῶν Βουλγάρων δὲν ἦταν αὐτός, ἀλλὰ ὁ ἀοπλος Ἑλληνισμὸς καὶ ἡ Ἑλληνικὴ Ἰδέα. Ὅσα, λοιπόν, διέπραξαν οἱ Βούλγαροι στὴ Θεσσαλονίκη κατὰ τῶν Εὐρωπαίων, δὲν ἔγιναν, παρὰ γὰ νὰ τοὺς ἐξαναγκάσουν νὰ ἐπέμβουν καὶ νὰ ἐπιβάλουν στοὺς Τούρκους νὰ παραχωρήσουν αὐτονομία

1. Τὸ ἄρθρο, μὲ τίτλο «Points de Suspension», δημοσιεύθηκε στὸ φύλλο τῆς 25ης Μαΐου τοῦ 1903. Βλ. τὴ μετάφρασί του στὸ περιοδικὸ «Ἑλληνισμὸς», φυλλάδιο 6^ο - Ἰούλιος 1903, σ. 441-443.

στή Μακεδονία¹· πού κι αὐτή, ἄλλωστε, δὲν θὰ ἦταν παρὰ ἓνα μέσον πρὸς τὴν πραγματοποίησι τοῦ σκοποῦ των, τὴν ἐνσωμάτωσι δηλ. τῆς Μακεδονίας στὴ Βουλγαρία. Ὅτι αὐτὸς ἦταν ὁ τελικὸς στόχος ὄχι μονάχα τοῦ σωβινιστικοῦ Κομιτάτου τῆς Σόφιας, τῆς «Ἐξωτερικῆς Ὄργανώσεως» τῶν Νηοβιστῶν, πού ἐπεδίωκε φανερὰ τὴν προσάρτησι τῆς Μακεδονίας στὴ Βουλγαρία, ἀλλὰ κι αὐτῆς τῆς σοσιαλιστικῆς VMRO, τῶν Centralisti, πού εἶχε ρίξει τὸ σύνθημα «Ἡ Μακεδονία στοὺς Μακεδόνες», φαίνεται ἀπὸ τὴν καθαρᾶτατη ὁμολογία τοῦ Dr. Hristo Tatarčev, ἰδρυτικοῦ τῆς μέλους καὶ πρώτου Προέδρου τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς τῆς. «Δὲν ἦτο δυνατόν, ἐτόνιζε, νὰ υἰοθετήσωμεν τὸ σύνθημα τῆς ἀμέσου προσαρτήσεως τῆς Μακεδονίας εἰς τὴν Βουλγαρίαν, διότι ἐβλέπομεν ὅτι τοῦτο θὰ συνήντα μεγάλας δυσκολίας, λόγῳ τῆς ἀντιδράσεως τῶν Μεγάλων Δυνάμεων καὶ τῶν ἐπὶ τῆς Μακεδονίας βλέψεων τῶν γειτονικῶν μικρῶν κρατῶν καὶ τῆς Τουρκίας. Ἐκ ἀμνομεν τὴν σκέψιν ὅτι μία αὐτόνομος Μακεδονία θὰ ἦ δύνατο εὐκολώτερον νὰ ἐνωθῆ μὲ τὴν Βουλγαρίαν»¹.

Ἡ μεταστροφή αὐτὴ τῆς Εὐρώπης καὶ ἡ δυσμενὴς στάσι τῆς ἀπέναντι σταῖ γεγονότα τῆς Θεσσαλονίκης ὑποχρέωσε τοὺς Βουλγάρους νὰ ἀνακόψουν, γιὰ λόγους, φυσικὰ, τακτικῆς, προσωρινὰ τὴ δρᾶσι τους στὴ Μακεδονία. Στὴ Βουλγαρικὴ ἡγεμονία εἶχεν ἐπέλθει στίς ἀρχῆς Μαΐου Κυβερνητικὴ μεταβολὴ μὲ τὴν ἀλλαγὴ τῆς Κυβερνήσεως Νάτανεφ ἀπὸ τὴν κυβερνήσι τοῦ φιλότουρκου στρατηγοῦ Πετρώφ, πού ἀπέβλεψε στὴν ἐξομάλυνσι καὶ βελτίωσι τῶν Τουρκοβουλγαρικῶν σχέσεων, συνάμα ὅμως καὶ στὴν διὰ μέσου αὐτῆς ἐξασφάλισι κερδῶν στὸν ἐκκλησιαστικὸ καὶ εκπαιδευτικὸ τομέα, παραχωρήσεων δηλ. «αἵτινες θὰ ἐχρησίμευον ἐφεξῆς ὡς νέα βάσις τοῦ ἐν Μακεδονίᾳ διεξαγομένου ἐθνικιστικοῦ ἀγῶνος»². Ἔστειλε, λοιπόν, ὁ Πετρώφ τὸν ἴδιο κιόλας μῆνα στὴν Κωνσταντινούπολι μὲ εἰδικὴ ἀποστολὴ γιὰ ἀπ' εὐθείας συνεννοήσεις μὲ τὴν Ὑψηλὴ Πύλη τὸν ἔμπειρο διπλωμάτη Νάτσεβιτς. Κοντὰ σταῖ παραπάνω ὁ Νάτσεβιτς εἶχεν ἐντολὴ νὰ ἐπιτύχη τὴν ἀποφυλάκισι ὄσων εἶχαν συλληφθῆ γιὰ τὰ γεγονότα καὶ τὴν ἐπάνοδο τῶν ἐξοριστῶν. Ἡ προσπάθειά του ὅμως παρέμεινε ἄκαρπη³· χαρακτηριστικὰ μάλιστα ἀναφέρεται, πὼς ὁ Σουλτὰν Χαμίτ ἀρνήθηκε νὰ τὸν δεχθῆ.

Ἄν ὅμως οἱ Βούλγαροι ἀπέτυχαν μὲ τὴν ἀπ' εὐθείας ἐπαφὴ νὰ ἐξασφαλίσουν τὴν τουρκικὴ ἐπιείκεια καὶ συγγνώμη, τοῦτο ἔγινε κατορθωτὸ λίγο ἀργότερα μὲ τὴν ἐπέμβασι τῶν Ρώσων καὶ τῶν Αὐστριακῶν, ἰδίως τῶν πρώτων, πού εἶχαν ἀναλάβει τὴν προστασία τους.

1. Ἡ ὑπογράμισι δική μου. Βλ. τὴ βουλγαρικὴ ἐργασία «Τὸ Μακεδονικὸν Ζήτημα», σ. 38, πού ἀναφέρω στὴν σημ. ὑπ' ἀριθ. 4 τῆς σ. 60 Ἐκδόθηκε, γιὰ νὰ καταστήσῃ γνωστὴ τὴν ἐπίσημη βουλγαρικὴ θέσι καὶ ἀντικρούσῃ τὴν ἀντίθετη θέσι τῶν Σκοπιανῶν, οἱ ὅποιοι «μακεδονοποιοῦν» τὴ VMRO καὶ τὸν ἀγῶνα τῆς.

2. Βλ. τὸν Β λ ἄ χ ο, ἐ.ἀ., σ. 263.

Ὁ Εὐγενειάδης σὲ ἔκθεσί του πρὸς τὸν Σκουζέ τονίζει πὸς οἱ Τοῦρκοι ἀδυστηχῶς δὲν κατώρθωσαν νὰ ἐπωφεληθῶσι τῆς λαμπρᾶς ἐνκαιρίας, ἣν παρεσκεύασαν αὐτοῖς οἱ Βούλγαροι, δρῶντες κατεπειγόντως καὶ δραστηρίως. Παρείλκυσαν τὰ ζητήματα καὶ ἔδωσαν τὴν ἐνκαιρίαν εἰς τοὺς προστάτας νὰ παρέμβωσι καὶ νὰ ἰσχυρισθῶσιν ὅτι οὐδεὶς ἐκ τῶν εἰς ὑπερορίαν καταδικασθέντων εἶναι ἔνοχος. Ἡδὴ πᾶσα ἐνέργεια ὑπόκειται εἰς ἔλεγχον, παραλλήλως δὲ πρὸς τὸ πολεμικὸν δικαστήριον, ὅπερ οὐδεμίαν ἐξέδοτο ἔτι ἀπόφασιν¹, ἤρξαντο βαδίζουσαι καὶ αἱ διοικητικαὶ Ἀρχαί, πλείστοι δὲ τῶν συλληφθέντων ἀφέθησαν ἐλεύθεροι, διαταχθέντες νὰ μεταβῶσιν εἰς τὰ ἐν τῷ ἐσωτερικῷ χωρία, ἐξ ὧν ἕκαστος κατάγεται»².

Οἱ πρόξενοι τῶν Μεγάλων Δυνάμεων, πού προστατεύανε τοὺς Βουλγάρους, ἀσκώντας ἰσχυρὴ πίεσι πάνω στὴν Ὀθωμανικὴ ἐξουσία, προσπαθοῦσαν νὰ μὴ ἐφαρμοσθῇ τὸ μέτρο τῆς ἐξορίας τῶν παραγόντων καὶ τῶν στελεχῶν τοῦ Κομιτάτου, πού εἶχαν συλληφθῇ στὸ ἐσωτερικὸ καὶ σταλῇ στὴ Θεσσαλονίκη γιὰ ἐκτοπισμό. Ἄν τὸ κατώρθωσαν, οἱ Βούλγαροι θὰ ξαναπαίρνανε θάρρος καὶ θὰ σχηματίζανε τὴν πεποίθησι ὅτι μποροῦν, νὰ παραμένουν, μ' ὅτι κι ἂν ἔκαναν, ἀτιμώρητοι. Στὸ τέλος τὸ κατώρθωσαν. Κι ἔτσι ἡ Τουρκικὴ Κυβέρνησι ἐνέδωσε στίς πιέσεις, ἄφησεν ἐλεύθερους ὄλους ἐκείνους, πού εἶχαν συλληφθῇ, γιὰ νὰ ἐξορισθοῦν, δὲν ἐξετέλεσε τίς καταδίκας σὲ θάνατο καὶ τίς μετέτρεψε σὲ ὑπερορία, τελικὰ δὲ παραχώρησε εὐρεῖα ἀμνηστία.

Τὸ τελευταῖο ἔγγραφο τοῦ Εὐγενειάδη γιὰ τὰ γεγονότα τῆς Θεσσαλονίκης στάλθηκε στὸν Σκουζέ τὸν Ἰούνιο καὶ εἶχε καθαρὰ πληροφορικὸ χαρακτήρα. Ἡ Κωνσταντινούπολι, κάτω ἀπὸ τὴν πίεσι τῶν Μεγάλων Δυνάμεων, εἶχε τελικὰ διατάξει νὰ δικασθοῦν ἀπὸ τὸ Στρατοδικεῖο τῆς Θεσσαλονίκης μόνον ὅσοι πῆραν ἐνεργὸ μέρος στὸ κίνημα. Τὸ Στρατοδικεῖο εἶχεν ἐκδώσει γιὰ τὴν ὥρα 15 καταδικαστικὰς καὶ 16 ἀθωωτικὰς ἀποφάσεις καὶ ἀπομένανε, γιὰ νὰ δικασθοῦν, κατὰ τίς ἀμέσως ἐπόμενες μέρες, ἄλλοι 25 κατηγορούμενοι. Στίς φυλακὰς ἤδη κρατοῦσαν μονάχα 50 ἄτομα. Τέλος καθιστοῦσε γνωστὸ στὸ Ὑπουργεῖο, ὅτι εἶχαν ἀρχίσει καὶ πάλι νὰ κυκλοφοροῦν φήμες, πὸς θὰ ξεσπούσανε νέες ἀναρχικὰς ἐκδηλώσεις μέσα στὴ Θεσσαλονίκη, πρᾶγμα πού κρατοῦσε σὲ ἀνησυχία τοὺς κατοίκους τῆς. Καί, ἐνῶ ὁ Billotti πίστευε πὸς οἱ διαδόσεις αὐτὲς θὰ ἐπαληθεύανε, ὁ Βαλῆς εἶχε ἀντίθετη γνώμη, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ ἀποκλείη μεμονωμένα, ἀλλὰ χωρὶς σοβαρὰς συνέπειες, ἐπεισόδια³.

1. Λίγες μέρες ἀργότερα ἔγινε γνωστὸ, ὅτι τὸ Στρατοδικεῖο καταδίκασε σὲ θάνατο τοὺς Μινῶφ, Μάρκο Στογιάν καὶ Μπογδάνωφ.

2. ΑΥΕ/ΚΥ. 235 - ἔμπ./18-5-1903.

3. ΑΥΕ/ΚΥ. 275 - ἔμπ./12-6-1903.

Ἀπὸ τίς ἀρχές, πάντως, τοῦ Ἰουλίου παρατηρεῖται πάλιν ἔξαρσι τῆς δράσεως τῶν κομιτατζήδων. Ἡ VMRO κινητοποιεῖται καὶ προγραμματίζει νέα ἐξέγερσι γιὰ τὸ μῆνα τοῦτο. Οἱ συμμορίες ἐνισχύονται μὲ τὴν προσέλκυσι σ' αὐτές, ὄχι αὐθόρμητη στίς περισσότερες περιπτώσεις, καὶ ἄλλων χωρικῶν καὶ γίνονται οἱ τελευταῖες προετοιμασίες.

Ἐλάχιστες μέρες πρὶν ἀπὸ τὴν «εὐγενεὶα» τοῦ Ἡλὶν - Ντέν ὁ Εὐγενεϊαδῆς μὲ ἔκθεσι τοῦ πρὸς τὸ Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ἐνῶ «γενικότερον χαρακτηριστικὸν ἐξέγερσιν δὲν θεωρεῖ δυνατὴν», ἐπιβεβαιώνει «τὸ ἐκροθυμὸν τῆς ἐπικρατούσης καταστάσεως καὶ τὴν ἀπόφασιν τῶν Βουλγάρων, ὅπως ἐπιτόχωσι τὴν ἐξέγερσιν διαμερισμάτων τινῶν, ἵνα ἐξαναγκασθῇ ἡ Εὐρώπη καὶ λάβῃ ὀριστικὰ περὶ τῆς Μακεδονίας ἀποφάσεις». Τὴν ἀναζωπύρησι τῆς δράσεως τῶν Κομιτατζήδων θεωροῦσε φυσικὸ ἐπακόλουθο «τῆς χαλαρᾶς στάσεως τῆς Τουρκικῆς ἐξουσίας, ἣτις, φρονοῦσα ὅτι, ἂν μετέλθῃ ἡλιωτέρα πρὸς τοὺς Βουλγάρους πολιτείαν, αὐτοὺς μὲν θὰ ἐξεμμενίσῃ, τοὺς δὲ προστάτας αὐτῶν θὰ εὐαρεστήσῃ, ἀπεφυλάκισε τοὺς μετὰ τὸ ἐν Θεσσαλονίκῃ κίνημα συλληφθέντας, ἰδίᾳ δὲ τοὺς προοριζομένους δι' ἐξορίαν, οἵτινες, ἐπανελθόντες εἰς τὰ χωρία τῶν, ἐγένοντο δεκτοὶ μετὰ πολλῶν τιμῶν. Οἱ Βούλγαροι, ἐπωφελοῦμενοι τῆς στάσεως αὐτῆς τῆς Τουρκίας καὶ παριστῶντες εἰς τὰ πλήθη, ὅτι ἡ ἀτιμωρησία εἶναι ἐκ τῶν προτέρων ἐξησφαλισμένη, ἕνεκα τῆς προστασίας τῆς Ρωσίας, καθιστῶσιν αὐτὰ μᾶλλον πρόθυμα πρὸς τὴν ἐξέγερσιν. Ἡ κατάστασις αὕτη ἐπιτρέπει δυσμενῶς ἐπὶ τῶν Ἑλληνικῶν συμφορούντων, ἐφ' ὅσον οἱ ὀρθόδοξοι πληθυσμοί, πιεζόμενοι καὶ τρομοκρατούμενοι ὑπὸ τῶν συμμοριῶν, ἐπὶ πολλὰ ἤδη ἔτη, παραλύουσιν ὁσημέραι, οὕτω δὲ δυνατὸν νὰ ἐπέλθῃ ἀνυπολόγιστος ἀπώλεια εἰς τὸν Ἔθνικὸν Ἀγῶνα»¹.

Τὴν παραμονὴ τῆς ἐξεγέρσεως² ὁ Εὐγενεϊαδῆς ἔγραφε σὲ ἔκθεσι τοῦ πρὸς τὸν Δημ. Ράλλη τὰ ἀκόλουθα: «Αἱ διαδόσεις περὶ τῆς ἀποπείρας νέων ἀναρχικῶν κινήσεων ἐνταῦθα ὑπὸ τῶν Βουλγάρων ἐνετάθησαν κατὰ τὴν λήγουσαν ἐβδομάδα, τοὺς δ' ἕνεκα αὐτῶν φόβους τῆς κοινωνίας ὀλοκλήρως ἐπιτείνουσι τὰ παρὰ τῶν ἀρχῶν λαμβανόμενα καθ' ἑκάστην προφυλακτικὰ μέτρα. Πρὸ τριῶν ἡμερῶν αἱ περιτολαὶ ἐπολλαπλασιάσθησαν, πάντα δὲ τὰ Δημόσια καταστήματα φυλάσσονται ἐκ νέου ὑπὸ στρατοῦ καὶ ἐν γένει παρατηρεῖται κίνησις ἀσυνήθης τῶν στρατιωτικῶν καὶ τῶν ἀστυνομικῶν ὀργάνων. Βάσιμόν τι καὶ ὠρισμένον οὐδεὶς γνωρίζει, αἱ δὲ ἀρχαὶ ἰσχυρίζονται ὅτι ἔχουσιν ἀπλόως

1. Ἀριθ. 301 - ἐπιμ./14 Ἰουλίου 1903. Τὸ ἔγγραφο ἀπευθύνεται πρὸς τὸν νέο Ὑπουργὸ Ἐξωτερικῶν, τὸν Πρωθυπουργὸ τῆς νέας Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως Δημ. Ράλλη.

2. Ἡ «εὐγενεὶα» τοῦ «Ἡλὶν - Ντέν» (= ἡ μέρα τοῦ Ἡλίου) ἄρχισε στίς 20 Ἰουλίου ἡμέρα Κυριακῆ, ἑορτὴ τοῦ Προφήτη Ἡλία, συμβολικὰ γιὰ τὸν προφήτη τὸν θεωροῦσαν προστάτη - Ἅγιο τῶν ἀγροτῶν καὶ ἡ VMRO ἔδινε, ἐπίτηδες, κοινωνικὴ - ἀγροτικὴ χροιά στὴν ἐξέγερσι. Ἡ ὑπόσχεσι γιὰ διανομὴ τῆς γῆς, τῶν τσιφλικιῶν τῶν μπέδων ἀλλὰ καὶ τῶν Χριστιανῶν γαιοκτημόνων, στοὺς ἀκτιμῶνες ἦταν ρητὴ.

πληροφορίας ὅτι οἱ Βούλγαροι ἀπειλοῦσι νέα ἀναρχικὰ κινήματα ἐν Θεσσαλονίκῃ. Ἐν τούτοις αἱ διαδιδόμεναι αὐταὶ ἀπειλαὶ κρατοῦσιν ἐν τῷ ῥόμῳ τὴν πόλιν ὀλόκληρον καὶ γενῶσιν εἰς πάντας τὴν ἀμφιβολίαν περὶ τῆς ἐπαύριον.

Μεταξὺ τῶν διαδόσεων πρωτεύει ἡ βεβαίωσα μελλούσας δολοφονίας τῶν Προξένων, ὅπως οὕτω ἐξαναγκασθῆ ἡ Ἐνῶπιη νὰ λάβῃ ὀριστικὰ ἀποφάσεις. Ἄλλὰ καὶ αἱ ἐν τῷ ἑσωτερικῷ δρῶσαι συμμορίαὶ ἀπειλοῦσιν ἐξέγερσιν. Αἱ περὶ νέων ἀποπειρῶν τῶν Βουλγάρων διαδόσεις ἐξερεθίζουσι τὸν μουσουλμανικὸν ὄχλον, πολλοὶ δὲ μὲ βεβαιοῦσιν, ὅτι οἱ ἐνταῦθα Μουσουλμᾶνοί εἰσι πάντες ἑνοπλιοὶ καὶ ἀναμένουσιν οἰανδήποτε πρόκλησιν ἐκ μέρους τῶν Βουλγάρων, ὅπως ἐπιτεθῶσι κατὰ τῶν Χριστιανῶν. Ἄλλ' ὁ Βαλῆς ἐξ ἄλλον μὲ βεβαιοῖ ὅτι οὐδείς φόβος ὑπάρχει ἐκ μέρους τῶν Μουσουλμάνων καὶ ὅτι ἡ ἐξουσία ἔχει τὴν δύναμιν νὰ περιστείλῃ ἀμέσως πᾶν αὐτῶν ἔκνομον διάβημα, ὅπερ, βεβαίως, ἤθελε θαυμασίως ἐξυπηρετήσῃ τοὺς βουλγαρικὸς σκοπούς¹.

Τὴν ἄλλη μέρα ἄρχιζεν ἡ ἐξέγερσι. Αὐτῇ τῇ φορᾷ οἱ φόβοι τοῦ Εὐγενειάδη δὲν πραγματοποιηθήκανε. Οἱ βουλγαρικὲς τρομοκρατικὲς ἐνέργειες τοῦ Ἀπριλίου δὲν ἐπαναληφθήκανε καὶ ἡ πόλις τῆς Θεσσαλονίκης ἔμεινε ἡσυχῇ. Οἱ τουρκικὲς Ἀρχές, ὅπως ἀναφέρει καὶ ὁ Εὐγενειάδης στὴν παραπάνω ἔκθεσί του, εἶχαν λάβει τὰ μέτρα τους, ἀλλὰ καὶ ἡ VMRO δὲν ἔκρινε σκόπιμο νὰ ἐπαναλάβῃ τὴ δρᾶσιν τῆς μέσα στὴ Θεσσαλονίκη, γιὰ τὴν φορᾷ τούτῃ τὴν ἐνδιέφερε ἡ ὑπαίθρος, στὴν ὁποία εἶχεν ὀριστικὰ παρμένη ἀπόφασι νὰ προκαλέσῃ ἀνάφλεξι.

Ἡ ἐξέγερσι ἄρχισε, κυρίως στὸ βιλαέτι τοῦ Μοναστηρίου, στὸ Bitolskaja vilaet, καθὼς τὸ ἀποκαλοῦσαν οἱ Βούλγαροι, μὲ ἐπίκεντρο δράσεως τὸ Τρίγωνο Μοναστηρί - Καστοριά - Ἔδεσσα². Τὴ νύκτα τῆς 20ῆς Ἰουλίου οἱ ἐπαναστάτες κατέλαβαν τὸ Κρούσοβο, πού τὸ κατέστησαν ἔδρα τῆς «ἐπαναστατημένης» Μακεδονίας καὶ τῆς ὀλιγοήμερης «Δημοκρατίας» τῆς³.

Ἄλλὰ τὸ Ἡλὶν - Ντέν δὲν ἀποτελεῖ ἀντικείμενο τῆς ἐργασίας μου αὐτῆς.

VI. ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Τὸ Ἡλὶν - Ντέν καί, ἰδιαίτερα, ἡ καταστροφὴ τοῦ Κρουσόβου σταθῆκανε ὁ σπινθήρας, πού ἠλέκτρισε καί, ἐπὶ τέλους, ξύπνησε τοὺς Ἑλλαδικούς, γενικώτερα δὲ τὸν Ἑλληνισμό ὀλόκληρο. «Μέχρι τοῦ Κρουσόβου,

1. ΑΥΕ/ΚΥ. 306 - ἐμπ./19-7-1903.

2. Ἡ περιοχὴ τῆς τελευταίας ἀνήκε στὸ βιλαέτι Μοναστηρίου.

3. Ἡ σχετικὴ μὲ τὸ Ἡλὶν - Ντέν καὶ τὴ «Δημοκρατία τοῦ Κρουσόβου», τὴν Krušovskata Republica, βιβλιογραφία τῶν Βουλγάρων καὶ τῶν Σκοπιανῶν εἶναι, ὅπως ἔχω προαναφέρει, πολὺ πλούσια, ἔχει ὁμως λίγη σχέσι μὲ τὴν ἐπιστήμη. Ὁ ἀφρωτισμὸς προσώπων καὶ γεγονότων εἶναι, γενικά, ἡ τάσι, πού τὴν χαρακτηρίζει, γιὰ ν' ἀφήσω κατὰ μέρος τὴν ἱστορικὴ διαστροφή.

γράφει ὁ Στέφ. Δραγούμης, καὶ οἱ Ἕλληνες πάντες, ἔσω καὶ ἔξω, ἡσύχαζον καὶ ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις μακαρίως ἐπανεπαύετο εἰς ἀνεπαρκεῖς καὶ ἄνευ ὀρισμένου σχεδίου ἐν τε τῇ Μακεδονίᾳ καὶ παρὰ ταῖς Μεγάλαις Δυνάμεσιν ἐνεργείας»¹. Τώρα ὁμως οἱ Ἑλλαδικοὶ ἀντιληφθήκανε καθαρὰ, ὅτι τὰ ὄρια τοῦ Ἑλληνισμοῦ δὲν σταματοῦσανε στὰ ὄρια τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους, ὅτι τὸ Κράτος ἔπρεπε, ὅσο καὶ ὅπως μποροῦσε, νὰ ὑπηρετήσῃ τὴν ἰδέα τοῦ Ἔθνους. Καί, πραγματικά, τὸ Κράτος ὑποχώρησε μπροστὰ στὸ καθήκον τοῦ ἀπέναντι στὸ Ἔθνος.

Τῇ μεταβολῇ τοῦτην εὐκόλυνε ἡ Κυβερνητικὴ ἀλλαγὴ τοῦ Δεκεμβρίου τοῦ 1903. Ὅλο τὸ 1904 ἡ Ἑλλὰς κυβερνᾶται ἀπὸ τὸν Γεώργ. Θεοτόκη. Ἡ «σταθερότητα» αὐτῆ, ἀλλὰ καὶ κάποια διαφορετικὴ νοοτροπία, συνετέλεσαν στὴ δυνατότητα ἀναλήψεως δράσεως, ποὺ ὠδήγησε τὸν Ἑλληνισμό στὴ νικηφόρο πάλη του κατὰ τὴν περίοδο 1904 - 1908, με ἀποτέλεσμα τὴ σωτηρία τῆς Μακεδονίας. Ἡ Κυβέρνησι Θεοτόκη ἔδωσε τὴν ἄδεια καί, ὅσο τῆς ἐπιτρεπότανε, βοήθησε νὰ εἰσέλθουν καὶ οἱ Ἕλληνες, ποὺ ἕως τότε οὐσιαστικὰ ἀπουσιάζανε, στὸν Μακεδονικὸν ἀγῶνα. Με αὐτὸν ὁ Γεώργ. Θεοτόκης «ἐδίδωκε τὸν βουλγαρικὸν ἐφιάλτην ἀπὸ τὰ στήθη τοῦ μακεδονικοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἐνέπνεε ζῶην καὶ ἐξήγειρε τὰς κουρασμένους ψυχὰς τοῦ σώματος τῶν Ἑλλήνων Ἀξιωματικῶν, οἵτινες ἐξήρχοντο τῆς μαρασμώδους καταστάσεως»², ποὺ ἐπικρατοῦσε στὴν Ἑλλάδα μετὰ τὸ 1897. Καὶ ὁμως τὴν μεγάλῃς σημασίας γιὰ τὸ ἔθνος προσφορά αὐτῆ τοῦ Θεοτόκη δὲν μπόρεσε, ἢ μᾶλλον δὲν θέλησε, νὰ ἀντιληφθῇ, κινούμενος ἀπὸ κομματικὴ διάθεσι, ὁ πολιτικὸς του ἀντίπαλος Ἀλέξ. Ζαΐμης, ποῦ, γιὰ νὰ δικαιολογήσῃ τὴν καταγήφισι τῆς κυβερνήσεως, ἐχαρακτήρισε στὴ Βουλῆ, στὶς 10 Δεκεμβρίου τοῦ 1904, «ἀνυπάρκτους ἢ μηδαμινοὺς τοὺς ἀπειλοῦντας τὸν Ἑλληνισμόν ἀπὸ βορρᾶ κινδύνους, τὸ μακεδονικὸν ζήτημα ὡς ἀποτελοῦν χρονίαν νόσον καὶ τὴν Ἑλλάδα παντελῶς ἀνίσχυρον, ὅπως ἐκδηλώσῃ θεληματικῶς γνῶμην ἐπὶ τῆς διευθετήσεως τοῦ ζητήματος τούτου, ἐκηρύχθη δὲ σφόδρα κατὰ τοῦ ἀμυντικοῦ ἐν Μακεδονίᾳ ἀγῶνος»³. Οἱ χωρὶς αἴσθημα εὐθύνης δηλώσεις του αὐτὲς θυμίζουν κάποιους προγόνους του, ποὺ σὲ μιὰ κρισιμώτατη γιὰ τὴν ἐθνικὴ μας ἐπανάστασι στιγμή ἔλεγαν. «Καὶ ἂν πέσῃ τὸ Μεσολόγγιον, ὅλη ἡ Ἑλλὰς εἶναι Μεσολόγγιον»⁴;

Ὅτι ὁμως κατὰ τὴ γνώμη μου, δὲν μπορεῖ νὰ ἀμφισβητηθῇ, εἶναι τοῦτο· ἂν τὸ 1904 δὲν ἔμπαινε καὶ ὁ Ἑλληνισμὸς στὸν Μακεδονικὸν ἀγῶνα, τότε

1. Βλ. Γ ν α σ ί ο υ Μ α κ ε δ ο ν ο ῦ, Μακεδονικὴ Κρίσις, Γ', ἐν Ἀθήναις 1906, σ. 8.

2. Βλ. τὸν Ἀ σ π ρ έ α, ἔ.ἀ., σ. 35.

3. Ἐ.ἀ., σ. 36.

4. Σ π υ ρ ο μ ί λ ι ο υ, Τὸ Χρονικὸ τοῦ Μεσολογγίου, Ἐκδόσεις Γαλαξία, Ἀθήνα 1969, σ. 221.

Τὸ ἑλληνικὸ Προξενεῖο τῆς Θεσσαλονίκης

ὁ ὄρισμός τοῦ Μακεδονικοῦ Ζητήματος, ποῦ διατυπώθηκε ἀπὸ τὸν ἀείμνηστο Καθηγητὴ Νικόλ. Βλάχο, πὼς «ὑπὸ τοῦτο νοοῦμεν τὴν τάσιν τῶν χριστιανικῶν κρατῶν τῆς χερσονήσου τοῦ Αἴμου πρὸς ἀποκατάστασιν Ἐθνικὴν ἀναλώμασιν ἐδάφους, ἀνήκοντος δικαίωματι κατακτητικῶ εἰς τὸν Ὀθωμανὸν Σουλτᾶνον»¹, δὲν θὰ μπορούσε νὰ σταθῆ, γιατί, ἀσφαλῶς, δὲν θὰ ἦταν δυνατὸν νὰ δοθῆ σ' αὐτὸ ἡ λύσι, ποῦ δόθηκε μὲ τοὺς πολέμους τοῦ 1912-13. Ἀπλούστατα τὸν Τοῦρκο κατακτητὴ θὰ εἶχε διαδεχτῆ, πολὺ πρὶν ἀπὸ τοὺς βαλκανικοὺς πολέμους, ἓνας κατακτητὴς καινούριος, ὁ Βούλγαρος. Κι αὐτὸ θὰ ἦταν κακὴ λύσι, γιατί θὰ ἦταν πέρα ὡς πέρα λύσι ἄδικη.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΣΩΤ. ΝΟΤΑΡΗΣ

1. Βλ. τὸν Βλάχο, ἔ.ἀ., σ. 1.

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΚΥΡΙΩΝ ΟΝΟΜΑΤΩΝ

- Ἄθανασίου Χρ. 70 (71), σημ. 2
 Alatini, ἀδελφοὶ 80
 Ἀλέξανδρος, Μητροπολίτης 73, σημ. 2
 Ἀλεξίου Νάκης 70 (71), σημ. 2
 «Ἀντωνίου» (= Ἐξαδάκτυλος) 74, σημ. 1
 Ἀργυρόπουλος Περικλ. 42, 44, σημ. 4, 71 (72), σημ. 1
 Ἀργυροπούλου Μαρ. 54
 Ἀσκητῆς Θεόδ. 74, σημ. 1
 Ἀσπρέας Γεώργ. 38, σημ. 1, 90, σημ. 2
 Ἀστερίου Δημ. 66, 68, σημ. 2, 59
 Αὐγερινοῦ Μελπομ. 37, σημ. 6, 41, σημ. 1, 54, σημ. 2, 71 (72), σημ. 1, 73, σημ. 1, 76 σημ. 1
 Βαγγέλης, καπετάν 51
 Βαστραβέλλης Ἰωάν. 64, σημ. 1, 74, σημ. 4, 80, σημ. 2
 Bérard Victor 60 (61), σημ. 4
 Βέσσωφ 80
 Βιλιώττης (Biliotti Alfr.) 39, 41, 44, 58, 71, σημ. 1
 Βλάχος Νικόλ. 37, 40 (41), σημ. 2, 43, σημ. 3, 44, σημ. 1, 46, σημ. 3, 52, σημ. 3, 82, σημ. 2, 86, σημ. 2, 91
 Βόινος Ἄθαν. 70 (71), σημ. 2
 Βούρβας Ἰωάν. 66, 68, σημ. 2
 Garvanoff Ivan 81, σημ. 3
 Γενήσερλης 56
 Georgiev G. 35, σημ. 2
 Γεωργίου Ἰωάν. 68, σημ. 2
 Γιόφκος Εὐάγγ. 70 (71), σημ. 2
 Goluchowski 44
 Γρηγορίου Γεώργ. 66, 68, σημ. 2
 Dakin Dougl. 37, 55, σημ. 4
 Δελέττης 76, σημ. 1
 Δέλιος Γιώργ. 37, σημ. 6
 Δηλιγιάννης Θεόδ. 38, 39
 Δημητρίου Κωνστ. 70, σημ. 2
 Δημητρίου Μιχ. 70, σημ. 2
 Δημιτσες Βάνης 70 (71), σημ. 2
 Δραγούμης Ἴων 40, 51, 83, σημ. 1
 Δραγούμης Στέφ. 37, 83, σημ. 2, 90
 Δραγούμης Φίλιπ. 40 (41), σημ. 2
 Ἐδίπ, πασᾶς 65, σημ. 1, 82
 Εὐγενειάδης Εὐγέν. 36, 37, 39, 44, 45, 46, 49, σημ. 2, 50, 51, 53, 54, σημ. 2, 55, σημ. 1, 56, 57, 58, σημ. 3, 59, 60, 62, 63, 64, 65, 71, σημ. 1, 73, σημ. 1, 87, 88, 89
 Εὐμολπίδης 61, σημ. 1, 62, σημ. 2, 74, σημ. 3, 76, σημ. 1
 Ζαΐμης Ἀλέξ. 90
 Ζάννας Ἀλέξ. 42, σημ. 4, 43, σημ. 5, 44, σημ. 4, 46, σημ. 4, 52, σημ. 3, 57 (58), σημ. 1, 60, σημ. 3, 74, σημ. 1, 79, σημ. 1, 80, σημ. 4
 Ζάχος Ἀργύρ. 40 (41), σημ. 2
 «Ζῶης» (= Κάκαβος) 74, σημ. 1
 Θεοτόκης Γεώργ. 38, 52, 90
 Ἴδας (= Ἴων Δραγούμης) 83, σημ. 1
 Ἰωάννης, Βούλγ. Ἀρχιμανδρίτης 81
 Ἰωάννου Κωνστ. 68, σημ. 2
 Καζάζης Νεοκλ. 42, 79, σημ. 1, 83, σημ. 2
 Καλαποθάκης Δημ. 61, σημ. 1, 73, σημ. 1, 83
 Καλλέργης Δημ. 48, σημ. 2, 56, σημ. 2, 61, σημ. 1, 81, σημ. 3
 Καμπούρης Χρ. 68, σημ. 2
 Κανάρης Κωνστ. 60 (61), σημ. 4
 Καραγκούνης Ἰωάν. 68, σημ. 2, 69, 70
 Κιαμήλ, Βέης 48, σημ. 2

- Κολοκοτρώνης Βασίλ. 37, 60 (61), σμ. 4,
Κοντογιάννης Παντ. 66 (67), σμ. 4
Κορομηλάς Λάμπ. 36, σμ. 2, 52, 73, σμ. 2
Κουμπούρας Βασίλ. 66—Κουσουδής Ἄθαν.
68, σμ. 2
Κύρου Παῦλ. 51
Κωνσταντίνος (χωρὶς ἐπώνυμο) 66
Κωνσταντίνος, Βασιλεὺς 66, σμ. 1
Κώττας 51
- Lamsdorf 44
Λαμψιδῆς Ἰωάν. 60, σμ. 4
Λαούρδας Βασίλ. 36, 53, σμ. 3, 71 (72),
σμ. 1, 73, σμ. 2
Λέκος Χρ. 70 (71), σμ. 2
Λιόντας Μιχ. 55
- Μακαρόνας Χαρ. 76, σμ. 3
Μακεδὸς Γνάσιος (= Στέφ. Δραγούμης)
37, 39, 44, σμ. 2, 90, σμ. 1
Μαλτσινιώτη, ἀδελφοὶ 55
Μελᾶ Ναταλ. 40 (41), σμ. 2
Μελᾶς Παῦλ. 54, σμ. 3
Μεταξᾶς Δημ. 53
Miljoska Desa 40, σμ. 1
Μινῶφ Γεώργ. 56, 60, 61, 79, 87
Μόδης Γεώργ. 53, σμ. 2, 55, σμ. 4, 60,
σμ. 4, 79, σμ. 1
Μόντζεφ Βασίλ. 75, σμ. 4
Μουῖσος Σαρακ. 68, σμ. 2 — Μπαρούτης
Βασίλ. 68, σμ. 2, 70
Μπογδάνωφ, 87, σμ. 1
Μπόιτσεφ Παῦλ. 60, σμ. 4
- Νάλες Ἄθαν. 70 (71), σμ. 2
Νάτσεβιτς 86
«Νιόνιου», ζυθοπωλεῖο 76, σμ. 1
Νταλίπης 51
Ντάνεφ 86
- Ο' Connor 44, σμ. 3, 58, σμ. 2
- Παζάνης Βασίλ. 66
Panitsa 81, σμ. 3
Παντούλας Κωνστ. 70 (71), σμ. 2 — Παν-
τούλας Πέτρ. 70 (71), σμ. 2
Παπαδόπουλος Γρηγόρ. 38, σμ. 2
Παπαδόπουλου Ἄρσιν. 38, σμ. 2
- Παπακωνσταντίνου Θεοφύλ. 81, σμ. 2
Παπέσης Χαράλ. 68, σμ. 2, 69 — Πάσχου
Ἴηλ. 70 (71), σμ. 2
Πεζᾶς Κιουζές 39, 47, 48, σμ. 2
Πέκος Τάντσος 70 (71), σμ. 2
Πετρώφ 86
Πρωτογύρου Δημ. 70 (71), σμ. 2
Πύρζας Λάκης 51
- Ράλλης Δημ. 38, 53, 71 (72), σμ. 1, 88
Ρεφιδιάδης Νικόλ. 70 (71), σμ. 2
Ρούκας Ναούμ 56
Ρωμᾶνος Ἄθως 48, σμ. 2, 52, σμ. 2, 56,
σμ. 2
- Σακελλαρίου Ἄγγελ. 54, 75, σμ. 4
Sandanski Jane 81, σμ. 3
Sarafoff Boris 81
Šatev Pavel 60, σμ. 4
Σκουζές Ἀλέξ. 39, 40, σμ. 2, 44, 45, 46,
57, 65, 71 (72), σμ. 1, 87
Šopov J. 35, σμ. 2
Σόπωφ, Βούλγ. διπλωμάτης 74, σμ. 1, 80
(81), σμ. 5
Σουλιώτης Ἄθαν. (= Νικολαΐδης) 52, 66
(67), σμ. 4, 75, σμ. 2, 81, σμ. 2
Σπυρομίλιος 90, σμ. 4
Σπύρου Δημ. 70 (71), σμ. 2 — Σταματίου
Στυλ. 68, σμ. 2
Steeg M. 44
Στεργίου Γιαν. 70, σμ. 2
Στεφάνου Διονύσ. 38, σμ. 2
Στογιάν Μᾶρκος 79, σμ. 1, 87, σμ. 1
- Ταρλαντᾶς Γεώργ. 68, σμ. 2
Tatarčev Hristo 86
Τζιλέκας Βασίλ. 68, σμ. 2 — Τόμης Γιαν.
70 (71), σμ. 2
Τούσης Κωνστ. 70 (71), σμ. 2
Τρέπκος Εὐάγγ. 70 (71), σμ. 2
Τσακαλάρωφ 55, 57
- Φεχμη Φασάν 46, σμ. 4
Φιλιππίδης Δημ. 40, σμ. 1, 76, σμ. 1,
82, σμ. 1
- Χαμίτ, Σουλτάν 80, 86
Χαραλαμπίδης Νικόλ. 70 (71), σμ. 2

Χατζηαντωνίου Εὐάγγ. 70 (71), σημ. 2
Χατζηκυριακοῦ Γεώργ. 54
Hadjimitseff 80
Χιλμῆ Χουσεῖν 53, 47
Χρηστομάνος Νικόλ. 70 (71), σημ. 2

Χριστοδοῦλου Γεώργ. 74, σημ. 4
Χρῖστος (χωρὶς ἐπώνυμο), ἀπὸ τὴν Κο-
ζάνη 66, 67
Χρῖστος (χωρὶς ἐπώνυμο), ἀπὸ τὴν Θεσ-
σαλονίκη 66, 68, σημ. 2

RÉSUMÉ

Jean Notaris, Les événements à Thessalonique au mois d'Avril en 1903 d'après les documents des Archives Historiques du Ministère des Affaires Étrangères de la Grèce.

L'auteur présente les événements à Thessalonique au mois d'Avril en 1903 d'après les documents des Archives Historiques du Ministère des Affaires Étrangères, surtout d'après les rapports du Consul Général de la Grèce à cette époque à Thessalonique Eugène Engèniadis. En général il présente la situation au vilayet de Thessalonique dès le début de 1903 jusqu'à l'insurrection d'Ilinden.

Cette situation était le resultat non seulement de l'action bulgare, mais surtout du manque de la réaction grecque à cause de l'impuissance de l'État Hellénique après sa défaite du 1897. Deux raisons montrent l'incapacité des Turcs de mettre l'ordre en Macédoine et d'affronter les komitatzis Bulgares: a) la Macédoine était mal administrée par les Turcs, b) ceux derniers avaient peur des Russes, qui, voulant profiter de la situation, provoquaient des troubles et assistaient l'insurrection.

Entre temps l'Hellénisme Macedonien était abandonné à son sort et à la merci des komitatzis. Au jour le jour la situation s'est deteriorée non seulement à la campagne mais aussi aux grandes villes.

L'action bulgare visait d'une coté l'affaiblissement de l'élément grec orthodoxe de Macédoine et de l'autre la création d'une situation chaotique afin de provoquer l'intervention des Grandes Puissances dans le but d'imposer l'autonomie en Macédoine, chose qui conduirait plus tard à son annexion à la Bulgarie.

La preuve que le but des Bulgares était l'annexion de la Macédoine, se voit par leur attitude envers les réformes prévues par le «Programme de Vienne» en Février 1903.

C'est pour cette raison que les Bulgares ont créé une serie d'actes terroristes à Thessalonique (explosions des bombes, incendies), surtout contre les biens des citoyens étrangers, chose qui se considerait tout à fait improbable par le Consul Général de Grèce à Thessalonique.

L'organisation et l'exécution des actes terroristes des Bulgares se présen-

tent aux rapports d'Eugeniadis à ses supérieurs. Ces rapports, comme il est naturel, s'occupent tout particulièrement des conséquences des événements à l'élément grec orthodoxe de Thessalonique et de ses environs (des dégradations et des dégâts des biens helléniques et des meurtres et poursuites) et des efforts du Consul Général pour le retablisement materiel et moral des Grecs.

Ensuite, il est présenté la réaction provoquée par ces événements en Grèce et en Europe et la flexion provisoire de l'action bulgare, qui avait comme but de modérer les premières défavorables impressions, afin que les Turcs soient persuadés, surtout par les Russes, d'abandonner les poursuites des komitatzis, chose qui était évident, à cause de la situation chaotique, qui était créée au détriment du pouvoir turc. Mais quand la fléxion de l'action bulgare était accompli, même avant le temps prévu, et le gouvernement turc avait commencé à céder aux pressions russes et liberer les prisonniers et exilés, qui avaient participé aux événements, l'action du Comitatz bulgare fut ranimé de nouveau et en Juillet 1903 aboutit à l'insurrection artificielle d'Ilinden.

Après ça en 1904, la population grecque de Macédoine a abandonné sa réaction passive et s'engagea à la lutte d'une façon active. De cette façon commença une nouvelle période, qui a changé l'impression existante au détriment de l'Hellénisme en Macédoine.